

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

MÁSODIK ÉVFOLYAM

— 1991-2

MOZART ÉS KOKOSCHKA ■ KÉPEK AZ I. VILÁGHÁBORÚBÓL

JÁSZI OSZKÁR ÉS NÉMETH LÁSZLÓ ■ MITTERRAND ÉS ANTALL JÓZSEF A KISEBBSÉGEKRŐL

GÖNCZ ÁRPÁD, KONRÁD GYÖRGY, DANILO KIŠ, CSIKI LÁSZLÓ ÍRÁSA

TARTALOM

Hamburger Klára: MOZART ÉS KÖZÉP-EURÓPA ...	1	Claudio Magris: A TENGER FILOLÓGIÁJÁHOZ	68
NAGYAPÁK HÁBORÚJA		Jure Kaštelan: NAPRA NYÍLÓ ABLAKOK	70
Ágh István: NAGYAPÁK HÁBORÚJA	10	<i>KÖZÉP-EURÓPAI KÖRKÉP - ÁTMENETI IDŐBEN</i>	
Lázár Ervin: ELÉGIA EGY KATONALÁDÁRÓL	13	Göncz Árpád: POLITIKA ÉS IRODALOM	71
Cseres Tibor: MIRE A LEVELEK LEHULLANAK	19	Konrád György: PARTON	77
Ormos Mária: EGY KIS VILÁGHÁBORÚ	22	Veres András: AZ AUTONÓMIA KÍSÉRTŐJE. TÖRE- DÉKEK KONRÁD GYÖRGY PÁLYAKÉPÉHEZ	80
<i>KÉT ARCKÉP KÖZÉP-EURÓPA MÚLTJÁBÓL</i>		Danilo Kiš: KÉT INTERJÚ	84
Jászi Oszkár: EMLÉKEIMBŐL: EGYETEMI ÉVEK ...	29	Csiki László: „BUKARESTI SZÉP NAPOK”	86
Litván György: DUNA MENTI REMÉNYEK ÉS CSA- LÓDÁSOK. JÁSZI OSZKÁR BÉCSI ÉVEI	31	Kiss Endre: RÉGI ÉS ÚJ KÖZÉP-EURÓPAI PÁLYA- UDVAR	89
Vezér Erzsébet: FIÓKBA ZÁRT TÖRTÉNELEM	35	Borislav Pekić: NEMZET ÉS DEMOKRÁCIA	90
Németh László: EGY FOLYÓIRAT TERVE	36	Alex Koenigsmark: KISEBBSÉGEK KISEBBSÉGE ...	91
Kiss Gy. Csaba: MILYEN LEGYEN EGY KÖZÉP-EU- RÓPAI FOLYÓIRAT? VÁLASZ-FÉLE NÉMETH LÁSZLÓNAK	37	Bábalván: KÖZÉP-EURÓPAI KÖRKÉP-ÁTMENETI IDŐBEN	93
Pomogáts Béla: NÉMETH LÁSZLÓ KÖZÉP-EURÓ- PÁJA	39	<i>ALKOTÓK, MŰVEK, VÁROSOK</i>	
Karol Wlachovský: NÉMETH LÁSZLÓ CSEHOR- SZÁGBAN ÉS SZLOVÁKIÁBAN	42	Stanislav Kolíbal: A HELYRŐL	96
<i>KISEBBSÉGEK EURÓPÁBAN</i>		Kukorely Endre: AZ OPERA SEGGE	100
François Mitterrand: EURÓPA BIZTONSÁGA A XXI. SZÁZAD HAJNALÁN	43	Hubay Miklós: GRÁCI SZERVÁC, PONGRÁC	101
Antall József: ÁLLÁSFOGLALÁS A NEMZETI ÉS ET- NIKAI KISEBBSÉGEKRŐL	45	György Péter: KOKOSCHKA - ISMÉT BÉCSBEN ..	103
Wolfart János: A MAGYARORSZÁGI NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK HELYZETÉRŐL	50	<i>TALÁLKOZÁSOK</i>	107
Budimir Lončar: A JUGOSZLÁVIAI NEMZETISÉGI POLITIKA - KÜLÜGYI SZEMPONTBÓL	54	Giorgio Pressburger: ÜNNEPI JÁTÉKOK, 1991. JÚLI- US 19-29. CIVIDALE DEL FRIULI	112
Hódi Sándor: KISEBBSÉGI LÉTÜNK ÚJ TÁVLATAI - EURÓPAI KITEKINTŐ	56	A FESZTIVÁL MŰSORÁBÓL	113
<i>MEDITERRÁN NAPLÓ</i>		Esterházy Péter: BOHÓCTRÉFA A MITTELFESTRE	115
Predrag Matvejevič: MEDITERRÁN BREVIÁRIUM ...	60	SUMMARY	120

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós

Főszerkesztő:
Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:

Ujvári Imréné
tervezőszerkesztő

Farkas János László
olvasószerkesztő

Vujicsics Sztoján
főmunkatárs

Jovánovics György
művészeti vezető

Szerkesztőség: 1073 Budapest, Erzsébet
krt. 9–11.
Telefon: 142-0797, Fax: (361) 141-5100

Az Európai Utas Alapítvány megbízásából
kiadja a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Horti József vezérigazgató

1073 Budapest, Erzsébet krt. 9–11.
Telefon: 142-0797

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivata-
lokban, a Posta hírlapüzleteiben és a
Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest, XIII., Lehel u. 10/A,
1900) közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162
pénzforgalmi jelzőszámára.

Egy szám ára 149 Ft
Előfizetési díj egy évre 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedel-
mi Vállalat H-1398 Budapest, Pf.: 149.

91-0059-Révai-Óbuda Nyomda Kft.
Felelős vezető: Bánáti László
ügyvezető igazgató
ISSN 0866-272

Címloldalunkon a Legújabbkori Történeti
Múzeum fényképtárának I. világháborús
dokumentumfotója

A hátsó borítón: Leopold Mozart gyerme-
keivel. Louis Carrogis de Carmontelle ak-
varellje (1763)

Hamburger Klára

MOZART ÉS KÖZÉP-EURÓPA

Ha van olyan páratlan érték, amit a világ egyedül Európának köszönhet, az a többszólamú művészi zene. Mert gyönyörű épületek és költemények, festmények és elbeszélések, remek szobrok és színjátékok, pompás táncok minden földrészen születtek — és persze muzsika is, hangszeres és énekes formában. De az, ami itt Európában, mintegy az utolsó nyolcszáz évben, a többszólamú művészi zene területén létrejött, az valami egészen magasrendű és semmihez sem hasonlítható, csodálatos produktum.

A kétszáz éve, 1791. december 5-én meghalt Wolfgang Amadeus Mozart pedig ennek a csodálatos művészetnek talán legcsodálatosabb alkotója. Kortársai közül a legilletékesebb, a bécsi klasszicizmus másik nagymestere, a nála huszonnégy évvel idősebb Joseph Haydn mondta a huszonkilenc esztendőös Mozart édesapjának: „Isten látja lelkem, őszinte emberként mondom, fia a legnagyobb komponista, akit személyesen és név szerint ismerek: van ízlése, és azon felül a kompozíciós tudománya a lehető legnagyobb.”

Az egyetemes zseni

Kortársunk, Wolfgang Hildesheimer német író nem túloz, amikor azt állítja róla: „Az emberiség ismert történetének talán legnagyobb zsenije.” „Felfoghatatlanul nagy szellem [...], mely érdemtelen ajándék volt az emberiségnek [...], benne a természet egyedülálló, valószínűleg megismételhetetlen [...] műalkotást hozott létre.”*

Mert hát az, amit ez a csúnya kis ember teremtett a nem egészen harminchat év alatt, ameddig élnie adott, csakugyan hihetetlen, emberfölöttinek tetsző, páratlan: sokrétűségében, mennyiségében és minőségében.

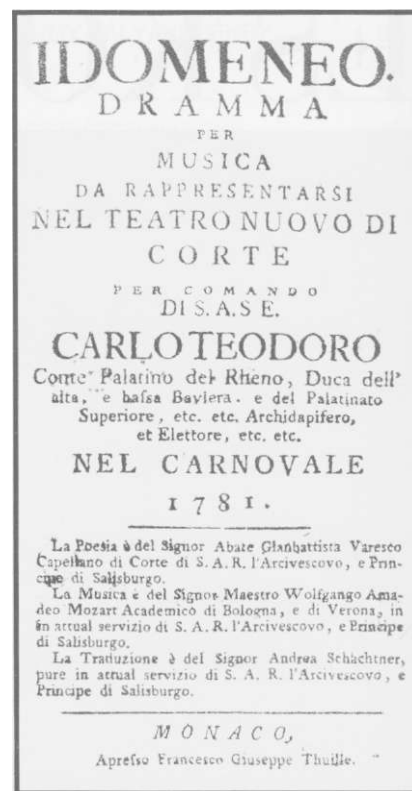
Csodagyermekségétől fogva több hangszeren játszott és rögtönzött virtuózáni: hegedült, brácsázott, zongorázott és orgonált. Ötéves korától komponált, és már egészen korán nagyszabású, jelentős műveket:

tíz évesen írta első színpadi darabját, tizenkét évesen alkotott ünnepi miséjét maga vezényelte. Hallása, koncentrációs képessége legendás. Tizennégy évesen Rómában csodájára jártak, amikor egyszeri hallás után, emlékezetből lejegyezte Aliegrinek a Sixtus-kápolnában énekelt, sok szólamú *Misereréj*ét. Míg más zeneszerzők — pl. Beethoven — kínlóva dolgoztak, amiről összevissza firkált, javított kézírataik tanúskodnak, addig Mozart partitúrái olyan szépek, áttekinthetők, akár a tisztázatok. Ennek az a titka, hogy fejben dolgozott, gyakorlatilag szinte állandóan, és csak a végeredményt vetette papírra. Ezért volt képes akár beszélgetés vagy billiárdozás közben is remekműveket alkotni. S ez az oka, hogy olyan gyorsan és sokat írt. Hogy műveinek jegyzéke (amelyet utólag állított össze Ludwig Kochel, Mozart saját műjegyzékének figyelembevételével) a komponálás dátumaként többnyire egyetlen napot, nagyobb opuszok esetében is ropant rövid határidőket ad meg.

Kezdetől élete végéig minden erőfeszítés nélkül sajátította el mindazt, amit tanulhatott: a kortársaktól és elődöktől; a 18. század második felének zenei nyelvét és az olasz, osztrák, német és francia hagyományokat, formákat, stílusokat. De figyelme kiterjedt az akkoriban „egzotikumnak” számító, keleti jellegzetességekre, „törökös” színekre is, amelyek a 18. században olykor egyet jelentettek a magyaros (verbunkos) zenével (mint pl. az *A-dúr hegedűverseny* utolsó tételében). Mindezt szervesen beleépítette a maga nagyon is személyes idiómájába. Mozart az ún. „bécsi klasszikus” stílus egyik nagy betetőzője, annak használatos formáiban és harmóniai nyelvén fejezte ki magát — ám a „szabályoktól”, a sztereotípiáktól igen sok tekintetben eltért, és a maga zseniális, egyéni fantáziája szerint alkotott. A gyönyörű dallamok hallatlan bőségével, rendkívül kifejezően árnyalt és sokszor merészen új harmonizálással, a forma, a ritmika, a szín, és a jelleg, az ötletek páratlan gazdagságával.

Amiben pedig végképp nincsen hozzá hasonló alkotóművész — az az egyetemessége. Az emberi érzés-

és hangulatvilág teljességét rajta kívül ilyen magasrendű és lenyűgöző művészettel kifejezni senki sem tudta. A legigényesebb szórakoztatástól a démoni erők felidézéséig, a finom gráciától a mélységes fájdalomig, az izzó drámától a megfoghatatlan, lírai szépségig, a sugárzó, napfényes derűtől a megrázó tragikumig, a kirobbanó életörömtől a legmagasztosabb emelkedettségig, a bájos vagy éppen

Az „Idomeneo” librettójának címlapja

grotosz vagy erőteljes humortól a sima felszín alatt hirtelen megnyíló sötét örvényekig és feneketlen szakadékokig — mindent és minden árnyalatban.

Amilyen műfajhoz csak hozzányúlt — márpedig mindegyik, akkoriban létező, egyházi és világi, hangszeres és vokális műfajt kultiválta —, abban mesterművek sorozatát alkototta. A zenedrámától a miséig, a szimfonikus és versenyművektől a különféle összeállítású kamarazenedarabokig, a szerenádmuzsikától a hangversenyáriákig, zongorakiséretes dalokig és szólóhangszerre írt kompozíciókig.

A színpadnak — a színpadi jellemeknek, szituációknak, konfliktu-

* Az idézetek nagy részének forrása: Wolfgang Hildesheimer: *Mozart*. Ford. Györfly Miklós. Bp. 1985, Gondolat.

soknak, bonyodalmaknak és azok feloldásának, a tragikus, komikus és tragikomikus jeleneteknek, a nagy érzelmi kitárulkozásoknak és természeti képeknek — utolérhetetlen zsenije volt.

De nem kevésbé az egyes hangszeresek — a billentyűsök, húrosok, fúvósok meg persze az emberi hang — felhasználásának, kombinálásának, a — sokszor valósággal érzéki-

nak írta. Ezekből kiderül, mennyire tudatos és öntudatos művész volt. Tévedhetetlenül ítélte meg mások műveit, szerényen fejet hajtott azok előtt, akiket tisztelt (tanúskodik róla például a Haydnnak dedikált vonósnégyesek ajánlása), és buzgón tanulmányozta a múlt nagyjait: Johann Sebastian Bach és fiai, valamint Händel műveit. Ám azt is egyre világosabban tudta, hogy ő maga mit

szellem nem beszélne olyan sokat, jóval hatásosabb lehetne” — írta apjának 1780. november 20-án a maga *Idomeneó*val kapcsolatos problémáinak illusztrálására.

Az is kiváglik ezekből a mindig „Mon très cher Père”-ként megszólított Leopold Mozartnak küldött levelekből, hogy tisztelettudó és szeretetteljes fiú létére milyen határozottan véghezvitte, amit akart. S milyen

en szép — hangzás kikeverésének. A nagy egészek mesteri felépítésének éppúgy, mint a részletek műves kidolgozásának, az arányok, az egység és változatosság egyensúlyának, a finom árnyalatok vagy éppen döbbenetes hatású hirtelen váltások torokszorító zenei megvalósításának. És mindezt a „lehető legnagyobb kompozíciós tudománnyal” és „ízléssel” (ahogy Haydn mondta) — a legelegánsabban természetes módon valóította meg.

Levelek és titkok

Az emberi lángésznek ez az egyseri, üstökösszerű megjelenése és kihunyása azóta is sokakat foglalkoztató, megfejthetetlen titok. Személyiségéről legtöbbet leveleiből tudhatunk meg. Java részüket apjá-

Hangverseny a Filharmonikusok termében. Bella Gabriel festménye (XVIII. század).

Jobbra: a Joseph Haydnnak ajánlott hat vonósnégyes címlapja. Bécs, 1775. szeptember 1.

ér. Szövegíróival kemény harcokat vívott, hogy operái librettóit az ő elképzelésének megfelelően szerkeszték meg. Dramaturgiai elveit megfogalmazó írott dokumentumaink — épp apjának szóló leveleiben — a korai remekművek, az *Idomeneo* és a *Szöktetés a szerájból* sokadrangú librettistáit illetően maradtak ránk. Mozart nem volt a 19. századi zeneszerzőkhöz hasonlítható literátus komponista, de színházba járt, és Shakespeare-t olvasta is. Az ő füle, arányérzéke még a *Hamlet*ban is talált kivetni valót: „Ha a Hamletban a

Constanze Mozart, szül. Weber. Joseph Lange festménye nyomán készült litográfia (1789).

impulzív tudott lenni, kivált, ha önérzetében sértették meg. Mozart az első polgári művész, aki megelégedte, hogy lakájként engedelmességek és szolgáljon kenyéradó főúri gazdájának (ő történetesen a salzburgi hercegérsek, gróf Colloredo szolgálatában állt). 1781 májusában beadta lemondási kérelmét. Hosszú hercehurca kezdődött, gorombáskodtak vele, úgyhogy még akkor is „felforr az epéje”, amikor erről (május 9-én) beszámolt az apjának.

Beaumarchais nyomán írott *Figaro házasságát*.

te, hívó katolikus létére, hogy ott nem léteztek társadalmi különbségek. 1784. december 14-én vették fel Bécsben „A jótékonyághoz” címzett páholyba, amely később, II. József rendeletére, egybeolvadt a „Megkoronázott reménység” páhollyal, „Újrakoronázott reménység” néven. Társakra lelt a páholyban, és több gyönyörű művet is írt szabadkőműves testvéreinek, akár pusztán barátságból is. A szeretet, az igazság, a viláosság, szépség, jószág, megbocsátás eszméit — sok

Mert — írta június 2-án — „ha azt látom, hogy valaki megvet, és semmi-
be sem vesz, olyan büszke tudok lenni, akár egy pávián.” Arco gróf, a hercegérsek titkára megalázó szitkozódását végül még egy — hirhedtté vált, és nevét megörökítő — fenékrebugással is megtette. Mozart pedig vállalta a szabad pálya kockázatát és megpróbáltatásait: tanított, koncertezett, és megjelent műveieért is kapott valamit. A gyűlölt szolgálatról hallani sem akart többé.

Ennyiben kétségkívül korának gyermeke. A francia forradalom

A Mozart család. J. N. della Croce festménye (1780-81). Mozart anyja, aki 1778-ban Párizsban meghalt, a falon függő képen látható.

nem érdekelte. Voltaire haláláról 1778. július 3-án úgy adott hírt apjának (lehet: annak kedvét keresve): „kimúlt, akár a kutya, az istentelen és fő csirkefogó [...] — megdöglött, mint valami barom [...]” De „felvilágosultnak” tartotta magát, és kétségkívül merésznek bizonyult, amikor 1786-ban, Bécsben, megzenésítette Lorenzo da Ponte librettóját, a

konkrét szabadkőműves-motívummal együtt — egyértelműen és örökérvényűen *A varázsfuvola* című operájában fejezte ki. De más operáit — így a *Szöktetést*, a *Figarót*, a *Così fan tutti*t, a *Titust* is a sértettek nemeslelkű megbocsátásával zárta. (S éppen azért a hősök hőse Don Giovanni: mert ő nem kér az ilyesfajta kegyből.)

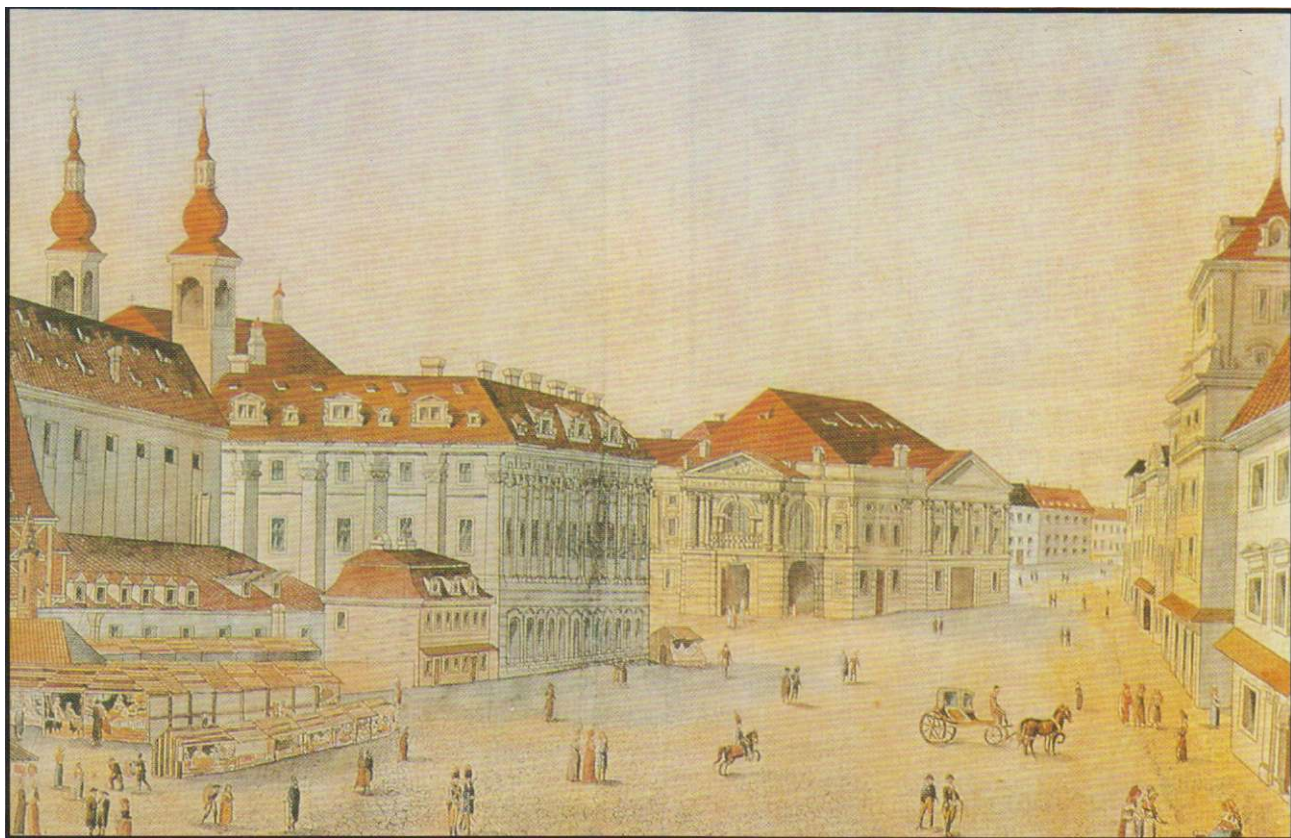
Nála öt évvel idősebb nővérének, „Nannerl”-nak írott levelei tele vannak gyerekes tréfálkozással; az unokahugának, Maria Anna Thekla Mozartnak 21 évesen küldött — a

Aloysia Lange, szül. Weber. Ismeretlen festő munkája. Mozart 1777-ben, Mannheimben ismerkedett meg Aloysia Weberrel, későbbi sógornőjével.

kor szokásainak és nyelvezetének megfelelő, malackodó s a 19. századi prudéria szellemében sokáig legfeljebb megcsonkítva közzétett — írásai ezeknél jóval vastkosabbak. A feleségének, Constanze Webernek írottakban elragadóan szerethető, gyengéd és aggódó szerelmes ifjú férjnek ismerhetjük meg. Van néhány olyan levele is, amelyből a halál érintése érződik. Az egyiket az édes-

tünk igazi végcélja a halál, néhány esztendeje az embernek ezzel az igazi, legjobb barátjával olyan jól megismerkedtem, hogy képe nemcsak nem rettent már, hanem szerfölött nyugtatólag és vigasztalólag hat rám, és hálát adok érte istenemnek, hogy méltatott arra a boldogságra, és megszerezte az alkalmat (Őn meg fog érteni engem), hogy igazi boldogságunk kulcsát ismerhessem meg benne. Soha nem fekszem úgy ágyba, hogy ne gondolnék rá (bármi fiatal vagyok), másnap tán nem leszek többé — mégsem mondhatja rólam senki, aki ismer, hogy társágban mogorva vagy szomorú len-

anyjával párizsi hangverseny úton levő, huszonegy éves fiatalember írta a család barátjának, Bullinger abbénak Salzburgba, 1778 július 3-án: arra kéri, tapintatosan készítse elő apját és nővérét a legrosszabbra, mert az édesanyja meghalt. Roppant fegyelmezett lehetett, mert ő maga ugyanaznap a halott mellől úgy írt haza, hogy csupán a mama betegségről szólt. Mégis minden okunk megvan rá, hogy higgyünk megrendülésének őszinteségében: hiszen az ifjú művész egyedül szenvedte végig, idegenben, anyjával a betegséget, az

Az óvárosi Nemzeti Színház Prágában, ma Tyl Színház. Leopold Peucker színezett metszete (1783 után).

— addig ismeretlen — halált s mindazt, ami ezzel együtt járt, és teljesen magára maradt Párizsban. A másik levelet kilenc évvel később, 1787. április 4-én, halálos beteg apjának írta, az akkor harmincegy esztendő Mozart — akinek már öt éve sem volt hátra. „[...] szokásommá vált — vallja egyebek közt —, hogy mindig mindenben a legrosszabbat képzelem el —, minthogy (szigorúan véve) éle-

nék —, és ezért a boldogságomért mindennap hálát adok teremtetőmnek, és szívből kívánom minden embertársamnak is.”

És fennmaradtak persze rettenetes kínjában írt, kölcsönökért esedező levelei is az utolsó időkben.

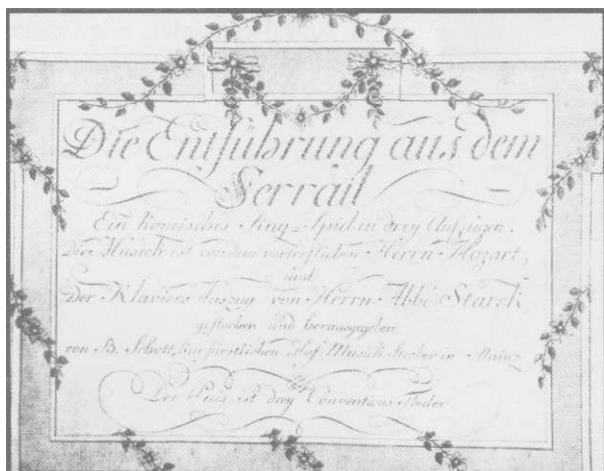
Am valószínűleg igaz van Wolfgang Hildesheimernek: ez a kedves, bohém fickó igazi, legbelső énjét mégsem fedte fel, legmélyebb érzelmeit és gondolatait mégsem árulta el senkinek. Azokat zenéjében mondta el — mindenkinek. Mert a mozarti életmű valamennyiünknek (Hildes-

heimer szerint : érdemtelenül) szóló ajándék: kimeríthetetlen szépség, megrázó és felemelő, életerőt adó öröm forrása. Bármilyen életkorban, bármilyen műveltségi fokon álló ember talál benne gyönyörködni valót, a teljességgel hozzá nem értők is (francia kutatók Ázsiában, Afrikában, Dél-Amerikában primitív, elmaradott embereken kísérleteznek vele!) — legfeljebb annál nagyobb az öröme, mennél jobban képes a lényegébe hatolni. Öröm azoknak, akik hallgatják, és nem kevésbé

Igazán megérteni, stílusosan interpretálni azóta is főként csak azok tudják, akik éltek és tanultak a világnak ezen a részén. Ez vonatkozik mindenekelőtt műveinek megszólaltatóira. De azokra is, akik őt magát, a Mozart-jelenséget, zsenialitásának természetét, rövid életét, titokzatos betegségét és halálát próbálták, nem zenei műben, megfejteni. Ezért aztán semmi köze a valósághoz Puskin romantikus *Mozart és Salieri* c. drámájának, amely egyike a Mozart köré fonódott hamis legen-

íteni levegő — ha az igazat nem is. de — a *valódit* jeleníti meg.

Mozart rövid élete döntő részét is itt élte, Közép-Európában. Nyugat-Európában kora ifjúságában járt: az első turnét az egész család együtt tette meg; Leopold, a gondos apa és remek nevelő (aki azért hírnevet és pénzt is remélt a csodagyerek Wolfgang és nővére, Nannerl főúri udvarokban való szerepeltetésétől) meg a mama. Ez az út három és fél évig tartott, 1763 júliusától 1766 novemberéig. Eljutottak Brüsszelbe (ami ak-

A „Szóktetés a szerájból” zongorkivonatának címlapja (1785).

azoknak, akik megszólaltatják. Ez utóbbiaknak próbakő is, mert Mozartot a legnehezebb játszani. Nemcsak a stílushű előadás jelent problémát tolmácsolóinak. Ez olyan érzékeny zene, amelyen minden technikai, muzikális, intellektuális hiányosság azonnal kiütözközik.

Egy közép-európai élet

Wolfgang Amadeus Mozart közép-európai művész volt. Salzburgban született, 1756. január 27-én. Apja, Leopold, kiváló hegedűpedagógus, délnémet, augsburgi család sarja; anyja, Anna Maria Walburga, született Pertl, osztrák nő. Mozartot csodagyermekként Mária Terézia császárnő és családja kényeztette, később észak-itáliai Habsburgok udvarában keresett — hiába — állást. Alattvalója, sőt végül „császári és királyi kamaramuzsikusa” volt II. Józsefnek, s amikor 1791. december 5-én Bécsben meghalt, II. Lipót volt a német-római császár.

dáknak: hiszen Salieri (tisztességes ember, ismerjük pl. egy volt tanítványa, bizonyos Liszt Ferenc hozzá írott, hálás levelét!) — bár féltékeny bizonyára volt, és okkal — sohasem foglalkozott azzal a gondolattal, hogy megmérgezi Mozartot. Éppígy teljességgel hamis az a kép, egészében és apró tényeiben, amit korunkban az angol Peter Shaffer rajzolt Mozartról *Amadeus* c. drámájában. És hogy mit tesz, ha valódi közép-európai művész nyúl a témához, kiderül Miloš Forman azonos című filmje láttán. Bár műve Shaffer drámája nyomán született, ugyanúgy valótlanosságokra épül (Salieri, mint mérgező gyilkos; az apa-figura, a *Don Giovanni* Kormányzója és a Rekviem titokzatos megrendelője azonos, démoni személy), és Mozart maga sem olyan volt, mint a film hisztérikusan vihogó Amadeusa, neki mégis elhisszük ezt a fikciót. Mert azzal, hogy olyan mélyreható ismerettel szólaltatja meg magát a mozar-ti zenét — mely főszereplővé válik a filmben, akárcsak maga a közép-európai, a prágai, a bécsi környezet, az

Az egyik szabadkőműves-kantáta címlapja. A művet a „Megkoronázott remény” nevű bécsi páholyban adták elő 1785-ben Ignatz von Borrtiszteletére, Franz Petrau szövegére

kor a Habsburgoké volt), Párizsba. Londonba, a visszaúton Hágába. Amszterdamba, Lille-be, Dijonba és Svájcba. Mozart már huszonkét éves volt, amikor másodszor Párizsba utazott, 1778-ban. Ezúttal csak anyja kísérte el, és egymaga, elárulva tért vissza. A közép-európai régiói ezenkívül voltaképp csak egyszer hagyta el, első, apjával tett itáliai útján (1769—71), amikor Bolognában, Rómában, Nápolyban és környékén is jártak. A két másik, ifjúkori olasz úton (1771, illetve 1772—73) Milánónál tovább nem mentek, tehát a „birodalmon” és Közép-Európán belül maradtak. Később foglalkozott a gondolattal hogy Londonba megy (ez nagyot lendített volna egyre rosszabbodott anyagi helyzetén), és atyai barátja Joseph Haydn is azzal utazott 1790-ben az angol fővárosba, hogy segít

ségére lesz ottani terveit illetően. De nem kerül rá sor, és Haydnt se látta többé — hiszen Mozart egy évvel később már nem élt.

Ha megpróbáljuk életének, működésének ezt a közép-európai térképét felvázolni, a középpontjában szülővárosa, Salzburg és későbbi állandó lakhelye, Bécs van. (1762 decemberében töltöttek néhány napot a közeli Pozsonyban: ez az egyetlen alkalom, hogy Mozart Magyarországon járt. Ellentétben Haydnnal, aki hosszú évtizedeket

hosszabb ideig is tartózkodott. Itt két operáját mutatták be: 1775. január 13-án a *La finta giardiniera*t (Az álruhás kertészlány), 1781. január 29-én pedig első színpadi remekét, az *Idomeneót*. Érdekes emberekkel találkozott a bajor fővárosban, és sokat tanult: jó zenekart, pompás muzikusokat hallott. Ugyancsak nevezetes, új hatásokat elérő — és Mozartot inspiráló — zenekarával és tagjaival való találkozások miatt fontos hely északnyugatabbra Mannheim, ahol 1777 és a követke-

nagyobb útjáról hazafelé a zeneszerző még útba ejtette Mannheimet: 1790. október 24-én jelen volt a Figaró első német nyelvű előadásán.

Élete végén Szász- és Poroszországba is ellátogatott: 1789 áprilisában Drezdában, a választófejedelem előtt játszott, s koncertezett a lipcsei Gewandhausban is, majd Berlinbe ment, ahol II. Frigyes Vilmos udvarában adott hangversenyt. Az utolsó hosszabb kirándulás alkalmából, 1790 szeptemberében, Mozart a maga kocsján utazott Frankfurtba

Belépőjegy a „Così fan tutte” ösbemutatójára. Bécsi Nemzeti Színház, 1790. január 26.

töltött az Esterházy hercegek szolgálatában, Beethovennel, aki a Brunswick grófi család szívesen látott vendége volt, és koncertezett is Budán, és Schuberttel, aki Esterházy gróf zselizi birtokán volt házi zenetanár.)

A legdélibb pont Milánó, ahol 1770. december 26-án *Mitridate, re di Ponto* (Mitridátész, Pontus királya), 1771. október 17-én *Ascanio in Alba* (Ascanius Albában), 1772. december 26-án *Lucio Silla* című operáját mutatták be, s persze koncertezett is. 1773. január 17-én itt zajlott le a híres, *Exsultate, jubilate* kezdetű motetta első előadása is.

Északnyugati irányban fontos német város München, ahol sokszor,

zöld év őszen is megfordult. Állásért hiába folyamodott a választófejedelemhez. Viszont végzetes ismeretséget kötött a Weber családdal: a kétes egzisztenciájú apával, a veszedelmes anyával (aki behálózta, zsarolta) és a lányokkal, akik közül Aloysiába, az énekesnőbe halálosan beleszeretett. Ő volt életének nagy és reménytelen szerelme; az utókor számos neki írt darabot köszönhet ennek az érzelmenek. S mint ismeretes, később — Weber mama mesterkedéseinek köszönhetően — hűgát, Constanzét vette feleségül, aki nem volt képes erős kézben tartani a mindjobban elszegényedő, szétzilálódó, eladósodó háztartást. Hat gyereket szült Mozartnak, kettő maradt életben felnőtt koráig. Mozart vonzódott hozzá, s az özvegy Constanze (aki később újból férjhez ment) sokat tett hagyatékának megőrzéséért. Utolsó

Szabadvőműves emlékbeszéd Mozart fölött, tartotta Karol Friedrich Hensler. Címlap.

(itt járt már, 1763-ban, ekkor hallotta játszani Goethe), ahol saját műveit zongorázta és vezényelte.

Huszonhat esztendőskoráig — a hosszabb-rövidebb hangversenyeket leszámítva — Mozart Salzburgban élt, zenélt és komponált. Sok egyéb közt *hegedűversenyei* mind itt születtek. Számos műve itt hangzott fel először. 1769-től volt állása az érseki udvarban: a zenekar harmadik, fizetés nélküli koncertmestereként. 1772 augusztus 21-én díjazott koncertmesterré nevezték ki. 1781. április 27-én játszott utoljára Colloredo érsek előtt — Bécsben, mert a főpap itt időzött, ide rendelte. Közvetlenül ezután itt zajlott

le a viharos szakítás is. Mozart szabad művészként a császárvárosban telepedett le, itt nősült meg 1782-ben, itt születtek és haltak meg gyermekei — ez lett a színhelye a maga 1784 és 1786 közötti nagy társadalmi elismerésének, szerzői hangversenyeinek, az ún. akadémiáknak. Itt komponálta érett műveit: a „nagy” vonós, fúvós, zongorás kamarazenét, szimfóniákat, versenyműveket és operákat. Szébbnél szebb, „szériában készült” zongoraversenyeit maga mutatta be. 1782. július 16-án itt zajlott le a Burgtheaterban a *Szöktetés a szerájból* ősbemutatója; ugyanitt, 1786. május 1-én a *Figaro házasságáé* és 1790. január 26-án a *Cosí fan tuttée*; s a külvárosi Theater auf der Wiedenben 1791. szeptember 30-án *A varázsfuvolat*. Ide hozták volt először, a császári udvarba, produkáltatni a csodagyereket — és ez lett a színhelye az utolsó mintegy öt év elmagányosodásának, eladósodásának, s végül máig nem egészen tisztázott betegségének és korai halálának, amely megakadályozta a lázas sietséggel készülő *Rekviem* befejezésében. Itt temették el, résztvevők nélkül, jeltelesen, közös sírba, Bécs egyik elővárosa, St. Marx temetőjében, és maradványait azóta sem sikerült meglelni.

Prága: „Mozart-város

Az a város, amely örök érdemeiket szerzett a kultúra történetében azzal, hogy már életében az őt megillető lelkes rajongással ünnepelte Mozartot, északnyugatra fekszik Béctől. Ez: a „Mozart-város” megtisztelő címet joggal viselő Prága. Csehországban már akkor is a legkülönbözőbb társadalmi rétegekben szerették és művelték a zenét: a falvak és városok egyszerű emberei éppúgy, mint a városi polgárok és a legmagasabb arisztokrácia. Az ún. „klasszikus” bécsi stílus kialakításában fontos részük volt a cseh kismestereknek.

A *Szöktetést* már az ősbemutató utáni évben, 1783-ban előadták Prágában, méghozzá igen nagy sikerrel. Ettől kezdve más műveit is játszották, és Mozart a közönség kedvence lett. Személyes barátai is voltak itt: a Duschek (vagy: Dušek)

háaspár: Franz, a kitűnő pianista, és felesége, Josepha (született Hambacher), énekesnő, akit régóta ismert. Ők is szorgalmazták, hogy a *Figaro* színre kerüljön Prágában. 1786 decemberében zajlott le a prágai bemutató — olyan példátlan sikerrel, hogy túléléshez segítette a csőd fenyegette társulatot. Ugyiszlóván egész télen játszották a színházban, ezenkívül számos átiratban, mert a prágaiak nem tudtak betelni vele. Karácsonykor a szerzőt is meghívták, hallgatná meg az előadást. Január 11-én, feleségével érkezett. Január 14-én boldogan újságotla barátjának, Gottfried von Jacquinnek: „itt semmi egyébről nem beszélnek, csak a — Figaróról, semmi egyebet nem játszanak, nem fújnak és nem énekelnek, csak a — Figarót, semmilyen operát meg nem néznek, csak a — Figarót, és örökké a Figarót; nagy megtiszteltetés ez számomra.” Január 17-én híre ment, hogy Mozart a színházban van, és tapsvihar fogadta. 20-án maga vezényelte az előadást, ismét tomboló, lelkes ünneplés köszöntötte. Január 19-én hangversenyt is adott: főként a „Prágai”-nak nevezett *D-dúr szimfóniának* tapsoltak, és elragadtatásuk nem ismert határt, amikor a szerző a zongoránál improvizált. A Bécsben egyre rosszabbodó helyzete miatt angliai állást megpályázni tervező mester végre úgy érezhette, hogy itt, saját közegében értő és szerető közönségre talált. Sőt: vágya teljesült, szerződést kötött, hogy a következő szezonra operát komponál ennek a kedves publikumnak.

1787. október 1-jén érkezett újra Prágába, hogy az időközben majdnem elkészült *Don Giovanni*t befejezze és betanítsa. Legszívesebben barátai, Duschekék külvárosi villájában, a Bertramkában időzött, állítólag a nyitányt itt komponálta a bemutatót megelőző, utolsó előtti éjszakán. A régi rendi, illetve nemzeti színházban — a mai Tyl Színházban — bemutatott műnek (amely később, a bécsi bemutatóra még néhány számmal kiegészült) minden előzőt elsöprő sikere volt. A korabeli sajtó így számol be az eseményről: „Hétfőn, 29-én az olasz operatársulat bemutatta Mozard mester

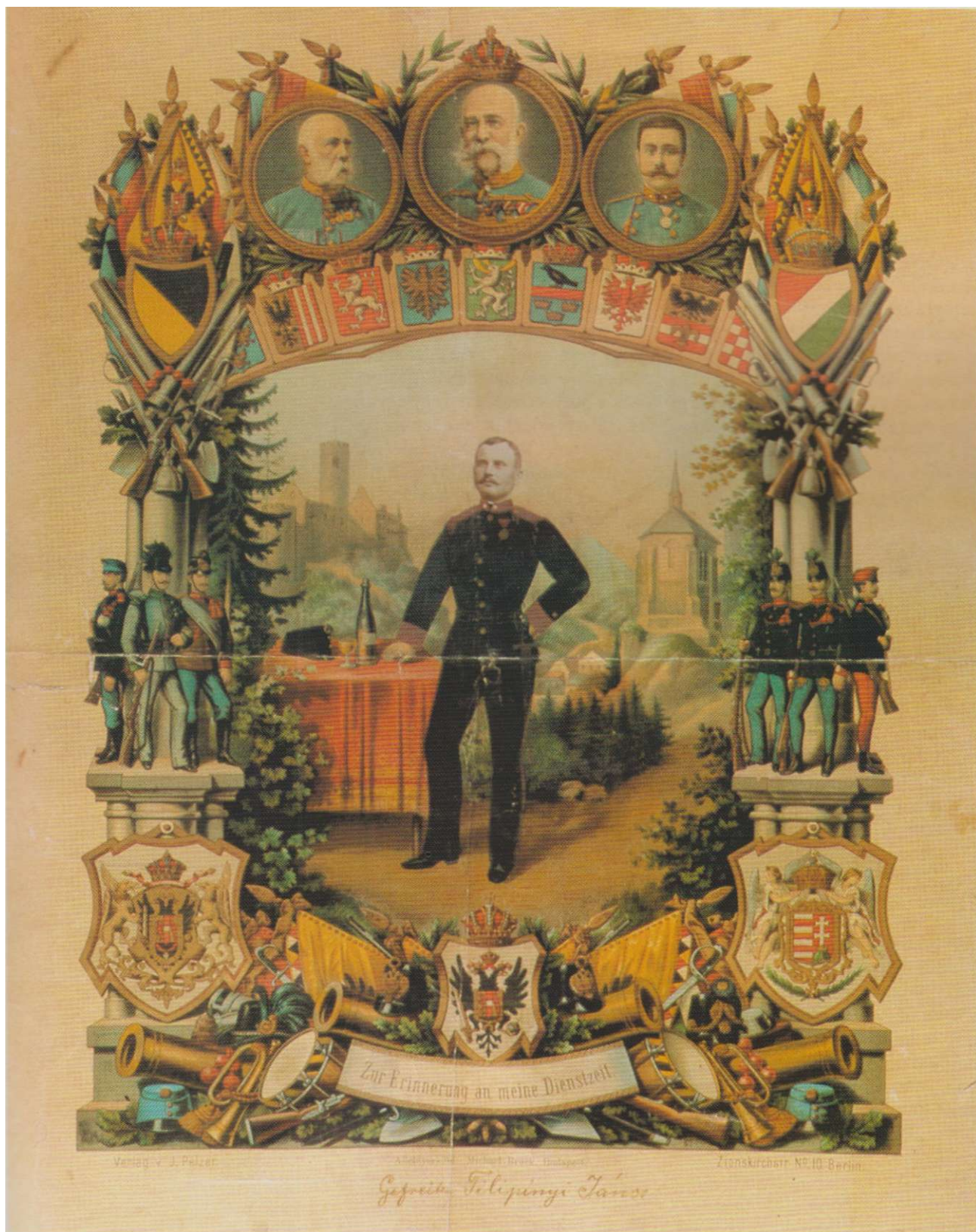
nagyon várt *Don Giovanni* vagy *A kövendég* című operáját. Zenebarátok és művészek állítják: Prágában hozzá hasonlót még sohasem adtak elő. Mozard úr maga vezényelt, és amikor a zenekar elé lépett, háromszor megéltjezték, ez távozáskor megismétlődött.” Az impresszárió így lelkesedett a szövegírónak, Da Ponténak: „éljen Da Ponte, éljen Mozart! Aldassék a nevük minden impresszáriók, minden virtuózok ajkán! Amíg ők élnek, nem ismerjük a színházi nyomorúságot!” A prágai közönség már akkor, azonnal tudta: kivételes remekművet kapott, és marasztalta, újabb opera írására ösztönözte a zeneszerzőt, de ő csak néhány boldog hetet töltött ott.

Három és fél évvel később kapott újabb megbízást: II. Lipót cseh királlyá koronázására kérték — és kapták — a *La clemenza di Tito* (Titus kegyelme) című operát, amely 1791 nyarán, *A varázsfuvolával* párhuzamosan készült. A nagyon szép mű — elsősorban szövegkönyve miatt — amannak rendkívüli népszerűségével sohasem vetekedhetett, de napjainkban ismét felfedezték értékeit, egyebek közt Budapesten is, ahol felújították.

1791 júliusában kötötték meg a szerződést, és Mozart augusztus vége felé érkezett Prágába, hogy befejezze, és előkészítse a bemutatót. Időhiány miatt az ún. „secco” recitativókat tanítványával, Süßmayrral íratta meg. 1791. szeptember 6-án hangzott fel először a *Titus*. A császár- és királyné, Mária Lujza korántsem bizonyult olyan zeneértőnek, mint a prágaiak. Ő így summázta véleményét: „Una porcheria tedesca” — német disznóság. Mozart szeptember közepén hagyta el — örökre — Prágát. A *Titus* néhányszor még színre került; utoljára szeptember 30-án, *A varázsfuvola* bécsi premierjének napján. Mozart utolsó hónapjainak egyik kivételes örömmünnepe lehetett ez a nap: október 7-én, Bécsből írta feleségének Badenba: „ugyanaznap este, amikor itt először adták elő oly nagy sikerrel új operámat, Prágában a Titust utoljára és rendkívüli sikerrel játszották.”

SZOLGÁLATI IDŐM EMLÉKÉRE

Összeállítást közlünk az I. világháború képeiből. Az a négy év először „rázta-keverte össze” az itt élő embereket. A háború és az utána következő béke exponálta mindazokat a kérdéseket, problémákat, amelyekkel a XX. századi Európa (s a világ) ma is küszködik, keresve válaszokat és megoldásokat. Az unokák vajon tudnak-e okulni a nagyapák sorsán?

Ágh István

NAGYAPÁK HÁBORÚJA

Az első világháborúhoz kétszeres közöm van. Anyai nagyapám faluja első halottja lett. 1914. szeptember 8-án, Kisasszony napján belelőtték a Lublin melletti kukoricásba. Szelíd tekintetű katonaképe főnagyítva függ szülőházunk tisztaszobájában. Lejjebb a toalett-tükör szárnya mellett apám húzza ki magát a zágrábi fotográfus előtt a 19-es közös gyalogezred egyenruhájában, a „masin-geveres” előbb Fiumében, aztán Galíciában. Anyámékről, ha lenne kép: öt hadiárva kisgyerek munkára fogva a nyáradi mezőn. Apám is lemarad minden háborús fotóról, pedig lehetne képalírás: „Most lövi le Nagy Béla és társa a Póla felől közeledő olasz léghajót, mely a fiumei torpedógyárat támadta volna.” Másutt: „A bakari lányok rózsákat szórnak ablakaikból a masírozó katonákra.” Majd: „E békés húsvéti reggelen kávéra hívjuk az oroszokat” — bekötött szemű orosz katonák csajkával, libasorban. Nem készült arról se kép, mikor apám földije széthúzza a meggyesre kerített ponyvát, s rámutat a függesztett lódögökre: Ezt ezitek! A fotó nem büzlött volna természetesen. S a honleányok és úriasszonyok nem mosolyogának a losonci járványkórházból, mikor apám a lódögök látványától a sárgaságig csömörlött.

Nézem az archív fényképeket, köztük is leginkább olyanokat találok, mint a korabeli képeslapokban, s több nagydíjra érdemeset, ha ennek a képmutogatásnak a célja a harctéri derű, s a rezzenetlen nyugalom, mint ahogy hatalmas mozsár-ágyú-lövedék-rakáson ücsörög a tüzer. „Huszár nézi a pulykákat.” „Függőhíd a Bialán” — két katona egyensúlyoz, két esetlen cirkuszos. „Savanyú Pál huszár kiugrik négy orosz után és elfog egyet.” „Sebe-

sült, akit elfogott az álom” — fekszik a fa árnyékában egyedül, ki hiszi el, hogy nem halott? „Az ellenség sarkában” — málhás bakák gyalognak a porban, szekér- vagy ágyúkerék látszik közülük, az ellenség „sar-ka” sehol, menekülhetnek akár. „Pihenő katonák a délnyugati fronton” — körülöttük turistalátvány a hegyek. Isonzó? Doberdó? „Kártya partit az erdőben.” „A magyar bakák bevonulása Lembergbe” — hosszú sapkamenet, elől fáradtságot mutatnak az arcok, szikkasztó szomjúságra vall a mentükben szájhoz emelt kulacs. Mégis győzelem! De nem hiszem, hogy azt a képet közölték volna, amin most láthatom a cseh légiós dezertőrt fölakasztva, s a másikon a lógó szerbeket. Körülöttük elégedett hóhérai, vagy a magukat védők? Hiszen egyik ölte a másikat. Barátomnak négy nagybátyja esett el Szerbiában. S a nők blúzba rejtett törrel öleltek.

A képes újságok nyugalomba ringatnák a hátországot, s milyen lelkes a hirdetés?! „AMPUTÁLT ÖN? Akar elegáns, a czélnak teljesen megfelelő mülábat v. műkezet? Ez esetben szíveskedjék bizalommal a 35 év óta fennálló, legjobb hírnévnek örvendő KELETI I. budapesti orthopädiái műintézethez fordulni. Elegáns könnyű járás! Kifogástalan technikai kivitel! Mérsékelt árak!” — térd alatti csonk, az amputált széttárt karral a két mülábat győzelmesen oldalra tartja. ■

„Bücsüzik a baka”
Az Érdekes Újság pályázatán

Tábori konyha

Ályáza második díjat nyert kép.

Lövedéken író katona Ukrajnában

Osztrák-magyar járőr olasz asszonyokkal beszélget a kútnál

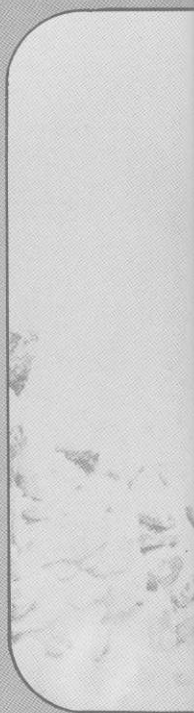
Hadikórház önkéntes ápolónőkkel, 1914-ben Szegeden

Sebesültek szállítása a keleti hadszíntéren, 1916-ban

Fedezék. Dr. Kellermann Emil főorvos felvétele

Őrszem

Lázár Ervin

ELÉGIA EGY KATONA- LÁDÁRÓL

Egy márványtábla a pálfai református templom falán, rajta arany betűkkel az első világháborúban elesettek nevei. Középtájon: Mányoki Sándor. Nagyanyám testvére.

Egy öregember — Bertalan József — ahogy görnyedt háttal ül a háza előtti kispadon és kampósbotjával vonalakat húz maga elé a porba.

És persze a katonaláda.

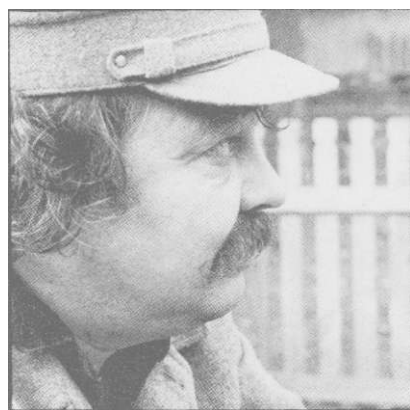
*

Dédszüleim — Mányoki István és Porteleki Julianna — háza akkor már üresen állt. Nádfüdele elrongyolódott, az istálló fala kidőlt. Nem tudom mit kerestem a padlásán, csak arra emlékszem, meglehetősen sokat vesződtem a padláskulccsal. Ezeket a zárat már kezek, ajtónak nyomott térdek, vállak idomították, olyanok, mint a legbonyolultabb széf, ismerni kell a nyitás forszát.

Pókhálóerdőn kellett keresztülválni magam. Rongyos lószerszámok, törött jármok, kopott, rozsdás sarlók, fávillák, egy repedt vajköpülő, ismeretlen rendeltetésű vasak, köcsögök, a sutban nagy halom kenderkóc.

A katonaláda a kenderkóc alól került elő; mint a keleti mesék kincses ládikáiban, úgy sötétlett zárjában a ciradásfejú kulcs — mestermunkának számhatta egy régi-régi lakatos. A nádfüdél sebeim beszívargó fény felé tartottam a kopott, zöld ládát, oldalán kibetűztem a lepattogzó fehér festést: Mányoki Sándor.

Lent a napfényes udvaron csikorgva, kicsit ellenségesen nyílt a drótfogantyús fődél, zavartalan békességhez szokott pókok, százlábúk

menekültek riadtan a szüette deszka réseibe, évtizedek súlyos pora aranylott a papírfecnik között.

Csarnok könyv 1923—24 évre. Októberben 51 liter tej, novemberben 11, márciusban 38. Az első lapon előkelő ovális bélyegző: Herskovits Dezső tejcsarnokos, Pálfa, Tolna megye. NÁPONTA FRISS... hogy mi a csupa nagybetűvel írt naponta friss, azt már sohasem tudom meg, a folytatásnál valami féreg kirágta a papírt. A csarnokoskönyv utolsó oldalán nehéz kézzel rótt sorok: „Kismalacok leték Deczember 4dikén” aztán lejjebb ugyanezzel az írással: „előbbiből még van 1 acskoval és szappan tavai 6 dar. ideji 23 dar. ősz 29.”

Egy negyvennyolcas kalendárium Kr. U. után való 1927. esztendőre. Uralkodó bolygó a Vénusz. Az első oldalon Petőfi és Kossuth képe meg egy félszemén kötést viselő zsinóros ruhás katona, bal kezében kard, jobbában zászló, lábainál egy halott ulánus. Az utolsó oldalon a följegyzéseknek hagyott vonalas papíron dédnagyapám írása: „Füge üzeke-det IV. ho 9én”.

Montenegrói fronton

Egy széttépett okirat 1854-es pecséttel.

Egy adásvételi szerződés „Mely a mai napon egyrésztől ör. Csajági József és neje Marosi Sára pálfai lakosok, mint eladók, másrésztől if. Mányoki István és neje Kovács Örzse szinte pálfai lakosok, mint vevők között következőleg kötöttet.”

Kitépett zsoldároskönyv lap, legfölül a hatodik zsoldár néhány sora: „Szánj meg nyavalyáimban És ne hagyj kínaimban, Ments meg a haláltól.”

Dr. Heiczinger János egyetemes orvos receptje 1935-ből.

Faludi Fuchs-féle példatár a népiskola III. osztálya számára.

Tolna vármegye rövid földrajza. „Pincehely nagy magyar község a budapest-fiumei vasút mellett élénk kereskedéssel és apácázárdával.” A könyv 1913F. 18-án Horog Mária tulajdonát képezte.

Egy táborig postai levelezőlap. K. u. K. FELDPOSTAMT. Feladó Grozavescu Germán táviráskzáplár 302. honvéd gy. ezred 409. zászlóalj törzs. Táborig p. 126. „Tudatom, jól vagyok, melyhez hasonlókat kívánok kedves Mindnyájuknak.”

Egy ötször tíz centis piros könyvecske. „Levelezőlapokra, emlékkönyvbe, esküvői táviratváltásokra és más ünnepi alkalmakra illő versek.” Ára 24 fillér. Írta Róna Béla. Második, tetemesen bővített kiadás. „Akit messze elsodort az / Élet tengerálja: / Mindkettőtök boldogságát / Szívéből kívánja.

Négy kitépett füzetlap. Az első nyálazott tintaceruzával, nagy, rajzolt betűkkel: „Írta Mányoki Sándor Honvéd 1911 Augusztus hó 14dik. Mikor Ügyeletes volt. Ekkor már igen öreg csont volt.”

Egy négyoldalas levél, melyben Mányoki Sándor honvéd kívánja, hogy sorai szüleit a legjobb egészségben találják, valamint húsz koronát kér, lehetőleg azonnal.

Egy számfűles füzet. Az első oldalon: „Lovaság” alatta három pókláb, a póklábak alatt sorban: „Huszárok, ulánusok, Dragonyosok.” Majd a Cs. és királyi közös hadsereg részeinek felsorolása. 102 közös gyalogezred, 4 boszniai és hercegovinai gyalogezred, 4 tiroli cs. vadászezred, 26 táborig önálló vadász-zászlóalj, 1 boszniai és hercegovinai vadász-zászlóalj.

Aztán Mányoki Sándor honvéd valószínűleg első és utolsó beszéd-

nek kézírata: „Főhadnagyúr alázatosan Köszönöm Az összesbajtársaim nevében a Főhadnagyúr szíveségét Az Isten áldja meg a Főhadnagyurat az értünk tett fáradozásaiért.”

„Egy zászlóalj hadi állománya: Körülbelül 1000 ember, 15 jármű, 14 hátsó ló 54 hámos ló, 26 tiszt.”

Néhány precízen kidolgozott térképvázlat, szinte hihetetlen, hogy ugyanannak az embernek a kezevonása, mint aki ezeket az ákombákom dűledező betűket írta.

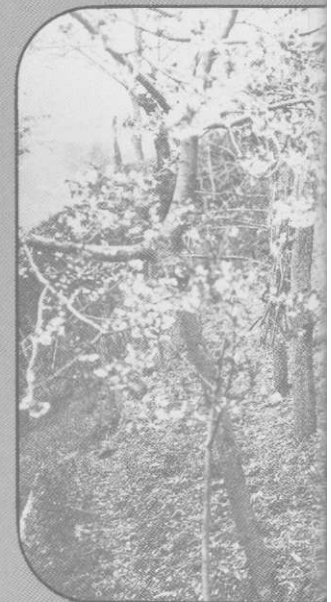
A Morse-abc. Tátá-titátitá-tititititá-tátatá-títitá-titi. MÁNIOKI.

Egy füzet a láda fenekén. Napló. „Az Isten szabad egealat egy kéve zsup volt fekhejünk két pokrócai takaróctunk és a halottak fölöt gondolkoztunk vajon mireánk is nem e ilyen sors vár...” A naplónak vége szakad, jönnek a jópajtások bejegyzései, afféle katona emléksorok, papír pirító disznó versek, Baka Mia tyánkok, „A Szabacságos Baka Dalia” és a legutolsó oldalon egy kétségbeesett bejegyzés: „Mányoki Sándor öreg csont, kinek van még vagy huszonhat holnapja visza komiszbol, jajdesoká fogy le Tán sohasem rohatt az egész világ Isten veletek széplányok.”

*

Ülünk Bertalan József bácsival a háza előtti padon. Milyen utca is volt éppen akkor a pálfai Fő utca: Sztalin utca? Lenin utca? Győzelem utca? Mert viselte mindhárom nevet szégyény, az idők kacskaringóit követve. Eppen rálátunk az egykori nádfődeles ház helyére, a telken most apám új, sátorotós egyenháza áll. Az öreg kampósbotjával vonalakat húz a porba. Egy egyenes: „Ez volt az út”, egy téglalap: „ez meg egy kukoricás. Eppen foglaltuk el az állásainkat, az első lövés — úgy mondja LÜVÉS — a bátyádat találta. Azon helyben meghalt.”

Átlós vonalakat húz az ábrára, mintha örökre el akarná tüntetni. „Szép magas gyerek volt a nagybátyád. Amúgy kiütött a Mányokiak közül, inkább az anyját formázta, szőke volt, kékszemű. De a természet az Mányoki volt. Mindig boldog volt. A lányokat nagyon szerette.” ■

Sebesült bekötözése

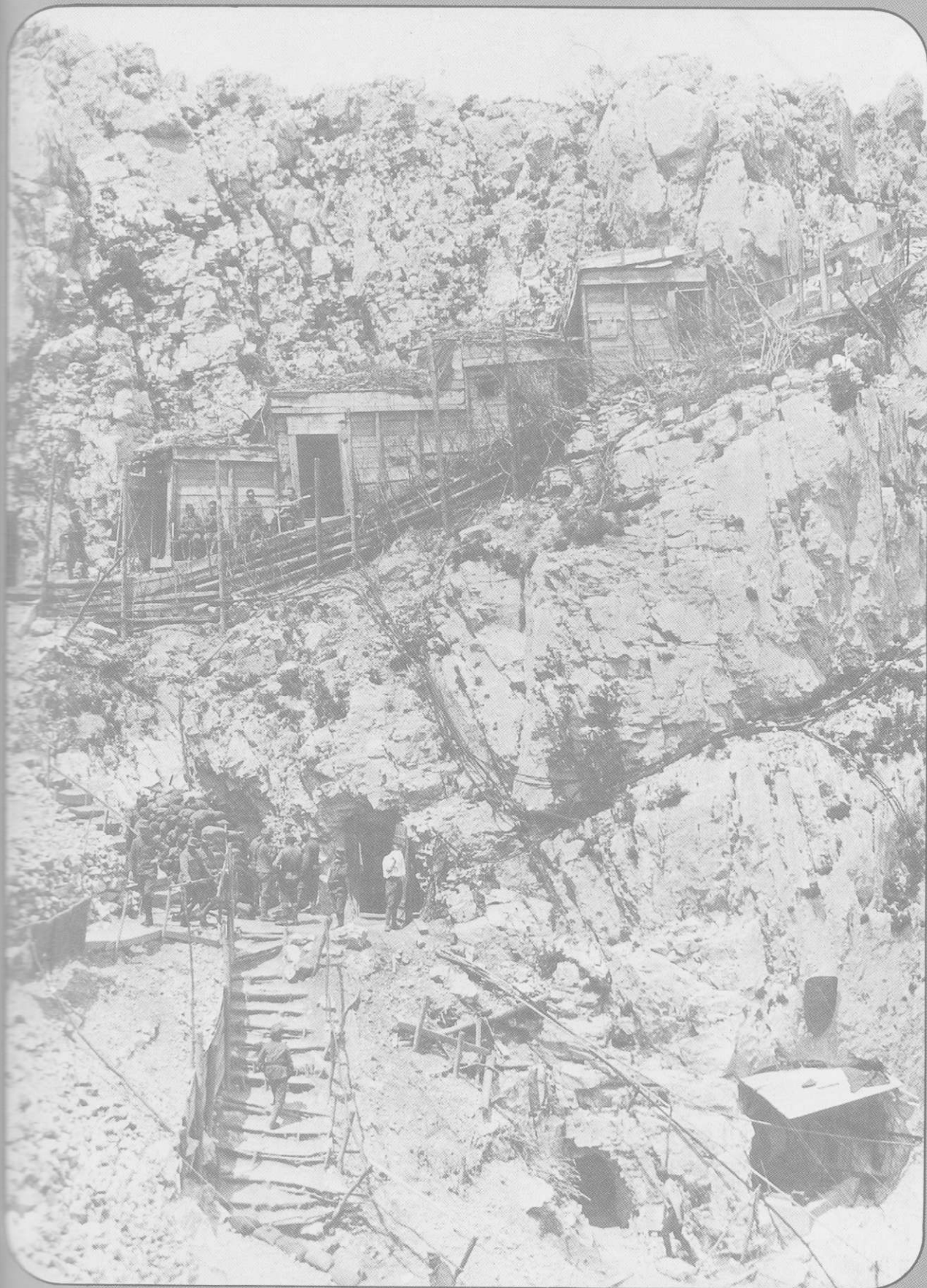
Oláki, 1915–17

Halott katonák hozzátartozói a síroknál, 1916-ban

Katona kisnyúllal, 1917-ben a román fronton

Köbe vájt fedezék az olasz fronton

Visszatérő szerb családok. Az Érdekes Újság pályázatára küldött kép. Egy honvédhadnagy felvétele

Pihenő 28-as lövegeken, az olasz fronton 1916-ban

Tábori konyha Ukrajnában

Cseres Tibor

MIRE A LEVELEK LEHULLANAK ...

Országaink férfilakossága az 1914-gyel záródó félévszázadban katonáskodván nem ontott vért, nem ontotta véréit.

Ám a kötelező fegyveres szolgálat a hagyományos közösségekből három esztendőre úgy emelte ki legényeinket, hogy az otthon maradtakhoz viszonyítva világlátottakká képezte őket.

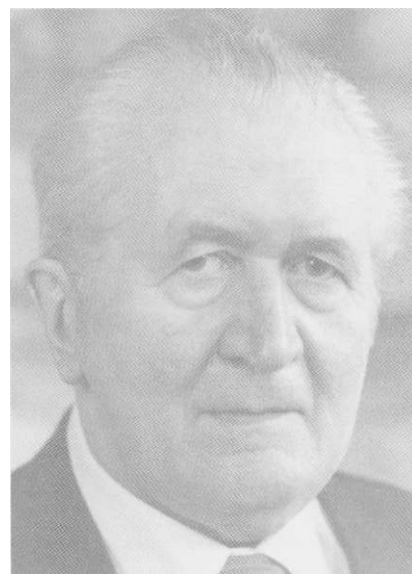
Hazatérvén nemcsak szokványos fotográfiát vittek magukkal emlékül, melyhez csak arcukat kellett adniok, hanem életre szóló meséinivalót a gyötrelmes, bár végül is elviselhető három esztendőről. A katonaevek adták országaink férfi-népének hótig elbeszélhető élménygazdagságát. A társadalomban a legszegényebb katonaviseltnek is valamelyes rangja keletkezett, különösen a női értékelés képzeletében: a mundér, még levetttévén is him értéktöbbletet kölcsönzött viselőjének.

Az első, ma már kis világháborúnak minősíthető „csetepaté” az addig való szokásokat fel is erősítette és meg is változtatta nagyon.

„Mire a levelek lehullanak” — rebegette a kettős monarchia agg uralkodója a háború közeli végét ígérve a hadba lépés napján. Ezek a szavak megcsalták mindazokat a fiúkat, akik a Sors mellőztetésétől tartva a rövid háborútól féltükben soron kívül és önként jelentkeztek a háborúba.

A csábító császári és királyi szavak előbb-utóbb Kelet-Közép- és Délkelet-Európa valamennyi ivarképes férfi korosztályát fegyver alá szólították.

A négy évig elhúzódó öldöklés hatalmas csalódást okozott a lelkesedőkben, milliókat a halál gátolt meg abban, hogy élményeikről, harctéri cselekedeteikről személyesen számot adhassanak az otthonva-

lóknak, holott az idegen szenvedő tájakkal való kényszerű ismerkedés minden addiginál gazdagabb lehetőséget kínált mesélésre.

Az életben maradtokra hárult a félszázados békében hagyományossá vált „katonakorom” emlékeiként előadható életem, életünk legnagyobb élménye: az észveszejtő pergőtüzek, a halálos szuronyrohamok, a tüzérségi gránátok vijjogása, a repülők bombázása, a nagy katonáalom — a csontot nem érő könnyű sebesülés, amely hordágyon elviszi a hőst a tábori kórházba, ahol már ápolónők segédkeznek, esetleg a hátszágba, ahol már igazi önkéntes, jószagú úrinők simogatják a sebesült lázas homlokát — ám ha sem a halál, sem a sebesülés nem sikerül, két ütközet életveszélyes mozgásai közt a harctér környezetét kell emlékezetbe vésni — az ukrán, a lengyel, meg az olasz falvak maradék életét, magára hagyott asszony népét, akiktől mindig lehet, rekvirálni valamit. Az éhezés meg a jóllakottság közötti hányódást. A nagy szomjúságokat s

a gyakor védtelen ázkodást az őszi-tavaszi záporokban — lövészárkok sarkában, dolinák dohos oldalában vájt kavernákban töltött egyhangú órákat, napokat, heteket, amelyekből szinte megváltás a csattogó ütközetek véres eleven mozgalmassága.

Aztán az állóháború: az ellenség bedöglött aknáinak simogatása, a lövészárkok közötti senki földjén foggott vadnyúl becézése, a paprikássá váló átalakulás előtti negyedórákban.

A falusi piacok és a vízmerő helyek a harcszünetek életszínpadai, ahol a ráncos némberek is kívánatossá szépülnek a nélkülöző katonanép szemének.

*

Az élemedett korú haditudósítók a városból kerülnek a front mögé — a későbbi, írva emlékezők a falusi naiv önkéntesek közül az arcvonalba: Szabó Pál, Tamási Áron, Veres Péter.

„Hogy beleérkeztünk az életveszélybe — emlékezik Veres Péter —, az néha belém remegett, de aztán az ember életösztone legyőzi a félelmet és beleszokik a legveszedelmesebb környezetbe is. Egy félig rombadőlt ház alatt volt egy gödör, rajta pár gerenda és föld, ez volt a fedezékünk...

Megtudtuk, június 15-én hajnali három órakor lesz a támadás s most már, ha az egyik percben nevetve mondtuk, megyünk Trevizóba, Velencébe, Firenzébe, Rómába, Nápolyba, a másik percben keresztülremegett rajtunk, vajon sikerül-e a támadás, de ki jut el oda. A Piavén túl régen kiépített állások vannak...

Elérte a mutató a kitűzött időt s a következő pillanatban már vonítottak a jeladó 42-es és 30 és feles lövedékek a fejünk felett. A dobpergészerű ágyútüzelés... egyetlen hangszíj nélküli bömbölés, morgás. És már lőttek az olaszok is. »Huszonnyolcasaikkal.«

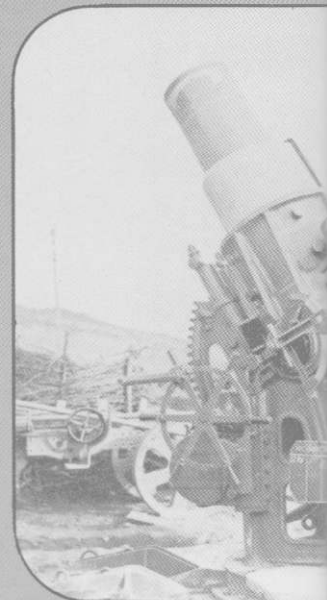
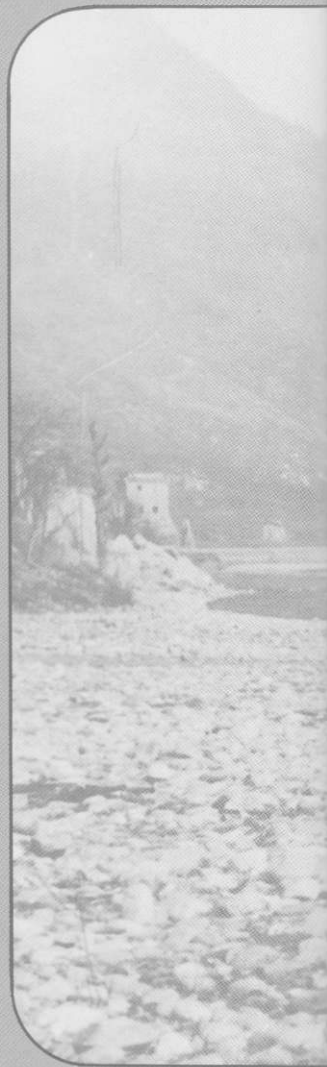
Úgy tettünk, mint az emberek által üldözött egér, vagy ürge ... az utolsó pillanatban. Kaparni kezdi a földet hogy belebújjon... Még vagy két Piave ágon kellett átmenni — hónaljig ért a víz. Meleg nyári nap volt, de a jéghideg víztől vacogott a fongunk... az eső megdagasztotta, kilométerekre szélesítette a Piavét...

Támadásra jött egy nagyobb olasz csapat, ahelyett, hogy minket fogtak el, ők adták meg magukat. A mellettem hasaló figyelőt olyan telibe találta egy gránát, hogy kivágta fejéből a sisakot, de vitte vele a koponya felső részét is ... ő maga lefordult hangtalanul mellém ... mindenki úgy el volt foglalva, sebesültekkel, halottakkal senki nem törődhetett.

A gránátok közt, mint pattogatott kukorica, gépfegyver-, golyószóró- és gyalogsági töltények suttyogtak, robbanó golyók csattogtak, gyalogsági ágyútöltények, srapnelek pattogtak, rakéták sisteregtek, aknák dübörögtek — bűdös világ volt.”

„Volt egyfajta aknájuk — írja Szabó Pál — hosszú nyele volt s mikor leesett az árokba, először olyanformán csittegett mint az »álljfeljancsi« s csak aztán robbant ... vissza lehetett dobni. De volt aztán a szárnyas aknájuk, amit a bakák rucának hívtak. Ezt is tengerről lőtték ránk. A lógó aknának is a külön szép neve. Csak mondani lehet, leírni nem, csak körülbelül úgy: lópikula... A Karszt-fennsík! Tízkilométeres szakaszán ezerhatszáz ágyú ontotta tüzeit, ráadásul a hajóágyúk a tengeréről, légiaknák. Háromezer embert állított az olasz hadvezetőség a tíz kilométeres arcvonallal szemben, minden méterre 18 ember ... s mi várunk, teljes felszereléssel, hogy odadobjanak bennünket, ahol nagyobb lesz a baj... éjszaka már aludni nem lehetett, mozog a föld, mint ha irgalmatlan nagy tűz égne a közelben, forró, állandóan vibrál, remeg a levegő... Egy bosnyák zászlóalj színté percek alatt zúztak pozdorjává az olaszok. Olyan sűrű volt az aknatűzük, hogy mint vastag, barna vesszők, úgy látszottak ide a becsapódások... Nem hiszem, hogy az embereknek eszük megmaradt a helyén... A későbbi hadijelentés úgy számol be erről a napról, hogy a 37-es gyalogezred tizennyolc támadást vert vissza és háromszor ment ellentámadásba. Ez így nem igaz, mert soha nem szűnő támadás és ellentámadás volt az egész nap.”

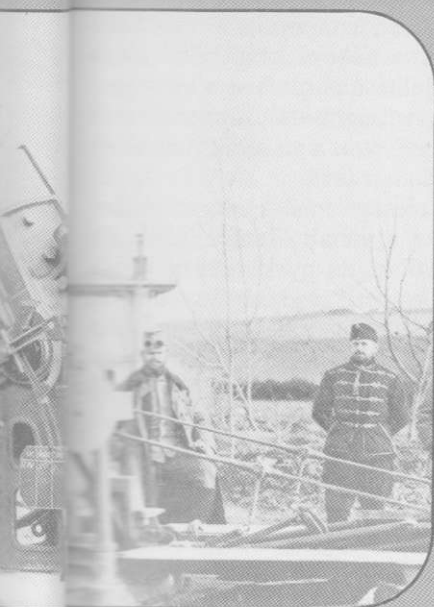
Hogyan maradtak élve ezek a későbbi magyar írók? Tamási Áron alteregóját az égből küldött angyali szellem védi s tartja életben a *Ragyog egy csillag* című regényében. ■

Harminc és feles mo

A Piave völgye

es mozsár első világháborúban

Harminc és feles mozsár vontatáshoz szétszedve

EGY KIS VILÁGHÁBORÚ

Mára az első világháború eseményei, veszteségei, tragédiái eltörpültek a szemünkben. Végül is azt a 8–10 millió embert, akiket a korabeli haditechnikával négy év alatt megöltek, ma néhány perc alatt ki lehet irtani. Ebből a szemszögből nézve a „guerre quatorze” valóságos gyerekjáték volt. Felvirágozott bakák indultak el ének- és zeneszóval, hogy megbüntessék „kutya” Szerbiát, visszaszerezzék Strassbourg-t (hogy soha többé ne lehessen Strassbourg), megvédjék a balkáni szláv testvért, helyet szerezzenek a németeknek a nap alatt és még több más céllal. Elindultak egy vidám és rövid háborúba.

Azután kiderült, hogy a háború nem olyan rövid, és lassacskán az is, hogy távolról sem vidám. A tévedésben — furcsa módon — nemcsak a köznapi, tudatlan katonák osztoztak, de a katonai vezetők és az államférfiak is. Mindenütt az volt az elgondolás, hogy a többnyire jól megszervezett és magas technikával rendelkező saját seregek néhány hónapig tartó és győzelemmel végződő hadjáratban vesznek majd részt. A technika azonban megbosszulta magát; egyik hadsereg sem volt akkora fölényben, hogy gyors döntést erőszakolhatott volna ki. Teltek a hónapok és az évek, a keleti kivételével a frontok nem sokat hullámoztak, ezzel szemben egy-egy nagyobb erőkoncentráció során a felhalmozott löerő következtében egyetlen nap során egyetlen csatában már akár hatvanezer angol katona is elpusztulhatott, és megtörténhetett ez természetesen másokkal is.

A „kis” háború naggyá, a balkáni csetepaté világháborúvá vált, még ha nem is a szó szoros értelmében. Mindenesetre olyan háborúvá, amelynek menetében a jövőt illetően egy akkoriban alig észrevett, de végül fatálisnak bizonyult fordulat zajlott le, és olyan eseményé, amely egész Európa számára tragikus évtizedeket vezetett be.

Bár a háborúba kisebb-nagyobb gyarmati erőket is bevontak, és a döntést végül a körülbelül egymillióssal friss amerikai csapatok, no meg a tankok kényszerítették ki, ez a háború döntően európai volt. Okai az európai államok egymás közötti viszonyában rejtettek, lényegében a nagy európai országok hadseregei vívták, és következményeit kizárólag Európa szenvedte meg. Ezért néhány amerikai szerző európai testvérháborúnak vagy polgárháborúnak is nevezi. Az utóbbi azonban némi képpen félrevezető meghatározás, hiszen az európai birodalmak, illetve nemzeti államok mindig is háborúztak egymással, és távolról sem tekintették magukat testvéreknek vagy akár csak egyetlen család tagjainak sem. Egységes Európa valójában sosem létezett. Azonos civilizáción belüli háborúk voltak ezek, és alapjában véve ilyen volt az 1914–18-as is.

Mindez nem változtat viszont azon, hogy az első világháború első nagy fejezete volt annak az öngyilkossági folyamatnak, amelyet azután az 1939–45-ös háború fejezett be. Volt azonban ennek a „kis” világháborúnak sokkal általánosabb, az egész további világalakulásra kiszugárzó hatása is. Vizsgálódásunkat talán helyes ez utóbbiakkal kezdeni.

A háború szükségletei minden hadviselő államban megkövetelték a tömegtermelést. Nemcsak hadfelszerelési cikkekből, de ruhaneműből, gyorsan feldolgozható élelmiszerből és számos további könnyűipari termékből, egészen a postai levelezőlapig egyszerre, koncentráltan hatalmas mennyiségekre volt szükség. Ez tartósan átalakította az ipar szerkezetét, módosította az elosztás rendjét, és megváltoztatta az egész gazdasági gondolkodást.

A termelési fantasztikus meglődülése azonban csak egy meghatározott célhoz kötődött, és megmaradt

az izolált nemzetgazdaságok keretei között, miközben a háború megszüntette a nemzetközi kereskedelmet addigi csatornáit, és szétzilálta az egész bankrendszert. Nem volt véletlen, hogy a nagy bankárok — a közhiedelemmel ellentétben — a háború előtt az internacionális megoldások, a közös befektetések, és nem a háború hívei voltak. E két károsodás következményein — ide sorolhatjuk a háború utáni inflációt, a destabilitást és részben a nagy gazdasági válságot — Európa majd csak a „nagy”, azaz a második világháború után lett úrrá.

A tömegtermelés mégis uralkodóvá vált annak ellenére is, hogy a háború végén gyakorlatilag mind egyik európai gazdaság összeomlott, mivel a hadigazdaságról való áttérésre nem volt felkészülve, vagy mert a vereség politikai körülményei mértek rá halálos csapást.

Az európai ipar hatalmas lépéseket tett a haditechnikában, aminek megvoltak a kiszugárzásai a gazdaság egészére. Nemcsak a nagy torkolatú és messzehordó ágyúk, a géppuska és a mérgezgáz jelent meg az emberpusztító eszköztárban, de a repülés is, amely 1914-ig megmaradt néhány bátor fickó gazdag mecénások

által támogatott előkelő sportjának, a háború utolsó évében már jelentős hadi tényezővé vált. Előkészítették ezzel azokat a pokolbéli jeleneteket, amelyeknek az európai városiak a második világháborúban váltak az áldozataivá. Ekkor jelentek meg az első tankalakatok is, ősei azoknak a félelmes hordáknak, amelyek később Kurszk, a Balaton körzetében és más vidékeken vívták embertelen, gigászi harcukat.

A tömegtermelés és a katonai tömegek sodrában most jelent meg igazán és letagadhatatlanul a tömegtársadalom. Noha szervezett tömegek korábban is megmozdultak, e jelenséget az európai kormányok még hagyományos eszközökkel kezelték és jól-rosszul kanalizálták is. A háború alatt azonban a szakszervezeti tagság soha nem látott méretekben nőtt, ami mögött a bérek vásárlóértékének 20—30 százalékos romlása állt. Angliában a szakszervezeti létszám megkétszereződött, és sok helyen a növekedés ennél is nagyobb volt. A tömegek értéke a kényszerhatás alatt megnőtt mind a frontokon, mind a hátszágban, miközben e tömegeknek egyre több okuk volt az elkeseredésre. Ezért felértékelődött a sajtó, a propaganda, a manipuláció, és e folyamat azóta sem állt meg egy pillanatra sem. A háborút követő napokban, hetekben és években azután a tömegek mindenütt ellepték az utcákat és a tereket. A vörös zászló mellett kibontották a különféle nacionalista, jobboldali vagy egyenesen ultrajobboldali radikális nézeteket szimbolizáló lobogókat. Ekkor már szemmel látható volt, hogy a világ új korszak küszöbére érkezett, még ha sokan átmenetinek vélték is e jelenséget.

Az európai intellektuelek jó két évtizede érzékelték az európai civilizáció hagyományos rendjének, értékrendjének megingását, a válság azonban csak most revelálódott. Bár a gazdaság liberális kezelési módja a legtöbb helyen korábban is csak kirakat maradt, most, a háború alatt a gazdaság aprólékos állami irányítá-

Kivégzés a fronton

Ferenc József portréja a fa törzsén

Sebesült magyar katona Galiciában 1916 körül

süt egye
A végre
tetben n
kus ber
kan har
lak sze

A k
müköz
szerű
tudott
dott a r
adéka
láthatat
nyokba
vált a p
tímege

A „n
félőgg
sor, hog
vül más
lisként
vetésén
lított fe
állandó
gést jek
e sokas
hátors
háború
nül, az
örül. A
tisztel

E
utóélet
távolos
majd p
űsítő
amely
veszté
dícsül
ma,
törté
a hábo
dalm
ma é
kínk
hábor
cséki
maga
„Pine
gmlá

Ha
nére
egye
má
már

sát egyetlen ország sem kerülhette el. A végrehajtó hatalom minden tekintetben megszilárdult, és a demokratikus berendezkedés, amelyért oly sokan harcoltak évtizedek óta, most sokak szemében színepadi játékká vált.

A háború ökölcspásai alatt, miközben magának a háborúnak észszerű okaira egyik táborban sem igen tudott rámutatni senki, felmorzsolódott a racionalizmusba vetett hit maradéka. Eltűnt a filozófiából, szinte láthatatlan lett a társadalomtudományokban, mint érv jelentéktelenné vált a politikában, miközben a nagy tömegeket a szenvedélyek uralták.

A „ne ölj” keresztény parancsának felfüggesztésére ezúttal úgy került sor, hogy nacionalista szlogeneken kívül más nem állt rendelkezésre indoklásként. A háború az emberi élet megvetésének érzetét keltette és arra szólított fel. Egyúttal tartós szenvedést és állandósult élet és halál közötti lebegést jelentett a sokaságnak, miközben e sokaság előbb vagy utóbb értesült a háterszág hiénáiról, az úgazdagok, a háborús nyereszkedők vidám életéről, az állami hivatalnokok korrupciójáról. A vezető társadalmi csoportok tisztelete alapjaiban ingott meg.

Európában és a világban a háború utóélete kettős, egymástól távoli és távolodó pályán zajlott. Mozgalmak, majd pártok keletkeztek, brosúrákat, újságokat és könyveket adtak ki, amelyek a kombattáns szellemet képviselték és terjesztették, az erőszakot dicsőítették. A fasiszmus és a náciizmus gyökere ide, vagyis a háborús fűtőárkokba vezet. Másfelől megjelent a háború rémarcát felmutató szépirodalom, szocialista, kereszténydemokrata és -szocialista, továbbá liberális körökben terjedt a pacifizmus, és a háború kártékonyágát lassanként észlelő és belátó politikai körökben megszületett az egységes, akkoriban „Páneurópa”-nak nevezett Európa gondolata.

Ha a háború általános hatásait mérlegeljük, úgy még egy, és talán a legfontosabb hatásra kell rámutatnunk. A világ különböző kontinensei és civilizációi között néhány évtizede már rendszeres kölcsönhatások működtek, vagyis az egységesülés

— de nem a kiegyenlítődé — elkezdődött. Noha azt mondtuk, és ez a valóságnak meg is felel, hogy a háború lényegében európai háború volt, ehhez mégis hozzá kell tennünk, hogy az egységesülés terén e négy évre több jutott, mint a megelőző egész történelemre együttvéve, sőt, hogy néhány leszakadt terület éppen ekkor tehetett meg az első, a kiinduló lépéseket a felzárkózásra, a kiegyenlítődére is. Nem azért, mert részt vett a háborúban, hanem azért, mert lényegében nem vett részt benne. Így annak szállítója és hasznélvezője lehetett.

Ez volt a helyzet mindenekelőtt az Egyesült Államokkal, minthogy a harcokban csak rövid ideig és a hadviselők között a legkisebb emberveszteséggel vett részt, ezzel szemben gazdaságát mint szállító kolosszális mértékben felfuttatta, és az antant hatalmak egyetlen hitelezőjeként elsőrendű pénzügyi pozícióba került. Noha a háború után az amerikai Kongresszus ismét a hátát mutatta Európának, pénzügyi, és a pénzügyek által befolyásolt kérdésekben azonban — és vajon mit nem befolyásolnak a pénzügyek? — Európa a továbbiakban Amerika nélkül lehetetlenné vált.

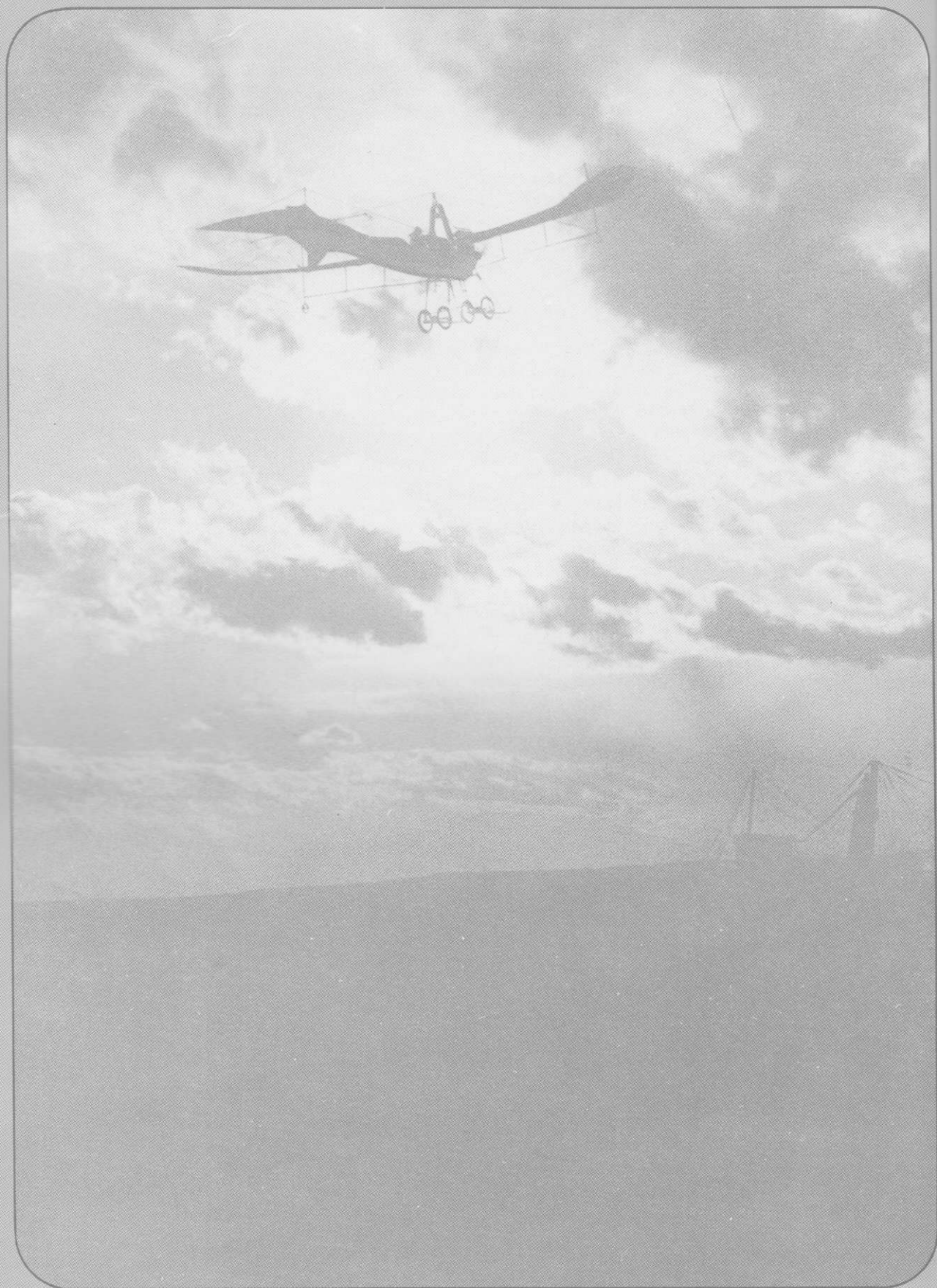
Ha szerényebb méretekben is, de valami megindult Japánban, Indiában és néhány gyarmaton. Bekerültek a nemzetközi gazdasági vérkeringésbe, annak szereplői és egyúttal foglyai lettek. Noha a domíniumok és gyarmatok részvétele a hadi eseményekben nem volt tetemes, a megjelenés, a katonai tapasztalat és a siker — hiszen minden esetben a győztes oldalon harcoltak — növelte önbizalmukat.

Ha már az önbizalomnál tartunk, jegyezzük meg azt is, hogy a sikerek, vagyis a túlélők számára a háborús tapasztalat és élmény minden, vagy csaknem minden esetben önbizalom-növelő tényező volt. Nem csak az növelte kinek-kinek az egóját, hogy az otthon maradtakkal szemben mérhetetlen tapasztalatokra és ismeretekre tett szert, a hazaiak számára ismeretlen vidékeket, embereket látott, nyelveket hallott, szokásokkal barátkozott, de az is, hogy hős lett, aki mindent kiállt, mindenén és mindenkin úrrá lett. Ez az első kényszerű tömegturizmus, amelynek első négy évét egészen jól megszervezték, a korszoki kitartó mesélni való élmény-

anyagot biztosított. (Hasonló szervezetség már nem mutatkozott a háborút követő menekülő emberáradat esetében, és mivel ehhez sem siker, sem hősiesség nem tapadt, az unokák is kevesebbet hallottak róla.)

Térjünk rá a háború európai következményeire. Röviden szólva: az európai háború egyetlen nagy vesztese Európa lett. A többé-kevésbé megbízható adatok szerint, Oroszországot csak 1917-ig számolva, az emberveszteségből 8,2 millió esett az európai államokra (az akkori Magyarországra, Magyarország történelmi kronológiája szerint 600 000), míg a Brit Birodalomra 250 000, az Egyesült Államokra pedig 115 000. E számok önmagukban jelzik Európa kivérzését. Ehhez azonban hozzá kell tenni a háború utáni években a spanyolnáthának nevezett járvány áldozatainak pontosan nem ismert számát, ami azonban szintén hallatlanul magas kellett hogy legyen, ha alapul vesszünk néhány ismert adatot. Így azt, hogy 1918-ban minden nagyobb országban felülmúlta a százezres nagyságrendet, Olaszországban pedig megközelítette a 300 000-et. E vonatkozásban nem lehet elfelejteni az oroszországi polgárháború és az intervenció halottait sem, akiknek a számát a történészek öt millió körül becsülik. Mindemellett az emberveszteség nem egyszeri veszteség csupán, hiszen elvesztek mindazok, akik megszülethettek volna, de nem születtek meg, mert potenciális apjuk a háborúval volt elfoglalva, vagy annak bugyraiban el is sülyedt örökre. Négy évfolyam „kiürült” — ahogyan a franciák mondták —, és ez az érintett családokat, a féléj, vőlegény, partner nélkül maradt nőket, asszonyokat és az árvaságra kárhozottatott gyermekeket nem tette sem boldoggá, sem optimistává.

A pesszimizmus hordozói voltak azok a százezrek is, akik — németek lévén — elhagyták Elzászt és Lotharingiát, Lengyelországot, a balti országokat, vagy magyarokként választották a vagonlakást Erdélyből és Felvidékről menekülve, vagy mert bolgárok voltak, hagyták el szülő- és lakóföldjüket, amely 1918-tól kezdve Románia része lett.

„A levegő hőse”. Az Érdekes Újság pályázatára beküldött kép.
Kugler János pilóta felvétele

A Monarchia olaszországi és svájci határán. A hátlapján a bélyegző:
Nem közölhető, Sajtóbizottság

Lezuhant osztrák–magyar repülőgép roncsai

(A bélyegzőket a Legújabbkor Fotóarchívumában készítették el.)

Elég nagy volt néhány európai ország közvetlenül mérhető anyagi vesztesége is. A lista élén Franciaország északi része, Belgium, az európai Oroszország és Észak-Olaszország állt. A megszállás miatt elszenvedett veszteségek és rombolások hatásánál sokkal súlyosabb volt azonban az a gazdasági káosz és termelési visszaesés, ami a hektikusan felfuttatott háborús index-számok után mutatkozott. A mezőgazdaságban a bevonulások miatt a visszaesés már a háború alatt folyamatosan mutatkozott. 1919-ben általában mintegy 30 százalékkal termeltek kevesebb gabonát, mint a háború előtt. Még nagyobb volt a pusztulás az állattenyésztésben, mivel a háborús szükségletek miatt ész nélkül vágták le az állatokat és a pótlásról nem tudtak gondoskodni.

1919-ben lezuhant az ipari termelés is, mert az addigi nagy megrendelő, az állam eltűnt a piacról, a kereskedelmi és a bank-csatornák teljes eldugultsága miatt pedig nem voltak új megrendelők. Külön fejezet e téren is a polgárháború viharaitól remegő Oroszország, ahol az össztermelés 60–70 százaléka tűnt el néhány évre szinte nyomtalanul. Egészében véve az európai agrár-potenciál a háború után mintegy 30, az ipari termelés pedig kb. 40 százalékkal csökkent a háború előtti nivóhoz viszonyítva.

Nem kétséges, hogy hosszú évekre volt szükség e rombolás kiheveréséhez, és mivel ezt nem készítették elő ésszerűen, hanem a békeszerződésekbe olyan paragrafusokat iktattak be, amelyek csak arra voltak jók, hogy a kontinens feltápaszkodását megnehezítsék, ezek az évek jócskán elhúzódtak az elkerülhetetlen mértéken túl is. (Gazdaságellenes óvszernek bizonyult például a háborús adósságok fenntartása az Egyesült Államok, és a jóvátétel követelése az antant és szövetségesei részéről.)

Jeleztük, hogy a kiépített kereskedelmi kapcsolatok a háború miatt felborultak. Most hozzátehetjük ehhez, hogy ezzel szemben újak is keletkeztek. 1914-ig Nyugat-Európa mezőgazdasági szükségleteit Közép-Európából, a Balkánról és Oroszországból fedezte. A háború miatt ez a kapcsolat

megszűnt, és soha többé nem állt helyre. A magyarok, lengyelek, oroszok stb. helyét egyszer s mindenkorra amerikaiak, kanadaiak stb. foglalták el, és Európa mezőgazdasági felének agrárválsága — mutatis mutandis — azóta sem szűnt meg egyetlen percre sem. (Hacsak nem tekintjük ilyen percnak a második világháborút.) Nem jártak jól Európa ipari országai sem, mert az angol, német, francia áru helyén Európán kívüli eladók jelentek meg, s közöttük Amerikán kívül már ott volt Japán és India is.

Míg a mezőgazdasági és ipari potenciál tekintetében Európának sikerült nagy nehezen összeszednie magát — bár anélkül, hogy elsőségét bármiben is visszaszerezte volna —, a pénzügyek terén vezető szerepét örökre elvesztette. Anglia kénytelen volt külföldön elhelyezett tőkéinek egy részét hazahozni, más részét átengedni az Egyesült Államok bankjainak. A francia külföldi befektetések érzékeny része odaveszett azáltal, hogy a bolsevik állam megtagadta a korábbi kölcsönök kifizetését és a kamatok törlesztését. Ez egyébként gazdasági téren bevégezte azt a kettészakadást, ami politikailag az 1917 novemberi pétervári forradalommal vette kezdetét. Mindez együttjárt azzal, hogy az európai győztes államok eladósodtak az Egyesült Államokkal szemben, és emiatt pénzüik hamarosan leértékelődött a dollárhoz képest. A pénzpiacra a fontsterling helyett a dollár lett az úr. Mindebből néhány Európán kívüli állam pénzügyileg is hasznot húzott.

Európa tehát gazdaságilag, kereskedelmi téren és pénzügyileg lesántult, kiütötte magát, méghozzá annyira, hogy valójában csak az újabb önkezü tűzvész, a második világháború után tért magához, de akkor is csak külső segítséggel. Ez utóbbiban nagy szerepet játszott a háborút követő béke-rendszer, valamint Európa politikai széttagozódása, ami a háborútól és az azt követő békétől szintén nem volt független. A békeszerződésnek e szempontból elsősorban két vonatkozását említhetjük. Részben azokat a félelmen kívül semmivel sem indokolható lépéseket, amelyek csak arra voltak alkalmasak, hogy az érzelmeik fűtötték, vak bosszúvágyat tovább táplálják, és ezáltal alkalmas légkört teremtsenek olyan politikához, amelye-

ket az elkeseredett újakezdés, a reváns, a veszteségek pótlása, vagy annál is jóval messzebb menő célok fűtöttek. A békeszerződések másik, talán még ennél is súlyosabb tévedése és tehetetelene volt a romokban heverő országok jóvátételre kötelezése és éveken át tartó sanyargatása, ami olyan gazdasági abszurdum volt, hogy azokra is bumerángxént ütött vissza, akik élvezni akarták.

Végül, de nem utolsósorban hatalmas gazdasági és politikai károkat okozott Európa politikai kettészakadása. 1917 után egyelőre nem „a világ” oszlott két táborra, hanem Európa hasonlott meg, és ebből a meg hasonlásból is mások húztak hasznot. Bármiként vélekedünk is az orosz forradalomról, annyi kétségtelen, hogy annak legnagyobb gerjesztője a háború volt, amely leleplezte ennek az országnak elmaradottságát, a közlekedés hiányát, a cári vezetés tehetetlenségét, az udvaron belüli és körüli diletantizmust és korrupciót. A hátszág éhezése, a fegyver nélkül frontra irányított és oda katasztrofális körülmények között eljutó, rosszul táplált katonatömegek végső nyomora és elkeseredése nélkül a bolsevik hatalomátvétel elképzelhetetlen lett volna. Van némi igazság tehát abban a megállapításban, hogy az orosz forradalomban a központi hatalmak hadseregének legalább akkora szerepe volt, mint Leninnek.

Ettől kezdve viszont egy hatalmas piac esett ki az európai gazdaságból, és egy hatalmas ország vált politikai szempontból jó időre ellenséggé, majd kiszámíthatatlan, bizonytalan ponttá. Nem kétséges, hogy a sztálini politikával szembeni bizalmatlanság és Sztálin viszont-bizalmatlansága kiemelkedő szerepet töltött be abban, hogy a második világháborúnak nem lehetett útját állni.

Végül is a virágos menetelésnek képzelt és néhány hónaposnak szánt „kis” háború önmagában is, következményeiben is alaposan felhízott. Az ésszerűtlen és hazardírozó nacionalizmus egy egész kontinens több évtizedes vergődését indította el.

Jászi Oszkár

EMLÉKEIMBŐL: EGYETEMI ÉVEK

Egyetemi éveim alatt ritkán fordult elő, hogy az antiszemitizmust mint a diákmozgalom elválasztó elemét észlelhettem volna. Tudtuk, hogy megvan, de komoly jelentőséget nem tulajdonítottunk neki. Most, mikor életemnek első komoly baráti köre alakult ki (már említettem, hogy a gimnáziumban ilyesmiről szó sem lehetett), egész további életemre döntő befolyása volt annak, hogy tehetséges és önálló gondolkozású keresztény és zsidó fiatal emberek jó barátságban és összehangban tudtak együttműködni. Így Berinkey Dénes, a későbbi miniszterelnök, Petrovics Elek, a finom esztéta, a Szépművészeti Múzeum későbbi igazgatója, Wildner Ödön a Nietzsche-kutató, Harrer Ferenc, aki Budapest polgármestere lett és még többen a jövő „árja” vezér-férfiai közül, nem ismertek maguk körül faji és vallási különbségeket; még azok sem, akik a zsidóság egyes tulajdonságait kritikus szemmel nézték, inkább a Budapesti Hírlap szemüvegén át, mint a Pesti Hírlapén, mely éppoly kevésbé szerette a zsidó befolyást kritizálni, mint maga a liberális párt.

A minket megelőző nemzedékből főleg három férfiú hatását éreztem, Liebermann Leó előbb említett rokoni és kulturális befolyása mellett. Az egyik a nagy öreg orientalista, Vámbéry Ármin volt, Rusztem barátom édesatyja. Gyakran elbeszélgetett velünk gazdag és kalandos életéről, egy francia jakobinus szellemében. Bár a Nemzeti Kaszinónak — az ország legarisztokratikusabb kaszinójának — tagja, melynek fényes könyvtárszobájában kora délután (amikor a grófok még nem voltak ott) a külföldi revüket olvasta, az öreg úr lelke telve volt haraggal a magyar úri rend ellen. Gondterhelt fiatalkorának sebei fakadtak fel benne. Mindig telve volt extrém ítéletekkel. S mikor később a mi egyetemi mozgalmunk agitációvá szélesült az általános választójog kivívására, melyhez egyszer ő is aláírását adta (amiért egy konzervatív főúr le is intette), vörös sapkás fejét rázogatva mondotta nekem: „Öcsém, ennek

nem lesz jó vége... Magyarországon nyugati szociális politikát hirdetni olyan, mint hentesboltot nyitni Mekkában.”

A másik idősebb úr befolyása ellenkező irányú volt. Zempléni Moscovitz Geyza (így szokta nevét aláírni) ifjabb gróf Andrássy Gyula bizalmas tanácsadója, nagy műveltségű úri gavallér, gazdag ember és szeretetreméltó causeur, Disraeli egyéniségére emlékeztetett. Mérsékelt liberális, a nagy pénztöke ellen fordított éllel (bár bájos és jóságos felesége egy ilyen családból eredt, s sógorával ezt a tendenciáját még fokozták), nyílt házat tartott Pesten, s bárki barátaiak közül meghívás nélkül felmehetett hozzájuk vacsorázni. Örömet lelte benne, hogy házában a legkülönbözőbb pártállású és világnézetű emberek találkoztak, és ott éjfélig elvitatkoztak irodalmi és politikai kérdésekről. Konzervatív liberalizmusa az extrémek ellen fordult, de szívesen látott vendég volt minden jó modorú ember a fiatalabb korosztályokból; fiatal barátainak a magyar nemzeti küzdelem értelmét és jelentőségét magyarázta Andrássy Gyula és Apponyi Albert szel-

Szabó Ervin, Dienes Valéria, Dienes Pál és Jászi Oszkár 1910 körül

lemében. Persze bennünket a „dzsungliban” nem győzött meg, csak fokozta ellenállásunkat az ország uraival szemben.

Szellemes, briliáns, bőkezű háziurunk ezeket az informális társas estéit valószínűleg a Kipling akkor nagyon divatos könyve mintájára nevezte el, s a dzsunglival azt akarta kifejezni, hogy egy csomó össze nem tartozó, különös és eredeti emberpéldány verődött ott össze. Közülük emlékemben három dzsungli-társam maradt. A már említett finom és előkelő Petrovics Elek, a háziúr kedvence volt. Ha beköszöntött, Geyza bácsi atyai érzelmei jelül mindig egy csókot nyomott a homlokára. A másik kettő a család két gyermeke: a jeles jogász és humanizmussal átitatott konzervatív igazságkereső Iván, aki az első világháborúban esett el, mert nem akarta azokat a kiváltságokat élvezni, melyeket kapitányi rangjánál és koránál fogva, azonkívül összeköttetései révén kaphatott volna. Húga, a tíz évvel fiatalabb Amália, ebben az időben még gyermek leány, a dzsunglinak inkább hallgatag tagja, aki szótlanul is sok jelét adta önállóságának és balra irányuló rokonszenvének, s aki néhány év múlva híres költőné, esztéta és kritikus lett, de nem hagyta el első kedvtelését, a népies műipart és a festészetet sem. (Később és más összefüggésben fogom elbeszélni nagy szerepét életem kialakulásában.)

Emellett a nemzeti konzervatív dzsungli mellett (tőle teljesen független, bár egy pár tagja mindkettőbe eljárt!) volt egy másik ilyen társaság is, erősen radikális, sőt szocialista hangulittal. Egy felvidéki tehetséges és kezdetben nagyon sikeres mérnök, több vasútvonal építője, Polacsek Mihály, és felesége, egy kovnói származású orosz nő, a fogalommal, sőt szimbólummal vált Tante Cécile, vagyoni katasztrófájuk után egy ellentétes „dzsungli” vezető szelleme és irányítója lett. Ez is igen kevert társaság volt, de mindjobban Nietzsche és Marx hatása alá került. A ház úrnője ragyogóan szellemes, de igen gyakran asszonyosan felületes volt. Olykor valóságos légtornászatot végzett a gyakran változó ideológiai képletek között, újabb és újabb tehetségek felfedezésével s azoknak a saját ízlésére való idomí-

tásával. Így emlékszem, hogy egyoldalúan Herbert Spencer-ista körben arra figyelmeztetett, hogy a nagy angol pozitívista bölcsességét Nietzsche ragyogásával kellene egyensúlyozni. A Cécile mama körének nemcsak budapesti, de bizonyos fokig nemzetközi hírneve volt és olykor külföldi gondolkozók is meglátogatták, hogy a magyar extrém tanok levegőjét megismerjék. Jerome Tharaud, ki akkor lektor volt a budapesti egyetemen, nem ritkán köszöntött be, s a Cécile néni radikális dzsunglijában hallott eszmék segítségére lehettek a két Tharaudnak antiszemita korszakukban, s a *Sous l'homme de la Croix és a Quand Israel est roi* megírásában.

Ebből a társaságból több érdekes alak került ki. Először is három családtag. Egy bájos fiatal leány, a sokak által bámult Laura (Mausi), aki gazdag volt megfigyelésekben és ötletekben; jelenleg értékes magyar vonatkozású történeti kutatásokkal foglalkozik. A fiúk közül Polányi Károly legteljesebben örökölte anyjuk sziporkázó természetét, utóbb gazdaságtörténeti elméletére fordítja érdekes tehetségét a Columbia Egyetemen. De őket is felülmúlta fiatalabb testvérük, Polányi Mihály, aki a fizikai kémianak elismert nagysága lett a berlin—dahlemi Kaiser Wilhelm intézetben. Most a világválság után a manchesteri egyetem tanára, de őszintén „fausti drang”-jában amaz új társadalomfilozófiai kutatás egyik vezető szelleme lett, mely a pozitívista realizmussal szemben a szabad értékválasztás és az etikai célkitűzés harcosa.

A Polányi család tagjai közül átmenetileg csak Károly gyakorolt politikai befolyást pezsgő szónoklataival, a Galilei diák-önképzőkör szervezésével. Ez a kör később a szabadgondolkodó radikális és szocialista eszmék centruma lett, és szerepet játszott a pacifista és forradalmi mozgalmakban, míg végül a kommunisták vezérlete alá került.

De politikai hatása eszmetörténeti szempontból a Polányi család egyik távoli rokonának, egy magányos gondolkodónak volt. Szabó Ervin marxista tanulmányaival az integrális marxizmus vezérszelleme lett, és szembekerült az ortodox szo-

ciáldemokráciával, anélkül, hogy az orosz kommunista marxizmust elfogadta volna. Egy barátom, ki nagyon közel állt hozzá, és akinek igazmondása kétségtelen, azt beszéli, hogy Leninék győzelme az akkor már a halál felé közeledő kétségbeejtette. Szabó Ervin igazi vonala a francia szindikalistákhoz állott legközelebb a szerintük korrump és az igazi problémákat rejtegető parlamenti szocializmussal szemben. (...)

A késő esti órákban a budai dombtetőn, az öreg ház előtt, ahol édesanyjával lakott s ahonnan nagyszerű kilátás nyílt a fényesen kivilágított Pestre, az ember gyakran láthatott (én rövid ideig egy szomszédos villában laktam) a „providenciális gondolkodó” vitaestélyeiről hazaszállingózó lelkes tanítványokat, akik tovább taglalták az igazi jövő eszméit. Szabó Ervin szerepe és szigorú lelki tisztasága (a szociáldemokrata párt iránti ellenszenvé jórészt egyes vezetők elvtelen és megalkuvó taktikájára volt visszavezethető), látszólag nyugodt és szenvedélytelen írásai, pontos és rendszerítő adminisztrációja az igazgatása alatt álló Fővárosi Könyvtárban, szerény és udvarias modora olyan nagy presztízszt szereztek nevének, amilyennel senki sem bírt a magyar marxista fronton. Kanonizálásának ez a folyamata a legkisebb ellentmondás nélkül ment végbe a Népszavától a kommunista lunatic fringe-ig. Férfikora delén bekövetkező halála még növelte egyéniségének mítoszteremtő erejét. Szinte általános lett hívei körében a megriadt sóhaj: — „Hej, ha Szabó Ervin életben marad, a dolgok másként fordultak volna.” És mikor a régi rend megbukott, majd Kun Béla diktatúrájára került a sor, magam is, Szabó közeli barátja és mindvégig elvi ellensége, a Prof. Grünberg archívumában kifejeztem azt a véleményt, hogy ha Szabó Ervin életben és tűrhető egészségben marad, egy nagy marxista közvélemény őt jelölte volna a Tanácsköztársaság vezetőjének. (...)

Persze ezt az elgondolást csak a helyzet jellemzésére említettem fel. A realitások szempontjából Szabónak a legkisebb kilátása sem lehetett arra, hogy finom és erkölcsös lényé a moszkvaiak jól felkészült és minden-

re elszánt vezérkarával szemben Kun Béla nagy fizikai és vegetatív erejét ellensúlyozza.

A nagy reformnemzedék tagjai közül Eötvös József gyakorolta rám a legerősebb befolyást. Csodáltam mély humanitását; a nemzetiségi kérdés emberséges megoldására való törekvést, mely döntő tényező lett életemben, neki köszönöm.

Végül a bennünket közvetlenül megelőző nemzedék hatóerői között fel kell említenem Gyulai Pálnak nem eléggé méltányolt befolyását. Pedig Gyulai Pál, „a harcos kis úr”, ahogyan Ady Endre nevezte, mint a régi liberális demokrata tradíciók őre Arany János oldalán az igazi „nemzeti-népies” értékek védelme-

zője volt a kiegyezési korszak talmi nemzetieskedésével, Széchenyi István örökségének meghamisítóival, a léha dzsentriskedéssel és a múlt munkanélküli haszonélvezőivel szemben; úgy hatott a jobbakra, mint eszméit demonstráló momentum. A hagyományokkal visszaélőket éppoly keménységgel ítélte el, mint Petőfi. Az *Oh nemzetem* megdöbbenő és egyre igazabb kritikája lett az ország megromlott lelkiismeretének. Hogy csak néhány sorát idézzem:

Eszély, s nehéz, de biztos munka
Tetszésed meg nem nyerhetik;
Kortescsiny, zaj és léha tervek,
Ez az miben kedved telik.

A törpe nagyravágyók serge
Mindre könnyen rábeszél
S örvény felé evezve gyorsan,
Ajkad mosolyg, szíved remél.

Rögeszmét tartasz bölcseségnek,
És erénynek mi honfibűn,
A tett a szó árjába fullad,
És valóban álmokba vesz:
Már égnek a Sybilla könyvek,
Óh az utolsó drága lesz!

Minden beszélgetés Gyulai Pállal, melyet átélni szerencsés lehettem, fokozta bennem a magyar múlt igazi értékeinek megbecsülését és a jelen sivárságának és reménytelenségének az érzését.

Litván György

DUNA MENTI REMÉNYEK ÉS CSALÓDÁSOK

Jászi Oszkár bécsi éve

A bécsi évek Jászi Oszkár életének Magyarországon, illetve Amerikában töltött két része közé illeszkednek. Ugyanakkor ez az időszak egyfajta átmenetet is jelent a két élet — a nemzetközi kitekintésű magyar tudós és politikus, meg a Magyarország iránt elkötelezett amerikai professzor élete — között. Ezek az évek fokozatosan felbomlasztották korábbi életmódját, régi családját, szakmai és politikai kötelekeit, s előkészítették második életét egy új világban, új házasságát, új foglalkozását, valamint a régi problémák új megközelítését.

„Utolsó budapesti találkozásunk óta egy egész világ dőlt romba” — írta Jászi háború utáni első levelében R. W. Seton-Watsonnak¹. Amikor a Tanácsköztársaság nagyszabású május elsején Magyarországról Bécsbe távozott, még nem fogta fel, hogy régi világa örökre elenyészett. Amikor 1925-ben Bécsből Oberlinbe ment, már tudatában volt ennek.

Hosszú életének legzaklatottabb szakasza volt ez a hat év. Folytonos köz- és magánéleti belső válságok és szellemi gyötrődések túlfűtött állapotában töltötte el ezt az időt, és nem is nyugodott meg, amíg meg nem érkezett Amerikába.

Teljesítménye mégis bámulatos. Megírt magyarul, németül és angolul egy beszámolót az 1918/19-es magyar forradalomról és ellenforradalomról²; megkísé-

relte megvonni társadalmi és gazdasági nézetei mérlegét több könyvterjedelmű kéziratban (például: *Ad Naturrecht, Imperializmus és pacifizmus, A marxizmus a liberalizmus ellen*)³. Három évig irányította a Bécsi Magyar Újság című napilapot, cikkek százait írta az utódállamokban kiadott magyar, német és egyéb újságokba, s többtucatnyit a nyugati sajtó számára. Bécsben élt, de gyakori és hosszú utakat tett Csehszlovákiába, Olaszországba és Jugoszláviába, hogy Károlyi Mihállyal, Szlovákiába, hogy saját családjával, és Erdélybe, hogy barátaival találkozzon. 1923/24-ben féléves előadó körutat tett az Egyesült Államokban. Egész idő alatt irdatlan levelezést folytatott, összefogva századunk első közép-európai politikai emigrációját. Azonkívül naplót vezetett, amely nélkülözhetetlen forrása — a liberálisoktól a kommunistákig — az egész emigráció történetének, valamint az ebben szerepet játszóknak nyomtatott kiadványokban sohasem említett politikai és diplomáciai erőfeszítéseinek.

Mint a demokratikus csoport vezetői, 1920 első hónapjaiban Károlyi és Jászi arra törekedtek, hogy közös frontban egyesítsék a megbízhatóan Horthy-ellenes emigránsok többségét. Egyetlen, de lényeges különbség volt közöttük: Károlyi a kommunistákat is be akarta vonni ebbe, Jászi viszont szerette volna kire-

keszteni őket úgy, hogy maradjanak semlegesek. Mindezeket az egyesítési törekvéseket azonban meghíúsították a különféle, főleg a nemzetközi orientációt illető nézeteltérések.

A kommunisták — és Károlyi — Szovjet-Oroszország felé tekintettek.

A szociáldemokraták a Szocialista Internacionálnak meg a Nyugat szocialista és liberális közvéleményének a támogatásában reménykedtek.

A liberálisok közül néhányan Habsburg-pártiak voltak, mások pedig arra számítottak, hogy a nyugati kormányok elítélik a magyarországi fehérterrorot.

Jászi mélységes csalódást érzett a szövetséges hatalmak kelet-közép-európai viselkedése és „béketeremtő” akciói miatt. „Elborzadva látom, milyen hibás, rövidlátó politikát folytat az antant Magyarországon” — írta Seton-Watsonnak ugyanabban a levélben. Noha sohasem adta fel a nyugati demokrácia értékeibe és a nyugati liberális meg szocialista erők segítőkészségébe vetett hitét, mégis közvetlenebb és hatásosabb segítséget keresett. Az utódállamokban, a jövőbeli kisanant országokban vélte ezt megtalálni, amelyeket „a magyar demokrácia szövetségeseinek” nevezett.

Úgy látszott, a szomszédos országok kormányainak és demokratikus erőinek legfőbb érdeke, hogy megsemmisítsék a revansista magyar rezsimet, amely háborúra készült ellenük, és nyugtalanságot szított magyar kisebbségeik között.

Ezért pusztán logikai alapon is ebben az irányban kellett kapcsolatokat kiépíteni. Jászi azonban ezt nem csupán a Horthy-rendszer megdöntéséhez elengedhetetlen, merő taktikai szövetségnek fogta fel, hanem hosszú időre szóló szükségszerűségnek azon az úton, amely az utódállamok és Magyarország kölcsönös közeledéséhez, Magyarországnak új környezetébe való beilleszkedéséhez és — végső lépésként — egy dunai konföderációhoz vezet.

Ezt a kapcsolatépítési munkát Jászi a száműzöttek egyik legfontosabb feladatának és személyes küldetésének tartotta, mert úgy érezte, ő a megfelelő ember végrehajtására. Csakugyan, múltja, egész politikai előélete alkalmassá tette arra, hogy tárgyaljon a dunamenti államok politikai és szellemi vezetőivel, s hogy rábíjja őket: legyenek hajthatatlanok a magyar rendszerrel szemben és jóindulatúak a magyar nép iránt — azzal a részével is, amely az érvényes magyar határokon belül él, és azzal is, amelyet saját országukban találnak kisebbségként.

Tulajdonképpen ez ugyanaz a terv volt, amelyet nem tudott megvalósítani 1918-ban, mint a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó magyar miniszter. Most megpróbálta ezt a másik oldalról kezdeményezni, és remélte, hogy együttműködhet korábbi ellenfeleivel, a cseh és román vezetőkkel.

Közben elhatározta magát a magyar nacionalizmus minden fajtájától, és kész volt elfogadni az utódállamokkal való bármiféle együttműködés alapvető feltételét: a *status quo* elismerését és a lemondást a trianoni

békeszerződés erőszakos revíziójáról. A Károlyi—Jászi-csoport volt az első és hosszú ideig az egyetlen magyar politikai tényező, amely Kelet-Közép-Európa 1920 utáni rendjét tartós realitásnak tekintette.

Ezzel provokálták honfitársaik elsöprő többségét, s a hivatalos Magyarország valamennyi irányzata meg az egész jobboldali sajtó árulókként és „Masaryk ügynökeiként” bélyegezte meg őket. Jászi huszonöt évig dacosan vállalta ezt a szerepet, anélkül hogy feladta volna hazafias érzelmeit és Magyarország valódi nemzeti érdekei iránti hűségét.

Az Oberlin College közgyűlése előtt 1937-ben Tomaš G. Masarykról tartott emlékbeszédében Jászi beszámolt róla, hogy egyszer megkérdezte az elnöktől: „Ha magyar államférfi volna, mit tenne most?” Masaryk így válaszolt: „Nos, ebben a feltételezett esetben én két célra törekednék. Egyrészt minden erőmet latba vetném a magyarokat megillető autonómia becsületes megvalósításáért. Másrészt állást foglalnék amellelt, hogy Magyarország visszakapja azokat a határ menti területeket, ahol a magyarok szilárd, homogén többséget alkotnak.”⁴

Kétségtelen, hogy Jászi saját álláspontjának végső igazolásaként idézi e szavakat. Neki pontosan ugyanezek voltak a feltételei, amikor barátságot és erkölcsi támogatást ajánlott az utódállamoknak. Az elsőt egy demokratikus emigráció lehetséges szövetségeseiről írott vezércikkben be is vallja. Ami a második kikötést, az új határoknak egy demokratikus Magyarország javára történő helyesbítését illeti, Jászi — különösen Csehszlovákiával kapcsolatban — nem találta politikusnak nyilvánosan bejelenteni ezt, de felvette a csehszlovák politikusokkal lezajlott megbeszélésein.

Ezek a bizalmas tárgyalások már 1919 októberében megkezdődtek, amikor először látogatta meg Masarykot, Beneš-t és Tušart Prágában. A következő években rendszeressé váltak ottani látogatásai. Mint az első demokrácia Közép-Európában, Csehszlovákia volt a legfontosabb ország Jászi nemzetközi kapcsolataiban.

1920. március 30-án Jászinak Károlyi Mihály és Szende Pál társaságában hosszú és döntő megbeszélése volt Prágában Eduard Benešsel. Jászi naplója szerint⁶ a magyarok a következő kérdéseket tették fel a külügyminiszternek:

1. Látja-e értelmét egy szervezett politikai emigrációnak, esetleg a kommunisták részvétele nélkül?
2. Akajja-e Csehszlovákia jóvátenni a békeszerződés igazságtalanságait?
3. Hajlandó-e félhivatalosan elismerni az emigrációt?

Beneš mindhárom kérdésre igenlően válaszolt. Kijelentette, hogy a fennálló magyar rendszer szörnyű és tűrhetetlen, mert „ez a feuális sziget nem maradhat fenn a demokratikus utódállamok között”. Biztosította őket arról, hogy csak az általuk képviselt álláspont illik bele egy új európai egyensúly megteremtésének folyamatába. Az a legfontosabb — emelte ki —, hogy becsú-

letes és őszinte érintkezést alakítsanak ki nemzeteik demokratikus erői között.

Pontosan ez volt az, amit Jászi hallani és megvalósítani vágyott. A következő hónapokban nagymértékben kiterjesztette működésének területét. 1920 novemberében tette első balkáni körútját; ellátogatott Belgrádba, Bukarestbe és Zágrádba, hogy találkozzon Jugoszlávia és Románia kormányon lévő és ellenzéki vezetőivel is.

„Már régóta szükségét éreztem annak, hogy Magyarország igazi helyzetéről és a magyar demokrácia felfogásáról a délszláv és a román politikai köröket felvilágosítsam, s egyben eme körök demokratikus és progresszív szárnyával közvetlen összeköttetést teremtek. Viszont már régóta hívnak délszláv és román barátaim és ismerőseim, hogy keressem fel őket, s újra felvegyük a világháború és a forradalmak által megszakított kapcsolatokat. Persze mindenütt formális megbízás nélkül, tehát csak a magam nevében beszéltem, de eléggé ismerem a magyar emigráció minden árnyalatának véleményét és felfogását ahhoz, hogy erkölcsileg jogosítottnak érezzem magamat az egész emigráció nevében (természetesen a kommunisták kivételével, akik ismert világforradalmi katasztrófa-politikájukat folytatják tovább) szólni.”

„Az a koncepció — folytatta Jászi —, mellyel a délszláv és a román demokratikus közvélemény elé léptem, körülbelül a következő volt: — A magyar probléma a kisanantot a legközelebről érinti. A magyar probléma helyes megoldása nélkül teljes lehetetlenség Közép-Európában fejlődésre képes állapotokat teremteni. (...) Ennek a halálosan beteg közép-európai világnak Magyarország az archimedesi pontja. Innen indulhat csak ki a regeneráció, vagy a végső felbomlás. (...) Tehát a kisanantnak is létérdeke, hogy a Horthy-rendszer összetörjön.”⁷

Óvott azonban a katonai beavatkozástól. Helyette politikai nyomást, a leszerelés követelését ajánlotta, meg hogy Jugoszlávia késleltesse Pécs városának és Baranya megyének a kiürítését. Ugyanakkor gazdasági és kereskedelmi cserekapcsolatokat javasolt, valamint a magyar kisebbségek problémájának tényleges megoldását; az utóbbiak helyzetét nyomasztónak mondta.

A bécsi félpanziós szobából lassú vonatokon éjjel-nappal utazva érkező szegény menekültet államférfiként és igaz barátként fogadták Belgrádban Pasic, Pribicevié, Drašković és mások, Bukarestben Averescu, Take Ionescu, Gareflid, Duca, Octavian Goga és más miniszterek, Iuliu Maniu, Bratianu, Iorga, Mihalache, Gusti és egyéb tekintélyes személyiségek. Személyét azonban kedvezőbben fogadták, mint javaslatait.

„Sok biztatást kaptam, de határozott ígéretet nem — írta Károlynak. — A balpártok és a fiatalok lelkesültek koncepcióimért. A jobbpartok és az öregek nagy udvariasságuk dacára aligha értettek meg. Averescu vagy Take Ionescu könnyebben szót értett vol-

na, nyilván hamarabb jutnának kontaktusba Horthy valamelyik ágensével. Hogy létezhetnek magyarok, akik elvből és őszintén nem akarnak revánsot, ez nem megy bele régi diplomata és militarista koponyáikba.”⁸

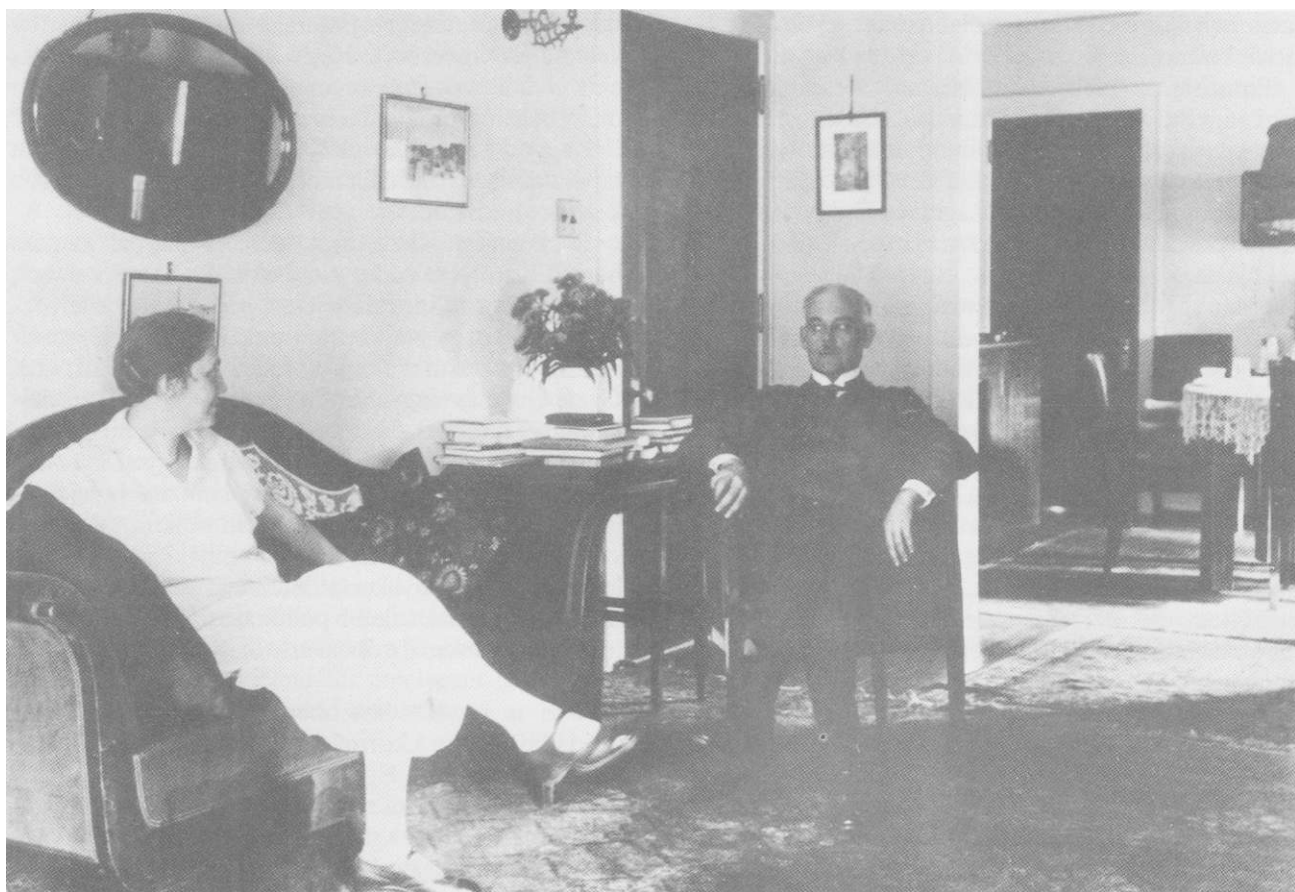
Nagyon hamar hasonló viselkedést kellett azonban tapasztalnia az utódállamok modern és progresszív képviselői részéről is.

1921 márciusában, csak néhány nappal azután, hogy a Károlyi családot kiutasították Olaszországból, Jászit és Hock János tiszteletest pedig megakadályozták abban, hogy Nápolyban felszálljanak az Egyesült Államokba tartó hajóra, Eduard Beneš találkozott Gratz Gusztáv magyar külügyminiszterrel. Az utódállamok kezdtek alkalmazkodni a Horthy-rendszerhez, mert valójában előnyben részesítették egy erős és demokratikus Magyarországgal szemben, amely saját államuk magyar kisebbségei és föld nélküli parasztjai számára egyaránt vonzó lehetett volna. Ennek megfelelően lazábbá és gyakorlatiasabbá váltak kapcsolataik az emigránsokkal. Inkább politikai eszköznek tekintették őket, mintsem jövőbeni szövetségesnek és partnernek.

Jászi is kezdte élesebben megkülönböztetni az utódállamokban a kormányon levő és az őszintén demokratikus erőket. Egyre kevésbé bízott az előbbieken, és megkísérelte az utóbbiakra alapozni a Duna menti országok kiengesztelődésének és föderációjának előrehaladását. 1921 karácsonyán adta elő egy Dunai Kulturszövetség részletes tervét, amelynek ezen országok demokratikus elemeiből és szellemi elitjéből kellett volna kialakulnia, multinacionális szervezetként, a következő feladatokkal: kölcsönösen megismertetni valamennyi nemzet történelmét és kultúráját, elemezni társadalmi és gazdasági problémáikat, népszerűsíteni kulturális eredményeiket, megjelentetni egy folyóiratot, konferenciákat szervezni és — végül, de nem utolsósorban — küzdeni a sovinizmus ellen s védelmezni az egyes országokban élő kisebbségek nemzeti és emberi jogait. Valóban figyelemre méltó tervezet még ma is!

Gondot okozott azonban az ilyen független kelet-közép-európai elemek és erők gyengesége. Romániában, a bukaresti román értelmiség és az erdélyi magyarok körében mutatkozott a legélénkebb érdeklődés Jászi terve iránt. A *Revista Vremii* című baloldali bukaresti folyóirat közölte Jászi cikksorozatát a Duna menti problémákról és a kulturális ligáról.⁹

1923 májusában Jászi három hetet töltött Bukarestben, illetve hat erdélyi városban. Ismét rokonszenvvel fogadták a fővárosi politikai tekintélyek és tudósok. Erdélyben azonban szembetalálkozott a nemzetiségi politika mindennapi gyakorlatával és a kisebbségi lét tényeivel. Rá kellett eszmélnie: jóakarató buzdítása, hogy viselkedjenek aktív és lojális polgárként, a magyarok szemében egyenértékű a nemzeti behódolással. E drámai utazás során világosabban kellett látnia, mint bármikor azelőtt, hogy a kisanantnak a magyar rendszer iránt toleráns és a magyar kisebbségekkel szemben intoleráns politikája aláasta és kompromittálta az ő egész felfogását és tevékenységét.

Jászi Oszkár és felesége, Recha Oberlinben. Lakószoba-ebédlő

Útja végén, mint valami *deus ex machina*, megjelent Kolozsváron R. W. Seton-Watson, és Jászi — naplójának tanúsága szerint — megosztotta vele súlyos kétségeit: megengedhető-e az ő politikai tevékenységének folytatása, és fenntartható-e egyoldalú szövetsége Prágával, Bukaresttel és Belgráddal? Seton-Watson — mint Jászi feljegyezte — „megértette a dilemmát, és megígérte, hogy megmondja Benešnek, el kell dönteni, akar-e együttműködni az emigrációval vagy sem.”¹⁰

Maga Jászi is tudta azonban, és meg is írta Károlynak, hogy Beneš 1920 óta nagymértékben megváltoztatta véleményét, s most már úgy gondolja, hogy „ha az emigráció hazakerül, ő sem fog más politikát folytatni, mint integritásos politikát. Az emigráció különben sem alkalmas tárgyaló fél, mivel átlépte azt a határt, melyet egyetlen emigrációnak sem volna szabad hazája közvéleményével szemben átlépni.”¹¹ Benešnek ez a cinikus értékelése sajnálatosan helytálló volt. Jászi mégsem tudta és nem is akarta megváltoztatni a Duna menti országok jövőjéről és az utódállamokkal való megegyezés szükségességéről vallott nézeteit. Mivel megakadályozták, hogy politikai síkon és a helyszínen képviselje ezt az eszmét, nem talált más megoldást, mint visszavonulni a politikából az elméletbe és a Duna mellékéről Amerikába.

Mint független amerikai tudós, az 1930-as években élesebben bírálta az utódállamok belső strukturáját és nemzeti politikáját, még Csehszlovákiáét is¹². De mindvégig megőrizte szolidaritását e veszélyeztetett demokrácia iránt, s különösen hangsúlyozta ezt a sötét években, 1938—39-ben.

Ezért a szolidaritásért Jászinak nagy árat kellett fizetnie a Magyarországgal és honfitársai többségével való kapcsolataiban.

Ő hajlandó is volt megfizetni ezt az árat abban a reményben, hogy a cseh vezetők tanultak a leckéből, abból, hogy többnemzetiségű államuk mily könnyen összeomlott, s készek lesznek előmozdítani a Duna menti népek megegyezését és föderációját, ahogy személyesen Beneš meg is ígérte neki a háború idején, Clevelandben történt találkozásukon.

Amikor 1945-ben éppen ellenkező irányzatot tapasztalt, egy magánlevélben szinte feljajdult: „*Mea maxima culpa*, hogy cseheinket érdemeiken felül dicsértem”¹³, s mindent megpróbált, hogy megállítsa a magyar kisebbséghez tartozók erőszakos eltávolítását Szlovákiából. Egy Vámbéry Rusztem professzorral közösen írt hosszú levélben figyelmeztették Beneš elnököt, hogy „a megkülönböztetés nélküli, kollektív felelősségre vonás ellentétben áll azokkal a demokratikus elvekkel, amelyeknek oly kiemelkedő példáját adta Csehszlovákia Közép-Európában”¹⁴.

Amikor ez a tapintatos közbenjárás hatástalannak bizonyult, Jászi Harold J. Laski és Wickham Steed segítségét is kérte: „A magyar kisebbség elleni új cseh-

szlovák politika életem legrosszabb epizódjai közé tartozik, amely megrendítette hitemet emberi intelligenciában és moralitásban — írta nekik. — Kérem, tegyenek meg minden lehetőt arra, hogy meggyőzzék a cseh vezetőket, akik mindig mély megbecsülést és csodálatot mutattak Önök iránt, hogy az általuk választott új katasztrófát és elviselhetetlen légkört fog eredményezni az egész Duna-medencében.”¹⁵

Végül nem habozott nyilvánosan is leleplezni ezt a veszedelmes nacionalista politikát a *The New York Times*-ban. Egy közös nyilatkozatban — Balásy Antal, Bíró János, Czákó Ambró tiszteletes, Göndör Ferenc és mások társaságában — megállapítja: „Az új csehszlovák magatartás kétségkívül annak a vélekedésnek a következménye, hogy a kisebbségek segítették a náci elnyomókat. De nem igaz, hogy volt egy általános kisebbségi összeesküvés a csehszlovák állam ellen... Úgy látszik, Európa új »realista államférfiúi« — akik harcoltak a fasizmus ellen, de közben megfertőződtek a fasizmus valóságos elveivel — visszatértek a nemzetközi kapcsolatok régi »sakkbábú-elméletéhez«... Egy helyesen kezelt magyar kisebbség nyereséggé válna a csehszlovák állam számára, nem sebezhető pontta.”¹⁶ A „reszlovákizálás” és kiűzetés elhúzódozó folyamata láttán egy évvel később az amerikai és nemzetközi közvélemény előtt megismételte tiltakozását és figyelmeztetését.¹⁷ És a Duna menti országokban tett 1947-es utolsó látogatása után keserűen összegezte tapasztalatait egy nagyszabású pompás tanulmányban: „Danubia: Old and New”¹⁸

Sohasem bánta meg azonban azokat az erőfeszíté-

seket, amelyeket a szomszéd országok demokrataival való baráti kapcsolatok kialakításáért tett.

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy e törekvéseiben Jászinak nincs elég sok igazi követője. Pedig eszméi és törekvései talán soha nem voltak olyan időszerűek és reálisak, mint napjainkban.

Jegyzetek

1. Jászi—R. W. Seton-Watsonnak, 1919. nov. 29. Columbia University, New York, Butler Library, Rare Book and Manuscript Library, Jászi Collection.
2. Magyar Kálvária. Magyar föltámadás. Bécsi Magyar Kiadó 1920. *Revolution and Counter-revolution in Hungary*. London 1924. Második kiadás: New York, Howard Fertig, 1969.
3. Jászi Collection, New York... (lásd 1. jegyzet)
4. „The Significance of Thomas G. Masaryk for the Future.” *Journal of Central European Affairs*, April 1950, 1—8. o.
5. „A magyar demokrácia szövetségesei.” *Bécsi Magyar Újság*. 1920. dec. 15.
6. Jászi Collection New York.
7. *Bécsi Magyar Újság*. 1920. dec. 12.
8. Jászi—Károlyi Mihálynak, 1920. dec. 14. *Károlyi Mihály levelezése*. I. köt. Budapest 1978. 729. o.
9. Vö. Balázs Sándor cikkét: *Századok* 1985/5.
10. Jászi naplója 1923. jún. 1. Jászi Collection, New York.
11. Jászi—Károlynak, 1922. márc. 21.
12. „Czechoslovakia’s First Years.” *The Yale Review*, 1934, 701—734 o. „War Germs in the Danube Basin”, *The Nation*, 1934. nov.-dec.
13. Jászi—Lesznai Annának, 1945. máj. 19. Jászi Collection.
14. Jászi Oszkár és Vámbéry Rusztem Ed. Benesnek 1945. szept. 11. Jászi Collection
15. Jászi—H. J. Laskinak és Wic Steednek 1945. nov. 9. Uo.
16. *The New York Times*, 1945. okt. 8.
17. „Hungarians in Slovakia. No Solution in Minority Problem seen in Czechoslovakia’s Plan.” *The New York Times*, 1946. dec. 2.
18. „Danubia: Old and New” *Proceedings of the American Philological Society*, 1949.

FIÓKBA ZÁRT TÖRTÉNELEM

Jászi Oszkár utolsó éveit azzal töltötte, hogy iratait rendezte, és elhelyezte az Oberlin College pincéjében azzal, hogy halála után tizenöt évvel az általa kijelölt kuratórium nyilvánosságra hozhatja. A hagyatékot két fiából és néhány barátjából álló kuratórium átvitette a New York-i Columbia egyetem Butler könyvtárába.

Itt olvastam végig 1973—74-ben az addigra már félig-meddig rendezett irathagyatékot. Hálás vagyok a sorsnak, hogy elsőként olvashattam el ezt a páratlan anyagot. 1973-ban, mikor a Kádár-rendszer újabb offenzívát kezdett a demokratikus ellenzék ellen, csodálatos érzés volt egy olyan generációval közlőleg megismerkedni, amely még hitt a szabadságban, az emberi jogokban és mindazokban az értékekben, melyeket az 1948-as március és az 1918-as október szentnek tartott, és

amelyeket az utána következő rendszerek, a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak, majd a Rákosi-Kádár diktatúra szisztematikusan pusztítottak.

Jászi rendszeres levelezést folytatott az egykori októbristákkal, hazai híveivel és azokkal az emigránsokkal, akik 1919, majd 48 után hagyták el az országot, köztük Károlyival. De jócskán szerepelnek a levelek címzettjei között a környező országok, Románia, Csehszlovákia államférfiai vagy angol és amerikai politikusok és tudósok. Ez a levelezés, valamint Jászi naplója többet mond el a századelő történetéről és eszmeiségéről, mint bármelyik történelemtudomány. Es maig ható tanulsággal szolgál Jászi legfontosabb elképzeléséről, a dunai államok összefogásának szükségességéről.

Sokkal szegényebbek lennének, ha

ez a kincs, Jászi hatalmas irathagyatéka nem marad ránk. Művei ugyan halhatatlanok, és előbb-utóbb megjelenhetnek volna, de levelezése nélkül magányos hadvezért ismerhettünk volna meg. Így viszont az is kiderül, hogy erős hadserege volt, amely legyőzhetlenné teszi a demokrácia eszméit.

Jászi alakja és eszméi a legutóbbi időkig homályban maradtak, akárcsak Bibó Istváné. Nem véletlen, hogy mindketten egyidőben, a pártállam nyomásának enyhülésekor, a nyolcvanas évek elején merültek fel az ismeretlenségből néhány bátor és kiváló ellenzéki tudósunk köszönhetően, és azóta könyvkiadásunk sorozatosan vállalja munkásságuk megismertetését.

Erősen hiszem, hogy ez a két politikus tudós lesz a legjobb kalauzunk Európa felé vezető utunkon.

Vezér Erzsébet

EGY FOLYÓIRAT TERVE

A Tanú-t, amikor megindult, magának tekintetem. Egyfa van belé zárva, mondtam, de a maga erejéből nem lehet fa, az egész természetnek kell segíteni. Mint terv ott lappangott benn kultúránk új, nemesebb szervezete: lap, nyomda, kiadóvállalat, színház, a kis kultúrközösségek országos hálója. Ha segítenek talaj és eső, mindez megvalósulhat s ha nem valósul meg semmi, marad egy ember, aki javasolt és tiltakozott. Megmarad a Tanú.

A magányos ember, a negyedik szám bizonyítja, nem bukott meg; a társkereső, gyökereket bocsátó ember mást sem tett, csak megbukott. Csalódások és csalások, remények és visszautasítások közt élek. Idáig legalább három-négy kísérletem hiúsult meg. A Tanú-ban nem beszéltem róluk s most, hogy meghíúsultak, nem szégyellek beszélni róluk. Nem láttam növényt, amelyet fagy és penge, ha csak nem a gyökerét érte, a hajtásról lebeszél. Mért szégyelljem hát magam?

A fölvetett tervek közül idáig egyetlen egy van, amelyet a közeljövőben könnyen megvalósíthatunk. Folyóiratot kellene indítani, amely nemcsak Kismagyarországé s nem az egyik kisebbségé, hanem mind a négy magyar világé egyszerre. Azontúl, hogy a négy magyar világé, a szomszéd népeké is, amelyek közt szétszóródtunk.

Ennek a folyóiratnak elsősorban műveltségünk közös népi elemeit kellene nyilvántartania. A magyar kisebbségek mindenütt feladták a kezdeti merevséget; egyre jobban érdekli őket a kultúr-táj, amelynek akaratlan foglyai lettek. A megismerés: megértés, a megértés: szeretet. Mi, kismagyarországiak messze elmaradtunk a megismerésben; annyira, hogy az már nemcsak szeretetlenség, de érdekeink ellen való tudatlanság. Nyelv, népköltészet, történelem millió erecskén folyatták belénk a környező életet s mi nem akarunk erről a tápláló élet-ről s erről a táplált életről tudni. Itt az

ideje, hogy a kisebbségek munkájába bekapcsolódjunk s kedvezőbb helyzetünkben nagyobb tartalékainkkal mi vegyük át az irányítást.

De a népelet sűrűn összefonott talaja fölött számon kell tartanunk a szétágazott műveltséget is. Rádióállomásaink zavarják egymást; műveltségünk hullámai, sajnos, nem kereszteződnek. Cseh tudomány, román költők; az ember úgy mereszi a szemét, mintha Venezuela drámaíróiról kérdenék. A görögök többet tudtak a perzsák szokásairól, mint mi, az inkább szembehajtott, mint szembekevert modern ellenfelek, egymás felől. Egy folyóirat, amely egymás értékeinek a megbecsülésére nevelne, ha nem is szegezné be az ágyúkat, segítené nedvesen tartani ott is, itt is a puskaport.

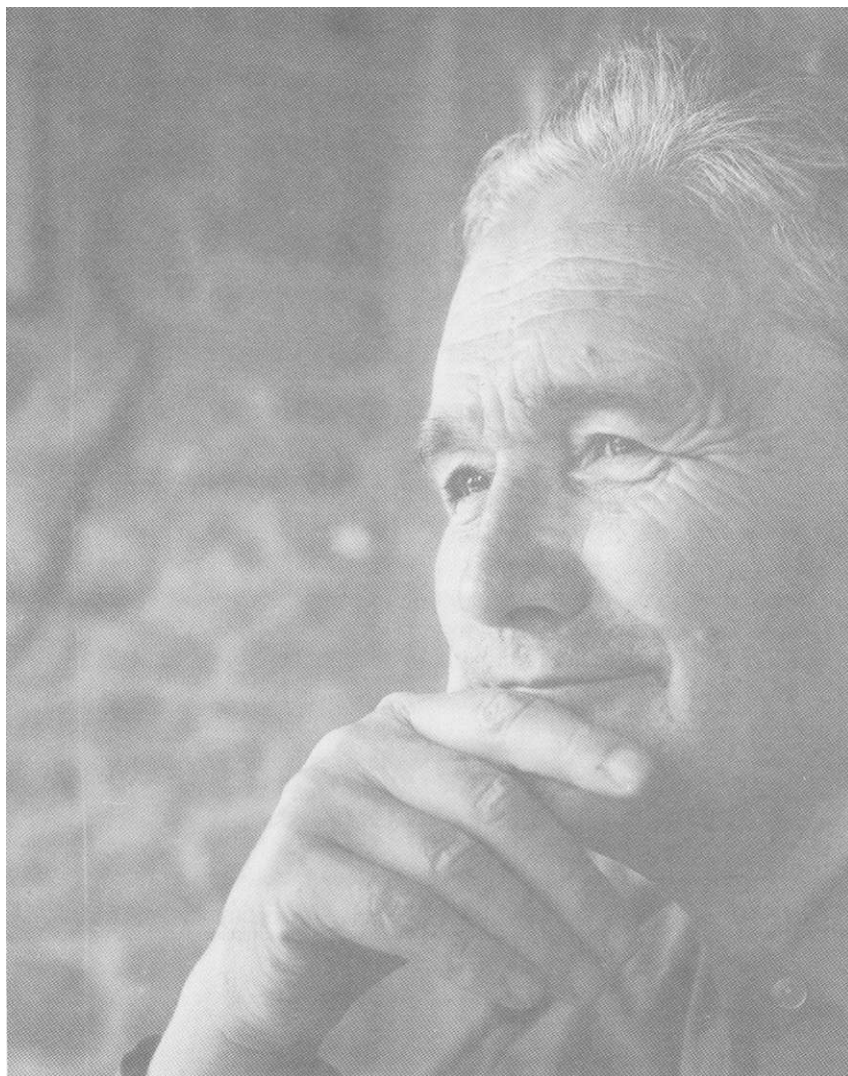
Politikával ez a folyóirat nem foglalkozna, de nem politika-e, ellenpo-

litika, a megismerés. Lehet-e a nép elhagyott századaira emlékeztetni, úgy, hogy a kitagadottak közös érdekei, mint halk, de szívós nyomás, a haragos frázisok aljáról föl ne szivárognak?

A folyóiratot eleinte a kisebbségi és itteni magyarok írják; egy-egy szlovák, román, szerb író munkája fordításban kerülne belé; később többnyelvű folyóirattá lehetne alakítani, minden nép a maga nyelvén szólna s minden ország a maga nyelvén kapná — a füzet végén — a kivonatot.

Anyagi akadályai a folyóiratnak alig vannak. Gyáva fráterek, akik műveltségünk minden baját az anyagiakra tolják. A műveltség ügye fillérekből virágozik ott, ahol hősiesség pótolja a forintokat. (1933)

MTI Foto — Molnár Edit felvétele

MILYEN LEGYEN EGY KÖZÉP-EURÓPAI FOLYÓIRAT?

Válasz-féle Németh Lászlónak

Ötvennyolc esztendő telt el azóta, hogy emlékezetes vállalkozását meghirdette. Reménykedve és bizakodással, a tervező lendületével, az újrakezdés hitével. Tudjuk jól, a történelmi ország összeomlásának a sokkja után a magyar szellem, a gondolkodás reflexei — néha még a legjobbaknál is — rendre visszacsúsztak azokba a vágatokba, amelyeket az 1914 előtti kor vájt ki magának. A liberális Magyarország képe, az 1867 utáni emelkedése, a csőd megmagyarázhatatlansága azt eredményezte, hogy az ország fölosztása és a magyar anyanyelvűek millióinak elcsatolása az irredenta és a teljes revízió gondolata felé hajlította nemcsak a szélesebb közvéleményt, hanem a szellemi elitet is, hiszen nyilvánvaló volt, hogy az utódállamok (kivéve Csehszlovákiát, bár ott a nemzeti kérdés megoldatlansága volt az ország gyöngéje) politikai rendszere egyáltalán nem demokratikusabb, mint a megszűnt kettős monarchiáé.

Németh László viszont következetesen le akart számolni az integer Magyarország, a Szent-István-i birodalom illúziójával, s programszerűen kívánta vállalni a kislejtes sorsot. Az ő elképzelése szerint a magyarság egy a többi közül, történelmi múltja, összefonódott kultúrája, a közösen lakott városok és tájak elsősorban a szomszédos népekhez, a tegnapi nemzetiségekhez kapcsolják.

Következésképpen szakítani kell az egyoldalú nyugat-európai tájékozással (félreértés ne essék, nem akarta egy másik egyoldalúsággal helyettesíteni!); saját helyzetünk tudatosítása végett is meg kell ismerünk ennek a világnak a kultúráját.

Hogyan olvashatjuk ma sorait, másfél-két emberöltővel később, a totalitarizmusok több évtizedes kor-

szaka után? Naiv reménység volt csupán, amit akkor elképzelt? Hiszen baljós esztendőben láttak napvilágot gondolatai. Akkor talán még nem is lehetett látni, mit hoz a közeli jövő, mivel minden nyomorúság ellenére Közép-Európa kis népei ígéretes vállalkozásoknak kezdtek neki — mindenekelőtt a szellemi életben — a fölzárkózás lehetőségeit keresve. Nem csapódott rájuk még a nagyhatalmi harapófogó, a XX. század két borzalmas totalitarizmusának épp ezen a területen folyó dúlása és borzalmakkal járó élet-halál harca.

„Nyelv, népköltészet, történelem millió erecskén folytatták belénk a környező életet s mi nem akarunk erről a tápláló életről s erről a táplált életről tudni” — megjelenhetnének ma ezek a sorok újra, és lengyelül, csehül, szlovákul, horvátul, szlovénul, románul, szerbül is aktuális üzenet volna a szellem embereinek. Hogy lehet? Miért?

Hiszen első pillantásra úgy tetszhetett, hogy összekerülvén egy *akolba*, soha nem látott-tapasztalt együttműködés és kiegyenlítődség következik be majd ebben a térségben. A triviális magyarázatok (hogy a birodalmi központ a *divide et impera* logikájával gondolkodott és cselekedett) mellé odakívánczik az is, hogy a jaltai limesnek erre a felére kerültünk; ha úgy tetszik, egy másik világba, egy új kontinensre, amelyet Európa és a mi csúfságunkra Kelet-Európának neveztek el. Mégpedig közös megegyezéssel, a nyugati nagyhatalmak és a Szovjetunió pecsétjével.

Megszületett tehát a politikai Kelet-Európa, s igen tanulságos volna megvizsgálni, miért ragaszkodnak

mindmáig olyan sokan fura konok-sággal — Nyugaton, mifelénk és Keleten is — ehhez a megnevezéshez. Nos hát, egy közép-európai folyóiratnak nézetem szerint eminens célja volna ennek a történelmi cinizmusból rákragasztott címkének a gondos leolvasztása. Merthogy történelmileg, társadalmilag sem pontos, a kultúrát, civilizációt tekintve pedig alapvetően torzít. Természetesen nem kívánom kirekeszteni Oroszországot Európából, de tőlünk különböző Európának tekintem (az igazi Kelet-Európának); jellemző, hogy rendszerint olyanok nem észlelik az eltérést, akik nem jártak még soha Oroszországban.

A Balti tengertől az Adriáig és a Fekete-tengerig húzódó európai sáv köztes terület, sajátos határvidék, ahol kultúrák, hatások keveredtek, viaskodtak egymással. A modern nemzetté válás idején — Németh László kifejezésével — a Két Malomkö Köze; jól tudta ezt a múlt században például a lengyel Czartoryski herceg, a cseh Palacký vagy a mi Kemény Zsigmondunk. Hogy mi-
ben állnak ezek a sajátos vonások, hogy milyen együttműködési tervek születtek — mind-mind részben föltárandó föladat, részben új megvilágításba állítandó, s ebben is igen sokat végezhet egy közép-európai folyóirat. Kossuth konföderációs tervezetéről nálunk talán a középis-
kolás tanulónak is kell tudnia, a magyarok és szomszédaik megegyezését szorgalmazó lengyel emigráció elképzeléseiről jószerivel már csak a szaktudósok tudnak (Bem tábornok románokhoz intézett békítő hangú kiáltványai is ezt a megegyezést célozták); hogy ebben az irányban csehek is gondolkoztak — azt inkább ők tartják számon. Döbbenetes, hogy mennyire nem ismerjük egy-

más múltját. Még a legnagyobb nemzeti hősről sem tudunk általában semmit. Ami annál furcsább, hiszen nemegyszer ugyanazon a történelmi színpadon szerepeltek, mondjuk, a magyar országgyűlésben, miként a szlovák Ľudovít Štúr, a szerb Svetozar Miletić, a horvát Ivan Mažuranić, a román Eftimie Murgu. Hallhattunk arról, hogy Zágrábban ismét fölállították Jellasics bán szobrát (tegyük hozzá, most dél felé suhint kardjával), de nálunk csak negatív történelmi szereplőként ismerik: hogy mit jelent a horvátoknak, az nekünk nem számít.

Tehát megmaradt egymásról a kölcsönös tudatlanság és tájékoztatatlanság. A kommunista korszak ezt tulajdonképpen segítette. Részben azzal, hogy az internacionalista (tudjuk mit jelentett) univerzalizmus nevében megpróbálták a nemzeti hagyományok jelentős részét elpusztítani (ami persze nem egyformán történt), részben azzal, hogy a modernkori történelemben szinte soha nem tapasztalt határzárakat létesített a szovjet befolyási övezetbe tartozó országok között. A szellemi termékek hivatalos protokoll-lista szerint utazhattak, hosszú ideig többségében a politikai ihletésű művek, az esztétikailag-gondolatilag silány alkotások. A hivatalos kultúrpolitika tudatosan gátolta az autentikus kapcsolatok kialakulását, a kényes kérdések kibeszélését. Jól emlékszem például, amikor Budapestre akartuk meghívni egy vitaestre Vladimir Mináč szlovák író, és hiába szereztük meg az Írószövetség támogatását, az ottani és az itteni pártközpont nem tartotta helyénvalónak a találkozót engedélyezését, és a példák vég nélkül szaporíthatók volnának.

Arról szintén szólni kellene, mit lehet Közép-Európán érteni. Kétségbe lehet vonni létezését, de akkor tényleg Kelet-Európa volnánk, vagy reménybeli (s holnap) Nyugat? Én egyiket sem hiszem. Az bizonyos, hogy a Közép-Európa-divat (főleg Kundera és Konrád írásai után) nosztalgiát jelentett és elvágyódást, a létező kelet-európaiság (azazhogy a kelet-európai impérium) tagadá-

sát. Rokonszenves volt ez a vízió — mit tagadás — nekem is, bár néha túlságosan fikciónak, kávéházinak, „mitteleurópainak” (még franciául és olaszul is így mondták) éreztem. Modernnek és nem posztmodernnek, lebegőnek és éterinek. Olyan gondolkodásmódnak, amelyik hisz a rációban, de e hit korlátairól nem kíván elmélkedni. És nem vesz tudomást az alatt sistergő, ki nem élt, eltorzult, és jogos igényekkel is előhozakodó nemzeti identitásokról. Hiszen Európának ez a középső sávja épp e tekintetben eddig még soha nem jutott egyensúlyba, a modern nemzetállam khimérája, hiába ellenkezett és ellenkezik vele annyira a valóság megannyi ténye, itt kísért mindmáig, fölöttünk és bennünk. Az univerzalizmus, az antinacionalizmus pedig nem gyógyszer reá, néha egyenesen gerjesztője inkább.

Ebben a mi Európánkban végére kell járnunk, hogyan lehet megszélesíteni, megreformálni a nemzetet, elvenni támadó élet, kirekesztő értelmzéseit. Megtanulni azt, hogy miképpen lehet figyelembe venni a nemzetéről való elmélkedésekben a másik nemzetet, hiszen nemzet önmagában nem létezhet, a nyelv és a kultúra mássága ennek a századnak a végén nem jelenthet elválasztó falakat. Közép-Európa egyik méltó öröksége éppen az egység a sokféleségben gondolata és több helyen is megélt gyakorlata. A megújítandó nemzeti identításban ott kell lennie ennek a tapasztalatnak. A beleélés képességének: hogy mondjuk, egy magyar végig tudja gondolni, mit jelent szerbnek vagy szlováknak lenni, és fordítva természetesen. Valóra váltva azt, amiről Csoóri Sándor már közel húsz esztendeje így fogalmazott az *Utazás félálomban* című esszéjében: „...s keresni olyan mondatokat, melyek megváltoztatják ezt az éjszakát, ezt az utazást, igazságaimat, féligazságaimat, elvezetnek azokhoz a mondatokhoz, melyek Közép-Európa, Dél-Európa, Kelet-Európa egymásba kapcsolódó jövőjét rejtegetik; el azokhoz a mondatokhoz, melyeket másokkal együtt ejthetnek ki teljes érvénnyel.” ■

Az író születésének kilencvenedik évfordulóján

Ha Németh László világirodalmi tanulmányait, amelyek 1973-ban válogatott műveinek *Európai utas* című kötetében kerültek az olvasó kezébe, a cím sugallata szerint egy nagyszabású szellemi utazás dokumentumainak tekintjük, megállapíthatjuk, hogy a nyughatatlan, egyszerűsített igényes utazó mindent bejárt, amit a harmincas-negyvenes évek Európájának szellemi térképén bejárni érdemes volt és bejárni lehetett. Újraolvasta és újra gondolta a görög tragédiáirókat, Dantét, Shakespeare-t, Goethét, Tolsztojt, Proustot, Ortega y Gassetet, töprengett a szellemtörténet, a pszichoanalízis és az etnológia eredményein, módszerein és lehetőségein. Az antikvitáshoz vagy a nyugati kultúrához fordulva mindig voltak segítő-társai, szövetségesei, érdeklődésével sohasem maradt egyedül. Midőn a görögökről írt, Kerényi Károlyra, az európai híru klasszika-filológusra hivatkozhatott; a modern nyugati-akról értekezvén pedig az „esszéíró nemzedék” általános érdeklődéséhez igazodott: Halász Gábor, Szerb Antal, Cs. Szabó László, Gyergyai Albert voltak a társai. Az „európai utas” itt kiépített utakon juthatott előre, ha útiélményei és beszámolóí merőben mások voltak is, mint úti-társaié.

Volt azonban az utazásnak egy területe, ahol meglehetősen magányos vándor maradt; ezúttal nemcsak az útitervet és a beszámolót kellett elkészítenie, hanem valósággal utat kellett törnie, hidat kellett építenie. Azokra a szellemi kalandozásokra gondolok, amelyek szomszédainkhoz, a közép- és kelet-európai kultúrákhoz vezették. „Duna—Európába”, ahogy ő mondta akkoriban. Nem volt ez éppen könnyű utazás a harmincas évek közepén, midőn Németh hozzáfogott, hogy megfogal-

Pomogáts Béla

NÉMETH LÁSZLÓ KÖZÉP-EURÓPÁJA

mazza a szomszédos népek és kultúrák termékeny együttélésének alapelveit. Emlékezetes, hogy 1935-ben, romániai útja után (amelyet nem csupán a kultúra szellemi térképén tett, hanem a geográfiai valóságban is) mennyi értetlenség fogadta reális szemléletről tanúskodó helyzetmegítélését és javaslatait. Mégis vállalta a felfedezés, az úttörés kockázatát.

Magányos utazásról beszéltem az imént, ám jobban utánagondolva azt kell mondanom, hogy ebben a vállalkozásában Németh Lászlónak mégis voltak társai és szövetségesei, igaz, kevesen. Fábry Zoltánra gondolok, aki Szlovákiában kereste a „hídverés” lehetőségét, Csuka Zoltánra, aki a Vajdaságban, Kós Károlyra, Kuncz Aladárra és Gaál Gáborra, akik Erdélyben munkálkodtak hasonló feladatokon. Vagy Magyarországon a román és cseh költőket fordító József Attilára, a keleteurópai avantgárdokkal kapcsolatot kereső Kassák Lajosra, az összehasonlító dunavölgyi folyóiratot, az *Apolót* szerkesztő Gál Istvánra. Kevesen voltak, igaz, áldozatos munkájuk azonban így még többet ér.

Németh Lászlónak ők voltak a szövetségesei, s Németh László az ő munkájuk mögé próbált rajzolni munkatervet, elméletet. Minthogy egyéniségének ideológus-teoretikus természete következtében a magyar művelődés közép- és kelet-európai kapcsolatait és feladatait is mindig átfogó és szerves elmélet keretében képzelte el, s ennek az elméletnek a nyomán kívánta felvázolni a gyakorlati feladatokat. Németh, mint ez közismert, egy nemzedék és egy mozgalom: a népi írók teoretikusa, ideológusa volt. A dunai népek együttműködésének elméletét is a népi mozgalom tevékenységének elvi megalapozása érdekében dolgozta ki, s ez az elmélet éppoly szervesen

hozzátartozott a „harmadik oldal” képviselőjében fellépő népi ideológiához, mint azok a gondolatok, amelyek a parasztkérdésre vagy az értelmiségi problematikára kerestek megoldást.

Duna—Európa

A „duna—európai” koncepció felismerésének természetesen megvan a maga története. Németh László 1932-ben olvasta Karl Dietrich leipzigiegyetemi tanár *Die Osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt* című, az ő megállapítása szerint különben szerény igényű könyvét, s nyomban beszámolt róla az akkor indított Tanú második számában. Azaz nem is e könyvről, hanem egy felismerésről, amihez a könyv pusztán ürügyet szolgáltatott. Ez a felismerés a közép- és kelet-európai népek fejlődésének, történetének és helyzetének megannyi azonosságára vagy hasonlóságára vonatkozik. Németh László szerint valamennyi népnek, amely Európának ebben a régiójában él, „hézagos” a fejlődése: „Nincsenek kitöltve a történelmi korszakai s a nemzetet sem tagolta a történelem.” E térségben nem fejlődött ki magas szintű udvari műveltség, mint Nyugaton, ugyanakkor hiányzik az erős polgárság, amely a gazdasági és kulturális fejlődés motorja lehetett volna. A kétkezi dolgozó rétegek nem, vagy csak alig vettek részt nemzetük történetének alakításában, az uralkodó rend pedig nem irányította a népi rétegek kulturálódását, ellenkezőleg, rájuk nehezedett. A kultúra éppen ezért más szerepet töltött be, mint Nyugaton. Mindez elsősorban az irodalomra vonatkozik. Ahogy Németh László mondja: „Az iroda-

lom ezekben az országokban mást jelent, mint nyugaton. Egy arányosan tagolt életben az irodalom: irodalom, keleten a szellemi élet mindenesége. Mivel hiányoznak feltételei, önmagának kell megteremtenie feltételeit is: a virág táplálja a fát, a gyermek neveli szüleit.”

E hasonlóságok, rokonvonások történelmileg vagy szociológiailag sokkal közelebb hozzák e közép- és kelet-európai népeket, mint a nyelvrokonság vagy a közös etnikum. „Duna—Európa” népeinek határfeleletein, mondja Németh László, „gyorsabb a diffúzió, mint nyugaton. Szavaikat, meséiket szívesen csereberéltetik ezek a népek: a román nyelv szavainak nagy része szláv, a népköltészet rokon a finn tavaktól a görög szigetekig.” A kultúrhistoriai hasonlóság egyszersmind történelmi közösséget, valóságos sorsközösséget jelent: „Mi Duna-népek ott tartunk, ahol a háború előtt, itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtěstvéreinket, akikkel egy sors száraz emléjét szoptuk.” Ez a felismerés az alapvetést végző és programot adó tanulmány, az 1932-ben írt *Tejtěstvérek* legfontosabb tétele.

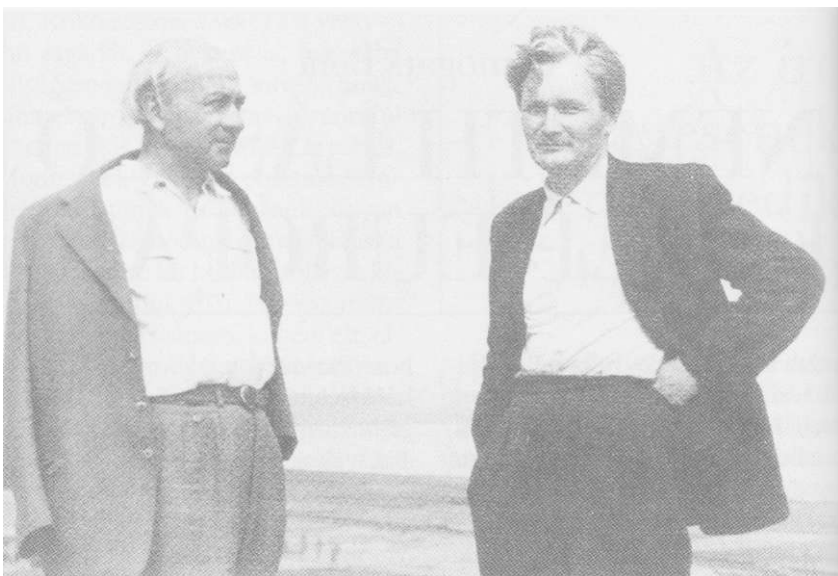
Történelmi sorsközösség

A történelmi sorsközösség gondolatát Németh László később több alkalommal érintette. 1935-ös *Magyarság és Európa* című könyvében éppúgy beszélt erről, mint kisebb tanulmányaiban. E gondolatmenetet (egy időre) lezáró tanulmánya, az 1940-ben fogalmazott *Most, Punte, Silta* ugyancsak a sorsközösség gondolata mellett érvelt. „Tejtěstvéreinknek neveztem egyszer a szomszédos népeket — ismétli meg Németh az 1932-es kifejezést. — Azaz: nem egy anyától lettünk, de egy sors tejét szíttuk. Ez a közös tej út ki történetünk, társadalmunk és politikai küzdelmeink hasonlóságában. Különösen a német-romái birodalom és a kelet népviharai közé szorult duna—kárpáti népek sorsában mennyi az azonos. Még a nagy dátumaik, a

nagy politikai és irodalmi szerepeik is csaknem ugyanazok. Mindnek van mohácsi és fehérhegyi csatája, mindnek van Kazinczyja és Emines-cuja. S a társadalmi szervezet, melyet történetünk reánk hagyott — ha más-más fokban is : mind ugyanattól a végzettől beteg. Nyugat nemzetei az új kor folyamán a parasztságot is magukba fogadták — úgyhogy náluk csak osztályok vannak, de nincs a nemzet alatt egy kitaszított emberiség. Keleten parasztság és művelt nemzet nemcsak egymás alatt él ; — két külön világban s kultúrában. Nyugaton nincs nép, ahogy keleten. Keleten pedig nincs igazi nemzet.” Ebben a gondolatban Németh László azt a képet tágitja teljes közép- és kelet-európai történelmi horizonttá, amit más tanulmányaiban a magyarság történetéről és helyzetéről adott.

A közös történelmi sors határozta meg a közép- és kelet-európai kultúrák rokonságát, elsősorban ezeknek folklorisztikus, népi alapjaiban. Németh László már a *Tejtestvérekben* arról beszélt, hogy a közép- és kelet-európai népek népköltészete mennyire hasonlít egymáshoz: „inkább csak a vérmérsék árnyalataiban különbözik, lágyabb a szlováké, virágosabb a magyar, finn, görög s a kettő közt áll a román. Nem ismeri a nemzetet és a vallást, de ősi nagyságában él benne család és természet. Szimbolikus természetfelfogásaival kikívánczik a hellén kultúra örökösei közül az ázsiai pusztákra, s lírai, de különösen epikai szerkezetében a görögtől lényegesen elütő poétikát használ, mely közelebb áll a turáni és héber népekéhez, mint a nyugati árvákéhoz.” Az 1933-ban írott *Összehasonlító népköltészetten* című tanulmányában pedig a közép- és kelet-európai folklór témáinak és formáinak közösségéről vagy hasonlóságáról értekezett, s ennek révén egy komparatista folklorisztika körvonalait vázolta fel. Ebben a törekvésében és igényében Bartók Bélával talált gondolatközösséget, aki maga is magyar, délszláv, román és szlovák dallamok gyűjtése, feldolgozása és elemzése révén mutatott rá a szomszédos népek folklórkincsének közös hagyományaira.

A népművészet közösségének és rokonságának gondolata nyomán

Fent:
Illyés Gyulával
Sajkodon

Középen:
Tüskés Tibor, Fodor András és
Takáts Gyula látogatása
1973 nyarán

Lent:
1970 tavaszán
feleségével
Sajkodon

jelölte ki Németh László a magyarság helyét a közép- és kelet-európai kisépek közösségében: a szerbek, horvátok, szlovénok, románok, szlovákok, csehek és lengyelek között. Ebben a helykijelölésben és tájékozódásban nyíltan polemizált a fajkutatás és a fajvédelem propagandistáival. Amikor Illyés Gyula a fajvédelem ideológiája ellen tiltakozva a magyar kultúrát a franciához hasonlította (*Szellemi fajkutatás* című 1938-as cikkében), Németh László a dunai népek kultúrájának közös tulajdonságaira mutatott rá. A történelmi és kulturális közösség gondolatának kidolgozása során azt is felismerte, hogy ez a közösség legalább olyan fontos, mint az etnikai és nyelvi különbségek: „annak, ami összeköt, erősebbnek kellene lenni, mint ami elválaszt.” Ezért nem az etnikumra és a nyelvre hivatkozott, hanem arra a „szellemi” közösségre, amelyet a történelmi fejlődés alakított ki, s amely valójában még az eredetüket tekintve különböző nyelvek fejlődésére, a gondolkodás formáinak alakulására is kihatott.

Először *Híd a Dráván* (1940) című tanulmányában beszélt arról, hogy a szerb és a magyar nyelvteremtő gondolkodás között van egyféle hasonlóság, a nyelvi rendszer különbsége ellenére is: „A szerb és a magyar nyelv közt különben is van valami — nem alaki, hanem alkati egyezés, amit talán a rokon vérmérsék magyarázhat.” *A Most, Punte, Silta*-ban pedig a következőket állapította meg: „A nyelveknek azonban nemcsak nyelvtanuk van — hanem jellegük, alkatak is, s ha az előbbi, mint a vérrokonság, az eredet tehetetlenségéből támad, az utóbbi, mint a barátság vagy a lelki hasonlóság, ugyanannak az állapotnak, kedélynek, sorsnak az eredménye. Az Európát kettévágó fajhátár: nyelvi téren ezért lesz szakadék, ahogy litván nyelvtana bevezetőjében egy jószemű német nyelvész is megállapítja.” Kétségtelen, hogy ezekkel a persze inkább esszéisztikus, mint tudományos gondolatokkal Németh László a közép- és kelet-európai népek kultúrájának és történelmi sorsának alapvető közösségét kívánta hangsúlyozni.

Németh László sajkodi dolgozószobájában. (MTI Foto - Molnár Edit felvétele)

Most, Punte, Silta

Minthogy ennek a közösségnek a történelmi realitásáról és szükség-szerűségéről meg volt győződve, fájdalommal szölt a dunai népeket elválasztó nacionalizmusról és az egymás kultúrája iránt tanúsított közönyről. Németh László a tizenhetedik század végétől, vagyis a Habsburg-uralom berendezkedésétől számította azt a korszakot, amely megszakította a hagyományos lengyel—magyar—román—délszláv érintkezéseket; azokat a művelődési és népi kapcsolatokat, „melyek, mint egy keleti Golf-áram melegítet-

ték a kelet-európai kisépek életét”. *Most, Punte, Silta* című tanulmányában részletesen kifejtette ezzel kapcsolatos állásfoglalását: „kétségtelen, hogy amint a magyar történet is két élesen elütő világitású részre szakad — az 1700 előtti »régi magyarság«-ra s az azóta készülő újabbra —, ez a ceruza a lengyelektől a szerbekig minden duna—kárpati nép életében megvan, s magyarázata alig lehet más, mint a Habsburg-előnyomulás s a régi kelet-európai kapcsolatok szétesése.” Úgy látta, hogy ez a „szétesés” azóta is folyamatos, sőt egyre kegyetlenebb; a kisépek türelmetlen nacionalizmusa, nagyhatalmi ábrándjai s az első világháborút lezáró békeszerződések igazságtalansága csak fokozták „Duna-Európa” megosztottságát. Ezért örült annak, hogy a szomszédságban

Karol Wlachovský

NÉMETH LÁSZLÓ CSEHORSZÁGBAN ÉS SZLOVÁKIÁBAN

ugyancsak érdeklődéssel: a magyar történelem és a magyar művelődés iránti megértő figyelemmel találkozott. *Krleža Adyról* (1939) címűírásában elégedett szavakkal nyugtázta azt az elismerő véleményt, amelyet a nagy horvát író Ady-esszéjében kifejezett.

Az az elméleti alapvetés, amely e fenti tanulmányokban és állásfoglalásokban megnyilatkozott, szabta meg azokat a gyakorlati feladatokat, amelyeket Németh László, máig érvényesen, megjelölt. Először is a komparatista kutatások fontosságára hívta fel a figyelmet. *Összehasonlító népköltészet* című tanulmányában a „száraz” filológiai kutatás szerepére figyelmeztetett: „A legtárgyilagabb tudományos műből is eposzt kavarnak itt az összetorkolló népek s a feltámadt századok.” A *Híd a Dráván* és a *Most, Punte, Silta* szavaival pedig a kulturális közeledés feladatait világította meg, s arra szólított fel, hogy legalább az irodalom, a kultúra munkásai építsék meg a hidakat a szomszédos népek között. 1933-as *Egy folyóirat terve* című felhívásában a „hídverés” igényében javasolta egy kelet-közép-európai folyóirat megalapítását: „Ennek a folyóiratnak elsősorban műveltségünk közös népi elemeit kellene nyilvántartania.”

A közép- és kelet-európai kultúrák kiengesztelődésében és együttműködésében kitűnő szerepet szánt a Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Romániában élő magyar kisebbségeknek. Mivel két kultúrában: az állam és a nyelv kultúrájában is benne élnek, az ó hivatásuk lenne, hogy segítsék a megismerkedés és barátkozás ügyét, hogy a magyar és a szomszédos népek kultúrájának közvetítői legyenek. Olyan szerep ez, amelyet más közegben Fábry Zoltán, Kuncz Aladár, vagy Csuka Zoltán is körvonalazott, s amelyet a magyar nemzetiségi kultúrák mindig is természetes módon vállaltak magukra és töltöttek be. Németh László programadó közép- és kelet-európai tanulmányainak megírása óta több mint öt évtized telt el, s valami kevés talán meg is valósult azokból a tervekben, amelyeknek Németh hangot adott. A tervzet nagy része azonban ma újra időszérű: tennivaló van és lesz elég. ■

Németh László Csehországba, cseh szellemi tájakra vezető útja kivételes volt, és egyedülálló maradt. Egy érzékeny lélek, egy fogékony szellem útja volt ez, olyan emberé, aki szívén viselte, emberi helyzete részének tekintette a Duna menti népek és nemzetek együttélését. Erről a tapasztalatszerzésről „Az én cseh utam” című esszé számol be (1959). Németh László leírja, hogy 1932-ben kezdett csehül tanulni, s mint annyi más emlékező, ő is megemlíti az akkori csehszlovák kulturális attasé, Anton Straka segítségét, aki ellátta őt cseh irodalommal, s hozzásegítette, hogy megtalálja a párhuzamokat a cseh és a magyar történelem között. Ide nyúl vissza az az érdeklődés, amely aztán az ötvenes években az akkor kényszerűen fordításból élő Németh Lászlót Alois Jirásek három történelmi regényének fordítójává tette. Fordító csak ritkán indokolja meg, miért választ egy szerzőt, egy művet: Németh László Jirásekről írva éppen ezt teszi.

Németh László gesztusára a cseh kultúra csak megkésve válaszolt. 1958-ban a cseh írószövetségtől meghívást kap Prágába, s ekkor kezd el részleteket közölni a *Galilei*-ből a prágai Svetová Literatura (Világirodalom) című folyóirat. Prózája csak 1960-tól kezdve kerül a cseh olvasók elé, de ekkortól, hála Rossová fáradhatatlan fordítói munkájának, sorra jelennek meg nagy regényei: az *Iszony* 1960-ban, a *Bűn* 1962-ben, a *Gyász* 1963-ban és a *Kocsik szeptemberben* 1967-ben. Ha az évszámokat nézzük, közel harmincéves késést állapíthatunk meg az eredeti megjelenéshez képest. Ami pedig a példányszámot illeti, az első három mű tíz-tízezer példányban jelent meg, a negyedik, a *Kocsik szeptemberben* az Odeon Kiadó népszerű sorozatában, az Olvasók Klubja keretében jelent meg, és elérte a figyelemre méltó negyedszázazetes példányszámot. Ezzel tetőzött Németh László prózájának cseh fogadtatása.

A hatvanas évek viszonylagos eszmei, gondolati enyhülést hoztak Csehországban és Szlovákiában, és ez a légkör ked-

vezett a fordítás-irodalom fellendülésének. A fordítók érdeklődése ebben az időszakban a klasszikus magyar irodalomtól a kortársak felé tolódott. Maradt azonban nem kevés korlát, amelyet a kiadók nem mertek átlépni. Így ha elégedetten állapíthatjuk is meg, hogy Németh László prózai munkásságának alapját, nagy lélektani regényeit lefordították csehre, furcsáíthatjuk, hogy önálló esszékötete nem jelent meg. A cseh hungariztikának nem lehet szemére vetni, hogy ne tudatosította volna a Németh László és Frantisek *Šalda*, a *Tanú*, illetve a *Šaldov zápisník* (Šalda feljegyzései) című folyóiratok írói és kiadói közötti párhuzamokat és távolságokat. De Németh László életművének ez az oldala még cseh felfedezésére vár.

Hasonlóan alakult a szlovák fordítói tevékenység is, amely azonban fukarabul bánt Németh László műveivel. A szlovák olvasók 1967-ben az *Iszony*, 1974-ben a *Gyász* fordítását kapták kézhez. Zimonyi Zoltán ösztönzésére 1981-ben fordítottam le a *Modern magyar dráma* című gyűjteménybe a *Galileit*. Színházi emberek és dramaturgok ígéretei ellenére a dráma mind a mai napig megmaradt a könyv lapjain. Igaz, a mai időkben felsóhajthatunk: Istennek hála, hogy legalább ott megvan. A mai körülmények között nem lehet tudni, lesz-e, aki állja a cseh és szlovák közönség előtt még ismeretlen, de megismerésre méltó Németh László-művek fordításának és kiadásának számláját.

Németh László nem jószántából lett fordító. Ennek ellenére plasztikus és szeretetteljes képpel érzékeltette a fordítói munka lényegét, amikor éppen Jirásek fordításának margójára ezt írta: „A fordítás kicsit a vércsoportok dolga; hisz a fordítónak valóban a vérét kell odakölcönöznie, átömlesztenie a fordított műbe, amelynek az áttett szöveg különben csak a körvonalait, hideg anatómiáját adja meg!” „A jó fordítás megszületésének feltétele az azonos vércsoport, s ez Németh László és a cseh irodalom esetében megvolt. ■

EURÓPA BIZTONSÁGA A XXI. SZÁZAD HAJNALÁN

Örömmel veszek részt a munkájukat összegző záróülésen. Mindaz, ami itt történt, további mélyreható elemzés tárgyát fogja képezni. (...) Az alkalmat megragadva néhány olyan dologra hívnám fel a figyelmüket, amely természetesen az önök gondolataiban is felmerült már.

Amióta Moszkvában Gorbacsov úr vette át a hatalmat, a nemzetközi helyzet, amely egészen addig — negyven éven át — a hidegháború és a blokkpolitika következtében bénult volt, az önök által is ismert változáson ment keresztül. A világ és Európa rendje új értelmezést nyert. Szükséges-e felsorolni a legfőbb változásokat? Eltűnt a vasfüggöny. Kelet-Európa országai a pluralizmus és a demokrácia útjára léptek. Szabad választásokat tartottak Csehszlovákiában, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában, Bulgáriában és még Albániában is. Németország újraegyesült.

A párizsi charta aláírásakor, a múlt év novemberében Európa népei újra egymásra találtak egy azonos világkép keretében; örökségünk azonos értékeket hordoz, amelyek a demokratikus fejlődéshez való csatlakozásból és az alapvető jogok tiszteletben tartásából táplálkoznak. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a chartának a jelentőségét. Harmincnégy ország, tegnapi ellenségek részvételével jött létre! És érdemes talán megjegyezni, hogy mindez Franciaországban történt.

Az együttműködési szándék lépett a szembenállás filozófiájának helyébe. Nap mint nap megerősödhet bizalmunk abban, hogy Európa minden népét sikerül fokozatosan egyesíteni elsősorban természetesen az Európai Közösség keretében az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet útján és reményeim szerint egy kirajzolódó európai konföderáció révén,

amely rugalmas politikai keretet adna, és alkalmas lenne arra, hogy a holnap Európájában számot vessünk kontinensünk politikai, gazdasági, műszaki és kulturális közös érdekeivel és egymáshoz tartozásunkkal. (...)

És mégis, e rendkívüli változások ellenére úgy tűnik, kontinensünkön nem a veszélytől magát védve érző, biztonságban élő ember lelkiállapota uralkodik.

Honnan van ez az eltérés? Több oka is van. Azokat a bizonytalansági tényezőket említeném, amelyek a gazdasági és társadalmi problémákkal terhes Európában azokból a nemzetiségi ellentétekből fakadnak, amelyekre Jalta egy időre átmenetileg fátylat borított. (...)

A Kelet és a Nyugat szembenállásának megszűnése — amely reméltem tartós lesz csakúgy, mint a demokratikus hagyományok felelevenedése számos államban — megerősít abban a hitemben, hogy Európa népei a jövőben békés úton oldják meg ellentéteiket, miközben a kisebbségek számára meg kell találni az identitásuk megőrzéséhez szükséges feltételeket. A nemrégiben megrendezett párizsi csúcsertekezleten felsorakoztatott struktúrák, mondhatnám, e konfliktusok megelőzését szolgáló struktúrák közepontjában azok az együttműködést stabilizáló eszközök állnak, amelyeket a későbbiekben ki lehetne egészíteni egy rendkívüli esetekre szóló politikai konzultációs mechanizmussal, ahogy azt Franciaország javasolta.

Csak ezek az új intézmények garantálhatják azoknak az államoknak a biztonságát, amelyek Európa közepén a fejlődésüket biztosító feltételeket keresik. Ezek az államok jól tudják, hogy az általuk visszaszerzett demokrácia és szabadság még mindig törékeny és veszélyben van, belülről is. Ezért hát az ő érde-

kük is, csakúgy mint a mienk, hogy részt vegyenek az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten és sikerre vigyék azt.

A közös Európa kialakítása tovább folytatódik. A tizenkettek közössége a gazdasági és pénzügyi unió kidolgozásával egyidőben rálépett a politikai unió útjára is. (...)

Mindabból, amit e beszéd során elmondtam, hadd emeljek ki befejezőképpen legalább két alapvető problémát, amely további gondolkodásra késztet.

Az első Európa rendjét illeti. Egyfajta rend eltűnt, a jaltai. Elfogadhatatlan volt, én soha nem is fogadtam el, de kényelmes volt. Minden előre el volt rendezve. Az erőegyensúly lehetővé tette a hatalmon levők számára, hogy a háttérbe tolják mindazokat a problémákat, amelyek az államok függéséből táplálkoztak. Egyfajta rend eltűnt, elfogadhatatlan volt, de ugyanakkor kényelmes, és a rend, amely a helyébe lép, ha valóban az államok szuverenitásának tiszteletben tartásán alapul, bizonyára igazságosabb és tartósabb lesz. De felteszem önöknek a kérdést, nem lesz-e ne-

hezebb és bizonyos szempontból veszélyesebb is? Minden bizonnyal az lesz, senki sem vonhatja kétségbe. Én azonban kívántam létrejöttét, és örömmre szolgál, hogy végre elérkeztünk erre a pontra.

Íme a létrehozandó Európa: lásunk munkához, szabadságban és jó reménységgel, azaz lelkesedéssel és hidegvérrel, mint illik, amikor az ember a jövőt építi. De elképzelhető-e, hogy ez az új rend ellenáll majd a szenvedélyeknek és a vetélkedésnek, a megtorlásoknak és a keserűségnek, ha legalább néhány fő elvhez nem tartjuk magunkat? Ezek közül a fő elvek közül, amelyek beszédem során folyamatosan fel-felbukkantak, kiemelnék egyet, amely számomra nagyon fontosnak tűnik: a kisebbségek számára biztosítandó garanciákat.

Egy olyan közös szervezetet képelek el, amelyben Európa minden országa a többivel azonos súllyal szerepel, ha jövője talán más úton és az eltérő helyzetek folytán nem egy időben valósul is meg — de azonos súllyal, mint ahogy ez a Tizenkettek esetében már megvalósult. Ezt a szervezetet neveztem én konföderációnak.

Azok az országok, amelyek mára már nem tartoznak a szovjet rendszerhez, saját erejükre kell hogy támaszkodjanak. Egyenként kellene kopogtatniuk a Közösség kapuján, hogy döntsenek sorsukról? A Tizenkettek Európai Közössége háromszáznegyvenmillió lakost számlál, a szabadkereskedelmi Európa harmincnégymilliót, és százmillióan élnek Európa azon részén, amely tegnap még a Szovjetunió sorsához volt kötve. Természetesen nem feledkezem meg a Szovjetunióról sem, erről az alapvetően európai országról, amelynek részt kell vennie a tervezett együttműködésben, ha a várt lépéseket fejlődésének útján megteszi.

Vannak tehát főbb elvek azok között, amelyeket a Biztonsági Tanács egyszer és mindenkorra leszögezett: garanciákat kell adni a kisebbségeknek, közös szervezetet kell létrehozni egész Európa számára — természetesen a demokratikus Európát értve ezen. Gondolkozunk el rajta, és teremtsük meg a szükséges feltételeket. Először is erősítsük meg, hiszen ez módunkban áll, a Tizenkettek Közösségét.

Gyorsítsuk meg a kelet- és közép-európai országok mindegyikének szerződés-kötését az Európai Közösséggel. Készítsük elő azon országok csatlakozását a Közösséghez, amelyek ezt kívánják, nem feledkezve meg arról, hogy ez hosszabb időt vesz igénybe, hiszen a gazdasági helyzet országonként más és más. És gondoljunk csak arra a szervezetre, amelyben mindenki egyenlő súllyal vesz részt a számos közös kérdés megvitatásában a Közösség megkötöttségei nélkül; amelyben együtt lehetne megtervezni a biztonság megteremtéséhez szükséges feltételeket, ahogy ez már megvalósult az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet keretein belül; és amelyben foglalkozni lehetne az emberi jogokkal, ahogyan ez az Európa Tanácsban történik Strassbourgban; vagy amelyben azt is biztosítani lehetne, hogy a mindennapi életben minden egyes ország a többivel egyenlőnek érezhesse magát, ahogyan ez a Tizenkettek esetében megvalósult: hiszen a kevésbé gazdag országok — említhetném Portugáliát, Görögországot vagy Írországot — ugyanolyan elutasítási vagy vétőjoggal bírnak, mint a gazdagabb országok, például a miénk is.

Végül egy utolsó megjegyzés, mivel a kisebbségek tiszteletben tartásáról beszéltem: félok, hogy Európának az a része, amely vulkán módjára tört ki — legnagyobb örömeinkre —, és lerázza magáról a gyámság kötelekeit, amelytől szenvedett, nos, félok, hogy mindannak ellenére, amit a fentiekben elmondtunk, ez az Európa az egy évezrede ránehezédő centrifugális erőnek fog engedelmeskedni. A szabadság szelleme elszabadul, nem ismer mértéket. Hány államból fog állni majd Európa?

Holnap, ha minden etnikai töredék önálló államiságot akar, hogyan leszünk képesek egyesülni? És közben hány válság, sőt talán hány könnyedén áttérjedő helyi háború is játszódik le ismét Európa színpadán! Ezért mindenképpen megfelelő kilátásokat kell nyújtani minden állam számára, de egyúttal ezen államokon belül a nemzeti kisebbségek számára is.

A világtörténelem, de különösen Európa történelme az erőre és az uralkodásra épül. Az erőre és az uralomra, amelynek nyomán a mai mo-

dern államok alapját képező csoportok, tartományok és vidékek kerültek egy-egy erős hatalommal bíró központ vonzáskörébe. Amiből természetesen következik, hogy az államok térképe nem tükrözi a nemzetiségek és kulturális közösségek eloszlását. Nem meglepő dolog ez, a történelem így hozta, és egyik pillanatról a másikra nem lehet megszüntetni a hatását. Kívánatos dolog-e, hogy így maradjon? A cél, amely szemünk előtt lebeg, az egységre, a szervezetségre, a közös biztonságra való törekvés, és nem az elaprózódás, feltéve, hogy a kisebbségek biztosítva érzik magukat alapvető jogaikban — ezek közül is elsősorban az identitásukhoz való jogukban — azon államon belül, ahol kisebbségekben vannak.

Hangsúlyozottan felhívom a figyelmet erre a tényezőre, mert higgyék el, ezen múlik Európa általános biztonsága. Ez az, ami oly nagy örömeinkre szolgált a berlini fal leomlásától kezdve: a lángoló lelkesedés, a felszabadított tömegek, amelyeknek egy hatalom sem tudott ellenállni, bármennyire is bízott az erőben, amely eddig mindig az ő oldalán állt — és mindez egy ország kivételével gyakorlatilag vér nélkül zajlott le —, a modern időknek ez a nagy forradalma fogja fémjelezni a jövő századot. De ugyanakkor félok, hogy a folyamat megfeneklik majd, és zétforgácsolódáshoz, nézeteltérésekhez és ellentétek kialakulásához vezet, sőt gyűlölködéshez, amelyet folytonosan szít az egyik csoport uralma a másik felett.

Amikor biztonságról beszélünk, azonnal jogról is kell beszélnünk; mert csak a közösen megállapított jogokban — sokkal inkább, mint az erőszakban — bízhatnak Európa népei, és reménykedhetnek abban, hogy a jövő század kegyesebb lesz minden európaihoz, mint a végéhez közeledő századunk.

Ebben reménykedem tehát; a francia kormány azonban máris döntéseket kér. Én megpróbálom önök elé tárni, milyen módon lehetne megszervezni a folyamat továbbfejlesztését.

Kovács Péterné fordítása

A Francia Köztársaság elnökének a Hadaikadémián megrendezett szimpózium záróülése alkalmából 1991. április 11-én elmondott beszédéből.

Antall József miniszterelnök a Parlamentben április 24-én fogadta a nemzetiségi szövetségek elnökeit. A megbeszélésen részt vett többek között Manherz Károly címzetes államtitkár, a miniszterelnök kisebbségi tanácsadója. A megbeszélést követően adták ki a Magyar Köztársaság miniszterelnökének alábbi állásfoglalását.

A Magyar Köztársaság Miniszterelnöke

A Magyar Köztársaság Kormánya kiemelt feladatának tekinti a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek problémáinak az európai normák és elvek szerinti megoldását. E feladatok teljesítésével összefüggésben a következő

állásfoglalást

adom ki.

1. A nemzeti és etnikai kisebbségek problémaköre az újkori történelem terméke. A XIX. század társadalmi-gazdasági folyamatai közepette erősödött meg a nemzettudat és jöttek létre — egyes nagy monarchiák kereteit szétfeszítve — újabb európai nemzetállamok. A folyamatot betetőzte az első világháborút lezáró európai békeszerződés-rendszer, amely azonban a politikai országhatárok önkényes meghúzásával — fejlettebb körülmények között — újratermelte a nemzetiségi és etnikai problémákat.

2. A hazai nemzeti és etnikai kisebbségek problémáinak megoldása, normatív és intézményes alapokra helyezése, a garanciák kidolgozása előfeltétele európaiságunknak. A megoldás módja és tartalma kihat mind belpolitikai helyzetünkre mind külkapcsolatainkra.

3. A Magyar Köztársaság a Helsinki Záródokumentum elveit vallja, nem törekszik a határok erőszakos megváltoztatására, hanem a politikai országhatárok tiszteletben tartásával az átjárhatóság megteremtését tűzte ki célul.

4. A Magyar Köztársaság az asszimilációs politika bármely fajtáját elvetve érdekelt a nemzeti és etnikai kisebbségek közösségi tudatának erősödésében, identitásuk fenntartásában, illetőleg abban, hogy szabadon tartsanak kapcsolatot anyaországaikkal, anyanemzeteikkel. A kormánynak meggyőződése, hogy a kisebbségek helyzete — az általános emberi jogok érvényesülése mellett — a „népcsoport”-jogok biztosításával rendezhető.

5. Az Alkotmány előírásaival és a parlamenti demokrácia rendszerével összhangban meg kell oldani a kisebbségek parlamenti képviselőit, amit a választójogi törvény módosításával lehet megvalósítani, átmenetileg nemzetiségi szószólóval (ombudsman).

6. Az érdekelt szervezetek bevonásával mielőbb el kell készíteni a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvényjavaslatot.

A Magyar Köztársaság Kormánya attól a szándékától vezérelve, hogy a fenti elveknek megfelelő politikáját a jövőben is következetesen folytatja, felkéri a nemzeti és etnikai kisebbségek szervezeteit, hogy képviselőik útján működjenek közre a problémák megoldásában, jelentősen hozzájárulva ezzel a belső konszenzus megteremtéséhez és külkapcsolataink fejlesztéséhez. Emellett figyelemmel kell lenni a sajátos kisebbségi helyzetből fakadó objektív hátrányok ellensúlyozására, a valós esélyegyenlőséget megteremtő „többletjogok” biztosítására.

Budapest, 1991. április 24.

Antal József

Der Ministerpräsident der Republik Ungarn

Die Regierung der Republik Ungarn betrachtet die Lösung der Probleme der ungarländischen nationalen und ethnischen Minderheiten entsprechend den europäischen Normen und Prinzipien als hervorgehobene Aufgabe. Im Zusammenhang mit der Erfüllung dieser Aufgaben gebe ich folgende Stellungnahme heraus:

1. Der Problembereich der nationalen und ethnischen Minderheiten ist Produkt der Geschichte der Neuzeit. Im Zuge der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Prozesse des 19. Jahrhunderts stärkte sich das Nationalbewußtsein und entstanden — die Rahmen einzelner großer Monarchien sprengend — neue europäische Nationalstaaten. Dieser Prozeß gipfelte im den Ersten Weltkrieg abschließenden europäischen Friedensvertrag-System, welches jedoch durch die eigenmächtige Festlegung der politischen Landesgrenzen die Nationalitäten- und ethnischen Probleme — unter entwickelteren Umständen — neuproduzierte.

2. Die Lösung der Probleme der ungarländischen nationalen und ethnischen Minderheiten auf normativer und institutioneller Basis sowie die Erarbeitung von Garantien sind Voraussetzung unseres Europaertums. Art und Weise sowie Inhalt der Lösung haben sowohl auf unsere innenpolitische Lage als auch auf unsere Außenbeziehungen Auswirkungen.

3. Die Republik Ungarn bekennt sich zu den Prinzipien der Schlußakte von Helsinki und strebt nicht die gewaltsame Veränderung der Grenzen an, sondern setzt sich durch Respektierung der politischen Landesgrenzen deren Durchlässigkeit zum Ziel.

4. Die Republik Ungarn verwirft sämtliche Formen der Assimilierungspolitik und ist an der Festigung des Gemeinschaftsbewußtseins der nationalen und ethnischen Minderheiten, an der Aufrechterhaltung ihrer Identität und an der freien Kontaktpflege zu deren Mutterländern, Mutternationen interessiert. Die Regierung ist davon überzeugt, daß

die Lage der Minderheiten — bei Wahrung der universellen Menschenrechte — durch die Sicherung der „Volksgruppen“-Rechte geregelt werden kann.

5. In Einklang mit der Verfassung und der parlamentarischen Demokratie muß die Vertretung der Minderheiten im Parlament gelöst werden, was durch die Modifizierung des Wahlrecht-Gesetzes, vorübergehend durch Nationalitätensprecher (Ombudsman), verwirklicht werden kann.

6. Unter Einbeziehung der interessierten Organisationen muß so bald wie möglich der Gesetzesvorschlag über die nationalen und ethnischen Minderheiten erstellt werden.

Von der Absicht geleitet, ihre obi-

gen Prinzipien entsprechende Politik auch in Zukunft konsequent fortsetzen zu können, ersucht die Regierung der Republik Ungarn die nationalen und ethnischen Minderheitenorganisationen, über ihre Vertreter bei der Lösung der Probleme mitzuwirken, womit sie bedeutend zur Schaffung des inneren Konsens' und der Entwicklung unserer Außenbeziehungen beitragen können. Außerdem muss dem Ausgleichen der aus der spezifischen Minderheitensituation resultierenden objektiven Nachteile und der Garantie von echter Chancengleichheit schaffenden „Mehrrechten“ Aufmerksamkeit gewidmet werden.

Budapest, den 24. April 1991.

József Antall

Stav vlade Republike Madjarske o manjinama

Vlada Republike Madjarske smatra svojom instaknutom zadaćom rješavanje problema domaćih nacionalnih i etničkih manjina prema evropskim normama i principima. U vezi s tim zadaćama izdajem sljedeći Stav:

1. Problematika nacionalnih i etničkih manjina je proizvod novije povijesti. Nacionalni osjećaj se pojačao uslijed društvenih i privrednih procesa u XIX. stoljeću i tada su stvorene — razbijajući okvire pojedinih monarhija — nacionalne države. Ovaj proces je svoj vrhunac dostigao mirovnim ugovorima nakon prvog svjetskog rata, koji su, međutim — samovoljnim povlačenjem političkih granica — prouzrokovali, već u razvijenijim okolnostima, nove narodnosne i etničke probleme.

2. Rješavanje problema domaćih nacionalnih i etničkih manjina, njihovo stavljanje na normative i institucionalne temelje, razrada garancija — predujet su našega evropljanstva. Način i sadržina njihovog rješenja će utjecati podjednako na unutrašnjopolitičku situaciju i na naše međunarodne veze.

3. Republika Madjarska se pridržava principa helsinškog zaključnog dokumenta, ne želi nasilno mijenjati

granice, nego se zalaže — poštujući političke granice — za njihovu otvorenost.

4. Odbacujući bilo koji oblik asimilacije, Republika Madjarska je zainteresirana u jačanju svijesti zajedništva nacionalnih i etničkih manjina, u očuvanju nacionalnog identiteta, odnosno u tome da slobodno održavaju veze s matičnim zemljama i nacijama. Vlada je uvjeren da se pored osiguranja općih ljudskih prava, položaj manjina može srediti osiguranjem prava „za narodne skupine“.

5. U skladu s ustavnim propisima i sistenom parlamentarne demokracije potrebno je riješiti parlamentarno zastupništvo manjina, što je ostvarivo modifikacijom zakona o izbornom pravu, a privremeno putem ombudsmana.

6. Uključivanjem zainteresiranih organizacija što prije treba sastaviti zakonski nacrt o nacionalnim i etničkim manjinama.

Polazeći od namjere da ubuduće dosljedno provodi politiku zasnovanu na navedenim principima, vlada Republike Madjarske moli organizacije nacionalnih i etničkih manjina da putem svojih predstavnika sudjeluju u rješavanju problema čime bi dali znatan doprinos za stvaranje unutrašnjeg konsenzusa i razvoju međunarodnih veza. Osim toga, treba imati u vidu izjednačenje objektivnih teškoća koje proizilaze iz narodnosne biti i garantiranje „prava više“ za stvaranje jednakih šansi. U Budimpešti, 24. travnja 1991.

József Antall

Stanovisko vlády MR

Став владе Републике Мађарске о манџинама

Влада Републике Мађарске сматра својим истакнутим задатком решавање проблема националних и етничких манџина према европским нормама и принципима. У вези с решавањем тих задатака издајем следећи став.

1. Проблематика националних и етничких манџина је производ НСТорНје новог века. Национална свест је ојачавала усред друштвених и економских процеса 19. века, и тако су настале — разбијањем оквира неких великих МОНархја — нове националне државе. Тај процес је кулминирао системом мировних уговора свршетком првог светског рата, чиме су се мељумим, због произвољног повлачења државних граница, у развијеним приликама репродуковали народносни и етнички проблеми.

2. Решавање проблема домаћих националних и етничких машина, постављање тог проблема на нормативне и институционалне темеље и изградња гаранција су предуслови нашега европшанства. Начин и садржај тог решавања утицаће и на наше унутрашње прилике, и на везе с иностранством.

3. Република Мађарска заступа принципе завршне повела Хелсинишког споразума, не залаже се за насилно прекрајање граница, него јој је циљ да се уз поштовање државних граница постигне њихова проходност.

4. Република Мађарска од ОНја све врте асимилације и заинтересована је за јачање колективне свести националних и етничких манџина, за одржавање њиховог идентитета, као и за њихове слободне

односе с матичним земљама и матирним нацијама. Влада је уверена да се ситуација машина — уз остваривање општих људских права — може решити гарантовањем права "народних трупа".

5. У складу с Уставом и системом парламентарне демократије треба решити заступништво мањина у парламенту, што се може остварити модификацијом закона о изборном праву, а привремено народносни гласоговорником (омбудсман).

6. Учлаучивањем заинтересованих организација што пре треба саставити предлог закона о националним и етничким мањинама.

Руководљена намером да своју политику и у будућности спроводи у сагласности с претходним начелима, влада Републике Мађарске позива организације националних и етничких манџина да посредством својих заступника учествују у решавању проблема, чиме ће у ЗНарјајНој мери допринети стварању унутрашње сагласности и развитку сполних односа. Треба поред тога НасТојаТН да се изједначи објективни хендикеп којг произлази из специфичног мањинског положаја и да се гарантују "додатна права", ради стварања реално једнаких шанси.

У Будимпешти, 24. априла 1991.

Ложеф Ант ал

Влада Мађарскеј републике поклађа за своју мимориадне дôleжиту улоху вырешил проблему тунажских народных а етничких меншин подља европских норием а принципов. В спожитости с пленим улох выдывам наследуюће становишко.

1. Проблеме народных а етничких меншин су продуктами новодобых дејин. В приебу сполоченско—хосподарских процесов XIX. сторуџа са упевили народне поведомие а наследком розпаду великих монархиј взишли нове европске народне штаты. Tento процес завршил систем европских мировых доход, котрыми бол спеџа-тену кониец првеј световеј војны, тие-то доходы вшак својвољне становили политичке штатне хранице а так — в новых подмиенках а на вышшеј уровни — выволали народностне а етничке проблемы.

2. Вырешение проблемов тунажских народных а етничких меншин, их поставение на нормативне а институчионалне зклды, выpracование гаранди су подмиенками нашеј европскости. Способ а розсах их риешения овплывнују ако нашу внутрополитичку ситуациу, так и zahraniџне вztаху.

3. Мађарска република са хлси к засадам хелсинкёго Завереџнего акту, неснажи су о насилне змены штатных храниц, але вытџчила си за циел решпектовал политичке хранице а их вољну преход.

4. Мађарска република одсудзује акуюкољвек форму политики асимилацие а је заинтересована на посиљновани колективнего поведомие а zachовани identity народных а етничких меншин, resp. на том, абы mohli слободне надвзозвал вztаху с матерскыми крајинами а народми. Вллада је презедчену, же фистарение меншин можно попри уплатњовани вшеобечных људских прав риешил zabezпеченим прав „народных skupin".

5. Заступение народности в парламенте је треба вырешил в сулде с Ус-

tavou a v rámci systému parlamentnej demokracie, čo možno dosiahnut modifikovaním volebného zákona, prechodne formou národnostného ombudsmana.

6. V spolupráci so zainteresovanými orgánmi treba čím skôr vypracovať návrh zákona o národných a etnických menšinách.

Vláda Madarskej republiky má v úmysle v budúcnosti dôsledne realizovať politiku, ktorá vyplýva z hore uvedených zásad, a žiada organizá-

cie národných a etnických menšín, aby prostredníctvom svojich predstaviteľov sa podieľali na riešení problémov, čím by značne prispeli k vytvoreniu vnútorného konsenzu a rozvoju našich zahraničných stykov. Zároveň treba brať do úvahy, že na vyváženie špecifických nevýhod, ktoré vyplývajú zo svojského menšinového postavenia, treba v záujme skutočnej rovnoprávnosti zabezpečiť „práva navyše“.

József Antall

József Antall

Primul Ministru al
Republicii Ungare

Guvernul Republicii Ungare consideră drept o sarcină importantă rezolvarea problemelor minorităților nationale și etnice din țară, în conformitate cu principiile și normele europene. În corelație cu îndeplinirea sarcinilor propuse, prin prezentare, emit următoarea

luare de poziție

1. Problematika minorităților nationale și etnice este un produs al istoriei moderne. În cadrul proceselor social-economice din secolul al XIX-lea, s-a întărit conștiința națională și în urma destrămării unor mari monarhii, au apărut noi state nationale europene. Acest proces a culminat în sistemul de tratate de pace care au încheiat primul război mondial. Traserea arbitrară a granițelor politice a reprodus însă — în condiții mai evaluate — problemele nationale și etnice.

2. Rezolvarea problemelor minorităților nationale și etnice din țară — așezarea acestora pe baze normative și instituționalizate, elaborarea unor garanții — reprezintă o condiție esențială a europenității noastre. Modul de rezolvare și conținutul acestuia, influențează atât situația internă cât și relațiile noastre internaționale.

3. Republica Ungară adoptând principiile Documentului Final de la Helsinki, nu dorește modificarea

forțată a granițelor existente. Respectându-le își propune însă, realizarea spiritualizării granițelor politice.

4. Republica Ungară respinge orice formă a politicii de asimilare, fiind interesată în întărirea conștiinței de colectivitate a minorităților nationale și etnice, în menținerea identității lor de neam. Deasemenea are interesul ca minoritățile nationale și etnice să stabilească legături neîngrădite cu țările de limbă și națiunile din care fac parte. Guvernul este convins că problemele minorităților pot fi rezolvate — alături de afirmarea deplină a drepturilor umanitare generale — prin asigurarea drepturilor comunitare ale minorităților nationale.

5. În conformitate cu prevederile constituției, și în concordanță cu sistemul democrației parlamentare, trebuie rezolvată reprezentarea parlamentară a minorităților, ceea ce este posibil prin modificarea Legii electorale, apelând temporar la instituția „purtătorului de cuvânt” (ombudsman) al minorităților nationale.

6. Prin antrenarea organizațiilor interesate, se impune elaborarea cât mai rapidă a proiectului de lege privind minoritățile nationale și etnice.

Guvernul Republicii Ungare intenționează să desfășoare în mod consecvent și în viitor, o politică conformă principiilor enunțate mai sus. Totodată solicită organizațiile minorităților nationale și etnice, ca prin reprezentanții lor să participe la rezol-

varea problemelor existente, contribuind astfel într-o măsură însemnată la crearea unui consens intern și la evoluția favorabilă a relațiilor noastre externe. În același timp trebuie acordată atenția cuvenită compensării dezavantajelor obiective, ce apar ca urmare a situației caracteristice a minorității, pentru asigurarea acelor drepturi specifice prin care se creează adevărata egalitate de șanse. Budapesta, la 24 aprilie 1991.

Porabje

ČASOPIS ZVEZE SLOVENCEV NA MADŽARSKEM

Monošter. 23. maja 1991. Leto I, št. 8. Cena 10 forintov

Reševanje problemov narodnih in etničnih manjšin po evropskih normah in načelih smatra vlada Republika Madžarske za svojo važno nalogo. V kontekstu teh nalog izdajam nasleduje

stališče

1. Problematični krog narodnih in etničnih manjšin je proizvod zgodovine novejšje dobe. V družbenih in gospodarskih procesih 19. stoletja se je okrepila nacionalna zavest in so nastale — z rušenjem posameznih monarhij — nove evropske nacionalne države. Vrh tega procesa je bil sistem mirovni pogodbe po I. svetovni vojni, ki je s svojevoljnim črtanjem političnih državnih mej reproduciral — na višji ravni — narodnostne in etnične probleme.

2. Reševanje problemov narodnih in etničnih manjšin, postavljanje le-teh na normative in institucionalne osnove, izoblikovanje garancij je predpogoj naše evropeizacije. Način in vsebina reševanja vplivata tako na notranje politični položaj kot tudi na naše zunanje stike.

3. Republika Madžarska se zavzema za načela Helsinške listine, ne prizadeva si samovoljnega spreminjanja državnih mej. Njen cilj je — ob spoštovanju državnih mej — zagotoviti prehodnost le-teh.

4. Republika Madžarska — z zavračanjem vsake vrste asimilacijske politike — je zainteresirana za okrepitev kolektivne zavesti in ohranitev identitete narodnih in etničnih manjšin, ozi-

roma da bi svobodno vzdrževale stike z matičnim narodom oz. matično državo. Vlada je prepričana, da se lahko uredi položaj manjšin — ob zagotovitvi splošnih človekovih pravic — z zagotovitvijo „manjšinsko-skupinskih“ (kolektivnih) pravic.

5. V soglasju s predpisi ustave oz. s sistemom parlamentarne demokracije moramo urediti zastopnost manjšin v skupščini, kar bi lahko dosegli s spreminjanjem volilnega zakona, oz. prehodno z narodnostnim zastopnikom (ombudsman).

6. V sodelovanju z zainteresiranimi organizacijami je treba čimprej pripraviti osnutek zakona o narodnih in etničnih manjšinah.

Vlada Republike Madžarske v znamenje hotenja, da bo vodila svojo politiko ustrežno zgoraj navedenim načelom, prosi organizacije narodnih in etničnih manjšin, naj sodelujejo pri reševanju problemov, s čim bi soprispevali k spravi znotraj države oz. k razvijanju zunanjih stikov. Razen tega moramo posvetiti posebno pozornost za zagotovitev „posebnih pravic“, s katerimi bi lako uravnotežili neugoden položaj manjšin, ki izhaja iz objektivnega manjšinskega položaja.

Budimpešta, 24. april 1991.

József Antall

A MAGYARORSZÁGI DÉLSZLÁV NEMZETI KISEBBSÉGEK ÚJ LAPJAI

A magyarországi horvátok, szerbek és szlovének autonóm nemzeti kisebbségi szövetségeinek megalakulását követően — az eddigi Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének megszűnésével egyidejűleg — ez év márciusában Szentgotthárdon megindították a legkisebb lélekszámú hazai nemzeti kisebbség, a mintegy 5000 lelket kitevő szlovének lapját, mely *Porabje (Rábamente)* címmel egyelőre kéthetente jelenik meg. A szlovén nyelvű újságot Szlovéniában, Muraszombaton nyomják, szerkesztősége Szentgotthárdon van.

Május elején jutott el a magyarországi horvát és szerb ajkú olvasókhoz a *Hrvatski glasnik (Horvát Hírnök)*, illetőleg a *Srpske narodne novine (Szerb Népiújság)* első száma is.

Antall József üdvözli a találkozón megjelent nemzetiségi képviselőket

A hazai szlovénekhez hasonlóan kicsiny lélekszámú magyarországi szerbeknek Pest-Budán már 1824 óta folyóirata (*Serbske letopisi — Szerb Krónika*), 1835-től pedig újsága volt (*Serbskij narodnij list — Szerb Néplap*). Most az 1838-ban megindított és 1848-ban megszűnt *Serbske narodne novine (Szerb Népiújság)* hagyományát, elevenítették fel, s ciril betűs hetilapjukat mint a múlt századi pesti szerb újság új sorozatát indították meg. Budapesten külön szerb újság az első világháború óta nem jelent meg.

Hrvatski glasnik címmel (*Horvát Hírnök*) a 80 000 állampolgárra becsült horvát nemzeti kisebbség is — régi kívánalmainak megfelelően — új lapot indított. A Budapesten szerkesztett és kiadott hetilap az egyik legnagyobb lélekszámú, de regionálisan széttagolt kisebbség közös szószólója kíván lenni, s hasábjain a hazai horvát népcsoportok és nyelvjárások egyenrangúan nyilatkozhatnak meg.

A MAGYARORSZÁGI NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK HELYZETÉRŐL

A kisebbségi kérdéstről általában szólva vagy egy adott közeg — ország, régió, település — kisebbségeinek helyzetéről beszélve nem könnyű kikerülni a sematikus megközelítésből vagy a sommás megítélésekből adódó buktatókat. Nem is említve az önkényes összehasonlításokat, a reciprocitás elvének, a kölcsönösség csapdájának veszélyeit.

A kisebbségi kérdés elaltatása — amire hosszú időn át volt példa — éppúgy ártalmas, mint a kérdés „túldimenzionálása”.

Ugyanakkor ez a kérdés nem maradhat a nemzetközi s hazai politikai és szakmai közvélemény figyelmén kívül, ha az érintett kisebbségi közösségeket nem akarjuk kitenni az elszigetelődés és a további sorvadás veszélyének.

A Kárpát-medence, földrajzi elhelyezkedésénél fogva, történelme során különféle népek találkozásának színtere volt. 1100 évvel ezelőtt a térségbe települő magyarság szláv és kelta alapnépességgel találkozott. A magyar feudális állam megalapítója, Szent István király külföldiek — német lovagok, olasz és francia szerzetesek — letelepítésével igyekezett az európai normákat átültetni a fiatal államszervezetbe. A XV. század végétől a XVII. század végéig tartó török háborúk, az oszmán birodalom 150 éves tartós berendezkedése drasztikus népességcsökkenést eredményezett a régió döntően magyarlakta középső részén.

A törökök kiűzése után, bár közjogi függetlenségét megőrizte, Magyarország a Habsburg birodalom egyik társországává vált. Az elnéptelenedett területekre az uralkodók, elsősorban III. Károly, majd Mária Terézia külföldi telepéseket, főleg németeket, szlovákokat hívott, különféle kedvezmények ígéretével. A mai Magyarország etnikai térképe lényegében ebben a korszakban alakult ki.

Am a XVIII. század végétől a trianoni békeszerződésig terjedő időszakban a magyarság képez kisebbséget (a XIX. század közepén a lakosság 42—48 százalékát teszi ki). Az első világháború utáni békeszerződés radikálisan megváltoztatja a Kárpát-medence politikai és etnikai térképét. A Magyar Királyság elveszti terü-

tének kétharmad részét, a közvetlen szomszédságában létrejövő új államokban (Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában), több mint három millió magyar maradt. Az új, 93 ezer négyzetkilométer nagyságú Magyarország már nem nevezhető soknemzetiségű országnak, ám területén számos nemzeti és etnikai kisebbség él.

Demográfiai jellemzők

Kisebbségekről beszélve Magyarországon általában a cigányságot, a németeket, a szlovákokat, románokat, a horvátokat, szerbeket és szlovéneket szokás megemlíteni. Rajtuk kívül még bolgárok, görögök, lengyelek és örmények élnek jelentősebb számban hazánkban.

A II. világháború alatt a hitleri genocidium szinte megsemmisítette a magyar zsidó közösséget, a háború után a magyarországi németek kollektív megtorlás áldozata lett, jelentős részét kitelepítették. Az 1947-es párizsi békeszerződés nyomán magyar-szlovák lakosságcserére került sor. Mintegy 65 ezer, évszázadok óta a mai Magyarország területén élő szlovák költözött át Csehszlovákiába, és onnan hasonló nagyságrendű számban telepítettek magyar nemzetiségű polgárokat Magyarországra, többek között az elűldözött németek elhagyott lakóhelyeire.

Az 1940—50-es évek fordulóján a Jugoszlávia ellen indított sztálinista boszorkányüldözés magyarországi leképeződéseként politikai diszkrimináció érte az itteni horvátokat, szerbeket, szlovéneket.

A történetileg rögzült és felhalmozódott sérelmek és félelmek generációkon át továbbélnak a hazai kisebbségekben, ez is oka annak, hogy a magyar népszámlálások a hazai kisebbségek tényleges létszámánál lényegesen alacsonyabb adatokat mutatnak ki.

Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország lakossága 10 375 323 fő volt (1991. január 1-jei állapot). A nemzetiségi bevallás szerint 1990-ben 5636 szlovák, 4851 román, 13 266 horvát, szerb és szlovén (együttesen), és 17 421 német él hazánkban. Ez összesen 41 174 fő. Más népcsoportokra nem terjedt ki a népszámlálás, amelynek teljes körű adatai még nem állnak rendelkezésünkre, csak 463 olyan kiemelt községéi, amelyben az 1941. évi népszámláláskor a

magukat nemzetiséginek vallók száma a 200 főt, vagy aránya a 10 százalékot elérte.

A kisebbségi szervezetek becslései alapján a Magyar Köztársaságban mintegy 200—220 ezer német, 110 ezer szlovák, 80 ezer horvát, 25 ezer román, 5 ezer szerb, 5 ezer szlovén él. A bolgár kisebbség létszáma mintegy 2500, a görögöké 6000, az örményeké 3000, a lengyeleké 10—15 ezer fő.

A cigányság létszáma az újabb becslések alapján 400—600 ezer főre tehető.

Néhány empirikus vizsgálat — melyek hatóköre csak a falvakra terjedt ki — az alábbi minimumadatokat eredményezte: németek 95 ezer, szlovákok 50 ezer, délszlávok (horvátok, szerbek, szlovének) 38 ezer, románok 10 ezer fő. A többi kisebbségre a vizsgálatok nem terjedtek ki.

Életkörülmények

A magyarországi kisebbségek gazdasági integrációja, a cigányság kivételével, befejezett folyamatnak tekinthető. A nemzeti kisebbségek szétszórtan élnek az országban, nem alkotnak zárt, homogén közösséget. Az elmúlt évtizedekben végbement urbanizációs folyamatok a kisebbségek hagyományos közösségeit is szétzilálták.

Az 1940—50-es években az egyes kisebbségeket (németek, horvátok, szerbek, szlovének) politikai diszkrimináció érte, ezért sokan a nagyobb védeltséget nyújtó városokba költöztek. Összességében azonban a hazai kisebbségek jelentősebb hányada falun maradt, és döntően agrárfoglalkozást folytat.

A nemzeti kisebbségeket az 1980-as évek erősödő gazdasági recessziója azonos módon érinti, mint a hasonló társadalmi csoporthoz tartozó magyar lakosságot. A kisebbségek fennmaradását azonban fokozottan veszélyezteti, hogy jelentős részük hátrányos helyzetű kistélepedésen él.

A cigányságot különösen erősen sújtja a gazdasági válság. A cigányság foglalkoztatása hagyományosan alacsony szintű volt Magyarországon. Az extenzív iparfejlesztés időszakában (1950—1960-as évek), a foglalkoztatottság adatai ugyan lényegesen javultak, de csak jelentős emberi áldozatok árán: részben, mert a túlnyomórészt falvakban élő cigányság ingázásra kényszerült, többsége pedig — szakképzetlensége következtében — csak kvalifikálatlan munkát kapott. A folyamatosan mélyülő gazdasági recesszió, a munkanélküliség megjelenése zömmel az alacsony képzettségű cigányságot sújtja. A munkaerőpiacon folyó versenyben megjelent a foglalkoztatási diszkrimináció is.

A cigány etnikum szociális helyzetének ijesztő romlása átfogó válságkezelést igényel: a mechanikusan alkalmazott, infantilizáló segélyezési rendszert fel kell váltani a saját felelősségre építő célzott szociálpolitikai programokkal, az oktatás hatékonyságának növelésével, a cigány közösségek képviselőit alkalmas vezetőik kiválasztódásának elősegítésével.

A cigányság társadalmi felzárkózása bizonyára csak hosszú távon valósítható meg, és az állami támogatások mellett saját erőfeszítésüket is feltételezi.

Jogi helyzet

A nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó jogi szabályozás alapelveit az Alkotmány rögzíti, amely kimondja: „A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.” A tény deklarálásán túl, az Alkotmány biztosítja a kisebbségek kollektív részvételét a közéletben, sajátos kultúrájuk ápolását, anyanyelvük széles körű használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

Ugyancsak az Alkotmány határozza meg az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jogállását és feladatait. Ez a jogintézmény a nemzeti és etnikai kisebbségek részére is lehetővé teszi a sérelmek orvoslását.

Az elvi szabályozáson túl a jogrendszer egésze segíti a kisebbségi jogok érvényesülését. Törvényben biztosított az anyanyelv szabad használata a bírósági eljárásban; törvény tiltja és bünteti a nemzeti, népi, faji és vallási csoport elleni bűncselekményt, a faji megkülönböztetést.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesülését elősegítik az önkormányzati törvények, amelyek megkönnyítették kisebbségi képviselők bejutását a helyi önkormányzatokba. A települési önkormányzatok kötelező feladatai közé tartozik a kisebbségek jogainak érvényesítése.

Bár a magyar jogrendszer alapvetően védi a kisebbségeket, a jogi kodifikáció és a jogalkotás folyamata még nem zárult le. Előkészületben van a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait összefoglaló törvény, amelynek elvi alapját a nemzetközi kisebbségjogi egyezmények és ajánlások alkotják, gyakorlati kiindulópontját pedig a hazai kisebbségek helyzete adja.

A törvény előkészítése elhúzódik a megfelelő minta hiánya, valamint jogtechnikai okok miatt, de azért is, mert a kormány csak olyan törvénytervezetet kíván előterjeszteni, amely bírja az érintett kisebbségek támogatását is.

A jogszabály meg kívánja határozni a kisebbségek egyéni és kollektív jogait, ideértve a kisebbségi önkormányzatok, a kisebbségi jogok országgyűlési biztos, valamint a kisebbségek helyi szószólója jogintézményét. Rögzíteni fogja a törvény a nyelvhasználat, az oktatással, a kultúrával, a közművelődéssel és a tömegkommunikációval kapcsolatos kisebbségi jogokat. A törvénytervezetet — várhatóan — még 1991-ben megvitatja az Országgyűlés.

A magyar kormány fontosnak ítéli, hogy a kisebbségek demokratikusan megválasztott, hiteles képviselői a társadalmi élet minden szintjén részvételi lehetőséget és döntési jogot kapjanak a kisebbségeket is érintő kérdések megoldásában. Parlamenti képviselőtüket közvetlen választás útján, a parlamenti demokrácia és az alkotmányosság elveinek érvényesítésével, a választójogi törvény módosítása révén kell megoldani.

Arra törekszünk, hogy az emberi jogoknak és a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása ne csak az állam, hanem minden polgár kötelessége legyen, a társa-

dalom erkölcsi értékrendje részévé váljon. Ezért a kisebbségi problémakörnek jelentős helyet és súlyt kell kapnia a nevelésben, az oktatásban és a közéletben.

A mai Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek eredetüket tekintve bevándorló népcsoportok. Nagyjából tudatos, szervezett telepítés révén érkeztek új hazájukba, amikor az őket kibocsátó haza még nem alkotott egységes nemzetet. Emiatt kimaradtak anyanyelvük nemzeti normatív nyelvvé fejlődésének szerves folyamatából is, anyanemzetükkel hosszú ideig csak laza kapcsolataik voltak és lehettek.

A magyarországi nemzetiségek nyelvi állapotára a mára kialakult kétnyelvűség a jellemző, amelyben a néhány évtizeddel ezelőtti anyanyelvi dominanciát az utóbbi időben az államnyelv, a magyar egyértelmű hegemoniája váltotta fel.

Oktatási rendszer

A számok oldaláról nézve a helyzet nem olyan tragikus: a 295 kisebbségi óvodában mintegy 14 000 gyermek részesül nemzetiségi nyelvű képzésben. A nemzetiségi tanterv szerint oktató általános iskolák (1–8. osztály) száma kb. 320, ezekben az iskolákban mintegy 44 000 gyermek tanulja anyanyelvét. 8 nemzetiségi gimnázium, illetve tagozat működik Magyarországon (3 német, 2 szerbhorvát, 2 szlovák, 1 román) mintegy 900 tanulóval. Nemzetiségi felsőoktatás különböző főiskolákon, egyetemeken folyik, és gyakorlatilag a pedagógusképzésre korlátozódik.

Válságosnak nevezhető viszont a nemzetiségi oktatás helyzete szerkezetét és minőségét tekintve. Az óvodáknak csupán 5 százalékában biztosítottak az állandó anyanyelvű foglalkozásokat, 95 százalékában heti két óra. „nemzetiségi napot” ír elő a program, az óvodák többsége azonban a nyelvet jól beszélő óvónők hiánya és a gyermekek hiányos nyelvtudása miatt ezt sem tudja teljesíteni.

Hasonló arányokkal találkozhatunk az általános iskolák esetében is: az iskolák 91 százalékában csupán heti négy-hat óra áll az anyanyelv elsajátításának szolgálatában. Az ún. „kétnyelvű” iskolák csak az utóbbi években jelentek meg a nemzetiségi oktatási rendszerben, ezekben a nyelven kívül két-három tantárgy oktatása két nyelven folyik. Nemzetiségi tannyelvű általános iskola csak nevében létezik — a németek esetében még úgy sem —, mivel ebben az iskolatípusban is gyakorlatilag kétnyelvű oktatás folyik. Kevés a gimnázium, és minden iskolatípusban súlyos gond a képzett szakpedagógusok hiánya.

A leghátrányosabb társadalmi helyzetű cigányság kisebbségi jellegű oktatásügye teljességgel megoldatlan.

A kormány programjában vállalta — a kisebbségek és anyaországuk áldozatvállalására is számítva — az óvodától a középiskoláig terjedő új kisebbségi iskola-rendszer létrehozását és a pedagógusképzés hatékony rendszerének megteremtését, beleértve a cigányság sajátosságaihoz igazodó oktatási formák kialakítását is. Az ország anyagi lehetőségeinek korlátozottsága miatt

a közeljövőben azonban aligha várható gyökeres javulás. A szándék komolyságát azonban jelzi, hogy az óvodákat és iskolákat fenntartó önkormányzatok 1991-ben a nemzetiségi oktatásban részesülő tanulókra gyermekenként évi 5000, illetve 14 000 Ft kiegészítő normatív költségvetési támogatásban részesülnek az általános 15 000, illetve 30 000 Ft támogatáson felül.

A kisebbségek felekezeti hovatartozásáról, vallási életéről csak hozzávetőleges képpel rendelkezünk. A magyarországi németek többségükben római katolikusok, kisebb hányaduk evangélikus, illetve a kisegyházak hívője. A horvátok és szlovénok római katolikusok, a szerbek és románok az ortodox egyházhoz tartoznak. A szlovákok felekezeti hovatartozása regionálisan változó, az ország délkeleti részében élők evangélikusok, a Dunántúlon lakó szlovákság római katolikus. A cigányság lokális csoportjai pedig általában azt a vallást követik, amelyet a környező többségi társadalom.

Az asszimiláció megállítása

A kormányzati politika sarkköve az asszimiláció megállítása, és ha lehet, megfordítása. Ez korántsem egyszerű feladat. Hisz részint tudatosítani kell a többségi nemzetben, a magyar közvéleményben, hogy a kisebbségek nem idegenek, ellenkezőleg, államalkotó, az országot gazdagító, azt a szomszéd népekhez és végső soron Európához kapcsoló tényezői a magyar társadalomnak. És meg kell győzni magukat a kisebbségeket, hogy immár nincs mitől tartaniuk, hogy rájuk itt mint kisebbségekre fontos szerep hárul, hogy az ország számít rájuk, számít kultúrájukra, kötődésükre, közvetítőképességükre.

Erre azonban képessé kell tenni őket. Támogatni kell önszerveződésüket, törvényben garantálni jogait, össztársadalmi érdekké emelni helyzetük jobbra fordulását, identitásuk, a szolidaritás, a kölcsönös tolerancia és tisztelet megerősödését. Ehhez leghatékonyabban az iskola, a multikulturális szemléletű oktatás és nevelés járulhat hozzá. Egyrészt elengedhetetlen, hogy a többségi nemzet tagjai megfelelő ismeretekkel rendelkezzenek a kisebbségekről — különösen fontos ez a leghátrányosabb helyzetű, súlyos előítéleteknek kitett cigányságra vonatkozóan —, másrészt lényeges, hogy a létrejövő kisebbségi iskola-rendszer az anyanyelvi ismereteken felül a kisebbségek létére vonatkozó ismereteket is közvetítsen.

Szükség van arra, hogy a kisebbségek önmaguk jogán bekapcsolódjanak a magyarországi megújulási folyamatba. Ez egyrészt fokmérője demokráciánknak, másrészt nélkülözhetetlen ahhoz, hogy abban a minőségben, amely megkülönbözteti őket a többségtől, ugyanolyan elfogadott állampolgárok legyenek, mint abban, ami összeköti őket vele. A hazai kisebbségek nagy részének kettős a kötődése. Lojálisak hazájuk, Magyarország iránt, ugyanakkor kötődnek egy másik kultúrnemzethez is. A magyar kormány őszinte, tisztességes kisebbségpolitikára törekszik. Nem kényszeríti a kisebbségeket rezervátumba, és felesleges válaszút

elé sem állítja őket. Normáiban az európai jogrendhez igazodik, gyakorlatában az itt élő kisebbségek valós helyzetéből indul ki. Ez aktív kisebbségvédelmet jelent, esélyegyenlőséget az élet minden területén — a kisebbségi léthelyzetből fakadó objektív hátrányok ellensúlyozását — és a kulturális autonómia elvének érvényesítését.

A jogállamiság hiánya az elmúlt évtizedekben a kisebbségeket halmozottan sújtotta. Nem tudtak megszerveződni, nem tudták érdekeiket hatékonyan képviselni, és ebből következően nyomást sem tudtak gyakorolni. És a negyvenes-ötvenes években elszenvedett sérelmeik (gondoljunk csak a németek kitelepítésére vagy a gyakorlatilag 1956-ig létező magyar—jugoszláv szembenállásra) tudatukba beépülve belülről még akkor is fékként hatnak, amikor az önszerveződést már nem is tiltják. A cigányságot pedig egészen a nyolcvanas évek végéig nem is tekintették kisebbségnek Magyarországon.

Önszerveződés és önkormányzat

A kisebbségi önszerveződés kiépülése a rendszer-váltással egyidőben kezdődött, és folyamata távolról sem lezárt. A korábbi „demokratikus szövetségek” átalakultak, már jelentős tagsággal rendelkeznek, és az adott kisebbség egyesületeinek, szervezeteinek országos csúciszervezeteivé váltak. Tevékenységük központjában az érdekvédelem és érdekképviselet áll. Az újjáalakult kisebbségi szervezetek most építik ki regionális és helyi szervezeteiket, ugyanakkor mellettük, de esetenként velük szemben is új alternatív egyesületek alakultak. A cigányok, németek, románok, szlovákok, szerbek, horvátok, szlovének érdekvédelmi szervezetei mellett a Magyarországon élő lengyel, bolgár, görög, örmény népcsoport is rendelkezik kulturális egyesülettel. A zsidóság zöme felekezetenként tekinti magát, azonban az a hányad, amely kisebbségként határozza meg magát, szintén rendelkezik saját szervezeteivel és kulturális egyesülettel.

A kisebbségek közül kétségtelenül a cigányság szervezeti palettája a legszínesebb. Közel negyven, gyakran egymással is versengő érdekvédelmi-érdekképviseleti szervezetük jött létre. 1991 elején felismerve a túlzott szétagoltság veszélyeit, a szervezetek többsége két nagy csúciszervbe, a Roma Parlamentbe, illetve a Magyarországi Cigányszervezetek Érdekvédelmi Szövetségébe tömörült.

A kisebbségi szervezetek működési költségeire 1991-ben 200 millió forint költségvetési támogatást szavazott meg az Országgyűlés.

Formálódik a kormány és a kisebbségi érdekvédelmi szervezetek közötti kapcsolattartás intézményi rendszere is. 1990 szeptemberében alakult meg a kormány kisebbségpolitikáért felelős intézménye: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, amelynek a hazai kisebbségekkel kapcsolatos kormányzati teendőkön túl az egyik legfontosabb feladata a kisebbségi szervezetekkel való folyamatos kapcsolattartás és egyeztetés. E hivatal kezeli a kormány által létrehozott *A magyaror-*

szági nemzeti és etnikai kisebbségekért alapítványt. Az alapítvány 1991-ben 50 millió forint felosztható tőkével rendelkezik, és a kisebbségek identitásának megerősítését szolgáló programokat támogat pályázati rendszerben.

Többség és kisebbség

Az itt élő kisebbségek több évszázada élnek együtt, egymással és a többséget alkotó magyarsággal. Háborús pusztítások után menedéket keresve, később hívásra jöttek, azzal a küldetéssel, hogy termővé tegyék a földeket, fellendítsék a kereskedelmet, részt vegyenek az iparosításban és maradandó épületeket emeljenek.

Közben maguk is változtak, alakultak. Teljesítményük az ország építésében történelmi léptékkal mérhető.

A mai Magyarországon mindenki önkéntesen, saját bevallása, egyéni vállalása alapján azonosul nemzeti-séggel, nyelvvel, vallással.

Ki-ki, aminek érzi, annak is vallhatja magát. De az érzés és a vállalás közötti út nehéz, hosszú, és bátorságot kíván a kisebbségi állampolgár, bátorítást a többségi nemzet részéről. Türelmet, támogatást igényel az államtól, a társadalomtól: megértést a kisebbség elégedetlenségével, türelmetlenségével szemben; de a kisebbségtől is megkívánja a felelősséget, a politikai érettséget, a nagy egész, az ország érdekeinek tiszteletben tartását.

A kisebbségek fennmaradási esélyeit a demokrácia, a kialakuló jogállamiság rendszerének garanciái, a velük való állandó törődés teremtheti meg.

De az is kell, hogy a másság tisztelete, megbecsülése, a kisebbségi létből önkéntelenül adódó hátrányok ellensúlyozására való törekvés jellemezze az állam, a többségi nemzet magatartását.

Egyetemes érdek a kisebbségek fennmaradása. Ehhez nélkülözhetetlen a tolerancia és a társadalmi béke. Nélkülük csak a jogokat és lehetőségeket egymás rovására érvényesítő, rivalizáló magatartás alakulhat ki. A kisebbség a többséggel együtt, az egymás mellett és egymásért alapállásából, de nem sérelmi politikát folytatva tudja a maga szerepét elfogadtatni. A gondokat, terheket pedig nyíltan kell vállalni, a problémákat közösen kell kihordani mind az országon belül, mint az államok egymás közti viszonyaiban.

A kibocsátó és befogadó országok a kisebbségek felett nem alkudhatnak az ó rovásukra. A kisebbségeknek szerepet kell kapniuk az államok, a régiók, a települések közti kapcsolatok alakításában. S mivel egymás gondjait ők értik meg a legkönnyebben, biztosítani kell számukra nemcsak az anyaországukkal, nyelv-nemzeteikkel való szabad kapcsolattartást, hanem a népcsoportok egymás közti érintkezését is.

Nem tekintjük a kisebbségi kérdést egyszer s mindenkorra megoldhatónak, napi rutinfeladatnak, s nem fogjuk fel azt országok zárt belső ügyének. Megértjük az anyanemzetek, nyelvországok aggodalmát, figyelmét, törődését, s természetesen tartjuk a szabad kapcsolattartáson túl a szakmai segítséget, támogatást a kisebbségek fennmaradása, biztos jövője érdekében. ■

Budimir Lončar

A JUGOSZLÁVIAI NEMZETISÉGI POLITIKA - KÜLÜGYI SZEMPONTBÓL

A nemzeti kisebbségekről szóló szerződésben felfogásom szerint három dolgot kell szem előtt tartani.

Először: az új európai architektúra alapja olyan egységes és integrált tér legyen, amelyben szabadon mozoghat áru, szolgáltatás, tőke, és természetesen szabadon mozoghatnak az emberek és az eszmék. Legyen egyben egységes technológiai közösség, oszthatatlan ökológiai jogi és szociális tér.

Másodszor: e tér kialakítása kétféleképpen történik majd. Egyrészt több szakaszos, hosszabb távú folyamatban az Európai Közösség és egységes cselekvés által; másrészt a koncentrikus körök fokozatos tágításával a „kisebb modellek” rendszere alapján — a regionalizálás útján. Napjainkban sokan jogosan látják Európát éppen a „régiónok kontinensének”. Mindenesetre az effajta együttműködés már most is jellemzője egy születő „föderalizmusnak”, vagy ha úgy tetszik, „konföderalizmusnak”, de a jövőben még inkább az lesz.

Harmadszor — és talán ez a legfontosabb —, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten Európa országai együtt és külön-külön kinyilvánították, hogy milyen „módszerekkel” kívánják megvalósítani az integrálódás, a transznacionalizálódás, a kölcsönös függőségek és a regionalizálódás szükséges folyamatait. Ezek a módszerek: a demokrácia, az emberi szabadságjogok és a nyitott piac.

A szerző a JSZSZK szövetségi külügyi titkára

E három szempontból nézve, mely tartópillére a kontinens békéjének és stabilitásának, jól láthatjuk, hogy oly korban élünk, amikor az államhatárok jelentősége csökken. Sokkal fontosabb lesz az, ami az államhatárokon belül és rajtuk keresztül történik. A határkérdések erkölcsi, emberi, bölcséleti és gyakorlati megközelítésére gondolok. A nemzetközi jog és az Európai Biztonsági és Együtműködési Értekezletnek az országok szuverenitásáról, területi sérthetlenségéről és függetlenségéről kimondott alapvető követelményei szempontjából a határok természetesen továbbra is fontosak.

Ebben az összefüggésben a nemzeti — vagy más, például nyelvi és vallási — kisebbségek fogalma is teljesen új dimenziót kap.

Először is a nemzeti azonosság, így a nemzeti kisebbséghez való tartozás kifejezésének jogát kezdjük alapvető emberi jogként felfogni, és úgy is alkalmazzuk. Ezért a kisebbségek helyzete minden országban mintegy lakmuszpapírként mutatja a demokratikus környezet minőségét és az emberi szabadság állapotát.

Másfelől a kisebbségek helyzete — személyes és kollektív jogai — olyan elem, amely lényegesen befolyásolja a bizalmat azon országok között, amelyekben a kisebbségek a történelmi fejlődés során létrejött realitások. Az új európai trendek a lehető legnagyobb bizalmat követelik, vagyis a legnagyobb jóakarat, a tolerancia és a jószomszédság szellemének érvényesülését.

Nevezzük ezeket az új európai politika „kánonjainak”, még ha ez nem is a legszerencsésebb kifejezés. Európában tehát manapság senkinek sincs joga arra, hogy a kisebbségek problémáit és szükségleteit semmibe vegye. Még kevésbé támogathat bármely ország olyan politikát, amelynek célja a kisebbségek beolvasztása, vagy a kisebbségek által lakott területek lakosságárányának megváltoztatása. Másrészt a kisebbség tagjainak is tiszteletben kell tartaniuk mások jogait, a többséghez és a többi

kisebbséghez tartozókat, különösen azokon a területeken, ahol a kisebbség tagjai alkotják a lakosság többségét. Itt természetesen számításba jön az a körülmény, amelyet az Európai Biztonsági és Együtműködési Értekezlet dokumentumai és más nemzetközi instrumentumok már kanonizáltak: a kisebbségi jogokból semmiképpen nem következethető ki az önrendelkezésre és elszakadásra való jog.

Mindent egybevetve egy kétirányú folyamatról van szó, egy európai erjedési folyamatról. És a letisztulásig senkinek, egyetlen európai országnak sincs oka önelégültségre.

Ismeretes, hogy Jugoszlávia összetett, többnemzeti közösség, de sok nemzeti kisebbség országa is. Talán kevesen tudják, hogy a nemzeti kisebbségek lélekszáma meghaladja a 2,5 milliót, tehát az összlakosság 11 százalékát. Már csak ezért is — nem beszélve most a történelmi okokról, vagy arról, hogy minden szomszédos országban élnek nemzeti kisebbségben délszláv népcsoportok — Jugoszláviának a kisebbségi kérdésekben több szempontból más országoknál nagyobb érzékenységet és fogékonyságot kellett tanúsítania. Példaként említhetem, hogy Jugoszláviában a kisebbségek a délszláv nemzetekkel alkotmányosan szavatolt egyenjogúságot élveznek minden tekintetben: legyen szó akár a hatalmi szerveket és a hatalom gyakorlásában való részvételtől, az egyenlőségi elvről, az anyanyelv és az írás használatáról, az oktatásról vagy a tömegtájékoztatásról.

Az ENSZ Emberjogi Bizottságában Jugoszlávia tizenkét évvel ezelőtt benyújtotta *A nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogairól szóló nyilatkozatának* tervezetét. A mi erőfeszítéseinknek is köszönhetően az Európai Biztonsági és Együtműködési Értekezlet minden kulcsfontosságú dokumentumában helyet kaptak a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét érintő szempontok is. Az Európai Biztonsági és Együtműködési Értekezlet koppenhágai tanácskozásán Magyaror-

szággal és a Pentagonale-együtműködés többi országával közösen Jugoszlávia kezdeményezője volt azoknak az alapelveknek, amelyek hivatva vannak arra, hogy tovább ösztönözzék és vezéreljék a részvevő országokat a nemzeti kisebbségek kérdéseinek kezelésekor, a kollektív jogok és minden kisebbségi állampolgár egyéni jogai szellemében. A Balkáni Együtműködés keretében, ahol a nemzeti kisebbségi kérdések vitathatatlanul a legkényesebbek, Jugoszlávia síkra száll azokért az elvekkért és normákkért, amelyek megtalálhatók az Európai Biztonsági és Együtműködési Értekezlet dokumentumaiban, kivált pedig a párizsi csúcstalálkozó Európa-okmányában és a koppenhágai dokumentumban.

Azonban továbbra is állítom, hogy senkinek sincs oka önelégültségre — így Jugoszláviának sem, pedig a nemzeti kisebbségi kérdésekben sokak előtt jár.

Jugoszlávia például most a saját háza tája demokratikus átrendezésével van elfoglalva. A ház néhány helyiségét alaposan ki kell takarítani, másokat átalakítani, néhányat újra berendezni. Minden szobában így vagy úgy megvannak az emberi szabadságjogok, tehát a nemzetek és a kisebbségek jogai is. De hát manapság mindezt alapvető emberi jogként tartjuk számon.

A külpolitikában, a szomszédokkal kiépített kapcsolatokban értelmes ember nem mondhatja: annyit adok, amennyit ti, vagy elveszem tőletek, amit ti nem adtok meg. Ez sehova nem vezet. A megközelítések legyenek nyitnak és konstruktívak, mert csak ilyen formában nyitnak utat további lépéseknek. A további lépések között pedig biztosan szükség volna a kisebbségi jogok védelmének európai mechanizmusára.

Egyszerűen ilyen a kor szelleme: parancsoló követelményeket állít mindenki elé, aki barátokat akar, aki részt akar venni a nagy európai otthon megépítésében.

1990. december hó

Balogh István
fordítása

KISEBBSÉGI LÉTÜNK ÚJ TÁVLATAI

Európai kitekintő

Már a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége II. kongresszusának témaválasztása is jelzi, nem szokványos kérdésekről fogunk ma beszélni, nem folyó ügyeink, mindennapi gondjaink megbeszélése végett jöttünk össze, ezeknél súlyosabb döntések elé nézünk. Nem kevesebbet, mint megmaradási esélyeinket kell fontolóra vennünk, utat kell a jövő felé keresnünk.

Mai találkozásunkat azok a térségünkben lezajló változások tették szükségessé, amelyek egyik napról a másikra, nemzetek és országok vonatkozásában új viszonyokat hoznak létre, s amelyek új helyzet elé állítanak bennünket, nemzeti kisebbségeket is.

Útkeresés

A kelet- és közép-európai rendszerváltással egyidőben süllyedőben és megszűnőben van minden, ami korábban esetleg erősítette megmaradásban való hitünket. Köddé foszlik minden, ami netán valamiféle mentsvárként vagy oltalomként élt lelkünkben. A ránk kimért kisebbségi sors persze ilyen vonatkozásban nem kaptott el bennünket, megmaradási esélyeinket, illetően illúzióink nemigen lehettek. Napjaink változásai nyomán azonban a monolitikus társadalmak összeroppanását kísérő világvége-hangulatban, a fellángoló és az esztelenségig szított nacionalista bódulatban, a pártállamban fogant félelem tékozló erőként kerítet bennünket hatalmába.

A nagy változások nagy kihívást jelentenek nemcsak a jobbító szándék, de a történelem szunnyadó sötét erői számára is. Ennélfogva a jogos és természetes nemzeti önren-

delkezési törekvések rendre nacionalista és sovíniszta ambíciók befolyása alá kerülnek. A nagy nemzetállam vágyképétől megszédült, Európa határait átszabni készülő vezérek kézlegyintéssel intézik el a kisebbségeket, szemrebbenés nélkül kirekesztik őket őket egyezkedéseikből. Mindez azt a látszatot keltheti, hogy a nemzeti kisebbségek végnapjaikat élik.

Végzetes hiba lenne azonban, ha ettől a prognóztól csakugyan pánikba esnénk. A helyzet ugyanis „bár kilátástalan, közelről sem reménytelen” — élcelődhetnénk Parkinson szellemében. Lehetséges, hogy erőszakolt végnapjaink helyett — amivel annyiszor riogattak már bennünket —, a nemzeti kisebbségek európai reneszánszának lehetünk tanúi. A történelem a szemünk előtt cáfolja meg például az örökérvényűnek hirdetett monolitikus társadalmak életképességét. Mért lenne a nemzeti kizárólagosságra törekvő, egyszínű és egynyelvű államoknak több esélyük?

A valóságban a különböző történelmi szintek jól megférnek egymás mellett, s a dolgok többféle fordulatot vehetnek. Én személy szerint azt gondolom, hogy a rendszerváltással megnőnek megmaradási esélyeink. Ha az elmúlt évtizedek asszimilációs iskolapolitikájának, településpolitikájának, a represszív ideológiának nem sikerült eddig beolvasztania a történelmi múlttal rendelkező kisebbségeket, ezután ez még kevésbé fog sikerülni. Feltéve, ha megmaradásunk érdekében hajlandóak vagyunk tenni valamit.

Maga az a tény, hogy ilyen nagy számban megjelentünk ezen a tanácskozáson, bizonyosság rá, hogy

megvan bennünk ez a hajlandóság, hogy tisztában vagyunk a cselekvés és helytállás fontosságával. Örömmel és bizakodással terjesztem hát elő a megvitátásra szánt javaslatokat, amelyek — összhangban a Kongresszus témájával — a nemzeti és kisebbségi kérdés rendezésének új modelljét kínálják fel számunkra.

Jövönket illetően legalább négy fontos, egymással összefüggő kérdésben kellene ma állást foglalunk és döntést hoznunk:

- kisebbségi önkormányzatunk ügyében,
- az Európai Népcsoportok Föderalista Uniójába való felvételi kérelmünkről,
- az Európai Kisebbségek Parlamentjének megalapításáról,
- a Magyar Kisebbségek Európai Szövetségének létrehozására irányuló kezdeményezésről.

Minthogy ezek a kezdeményezések valamennyiünk számára új területet jelentenek, sokan talán most hallanak róluk először, engedel-mükkel hadd szolgáljak bővebb információval valamennyi kérdésről.

A magyar kulturális autonómia

A vajdasági magyarság önállósulási törekvéseiben úgyszólván már az induláskor felmerült az autonómia gondolata. Nem annyira földrajzi-területi értelemben, egy magyar autonóm körzet létrehozásában látva az önállóság lehetőségét — bár főként a választásokat követően erre vonatkozóan is felmerültek bizonyos elképzelések —, hanem a személyi elvű, azaz a személyes dönté-

sen alapuló autonómia lehetőségét vettük inkább fontolóra. Ez az elképzelés beépült a VMDK Programjába is, amelynek megvalósítására, íme, most teszünk majd kísérletet.

A létrehozandó magyar kisebbségi önkormányzat alapelveiről, céljairól minden bizonnyal sok szó esik ma még, így sem erre, sem magára a tervezetre nem térnek ki részletesebben. Mindössze azt szerettem volna hangsúlyozni, hogy az autonóm státusért való folyamodásunk, bármekkora ellenkezést váltson is az ki a régi rendszer megmeregvedett struktúráiból, a minimum, amiből nem engedhetünk. Ebben az összeomlásban és gyötrelmesnek ígérkező társadalmi átalakulási folyamatban csak saját intézményrendszer és önálló cselekvési képesség birtokában nézhetünk a különböző kihívások és megpróbáltatások elé. Egyedül az autonómia intézményrendszere, vagy legalábbis bizonyos autonóm keretek biztosíthatnak számunkra valamilyen védettséget a teljes kiszolgáltatottsággal szemben.

Egy reális autonómiatervezet kidolgozása természetesen nem kísérőpróbát jelent számunkra. Annál inkább, mivel ma még senki sem tudja megmondani, hogy az ún. „személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzat” a valóságban hogyan fog funkcionálni. A formailag egyszerűbbnek tűnő megoldást, az autonóm körzetek vagy járások gondolatát velünk együtt elvetették mások is. Mindenütt ugyanaz a kértely merül fel vele kapcsolatban: a kisebbségben élők szétszóródása, a magyar etnikai tömbök tudatos és tervszerű fellazítása, a demográfiai viszonyok erőszakos megváltoztatása után vajon milyen önállóságot és mekkora önrendelkezési jogot tudna biztosítani bármiféle területi formáció? Diaszpóra-jellege miatt a magyarság jelentős százaléka többszörös kirekesztettségre lenne kárthatva, s ugyanakkor számolni kellene a kisebbségi helyzetbe kerülő többségi népek nemtetszésével és ellenállásával.

Nyilvánvaló, hogy a legjobb megoldást az a fajta jogállam jelentené, ami megfelelő garanciákat nyújtana a nemzeti, kulturális és vallási kisebbségek megmaradása és érvényesülése terén. Ennek a jogállamnak a jeleit azonban egyelőre hiábavalóan kémleljük a horizonton.

Az Európai Népcsoportok Föderalista Uniója

Amikor ez év januárjában — egy Svájcban élő honfitársunk közbenjárásának köszönhetően — a zürichi székhellyel működő Kisebbségvédelmi Társaság meghívására részt vettünk a II. kisebbségvédelmi egyeztető konferencián, egyszeriben rá kellett döbbernünk, hogy nemzetközi viszonylatban milyen csüggesztő a VMDK lépéshátránya, hogy a nyugat-európai politikai színtéren való jelenlét és a nemzetközi tanácskozásokon való részvétel milyen égetően fontos lenne számunkra. Hiszen, tetszik ez nekünk vagy sem, nem feledkezhetünk meg róla, hogy Nyugaton szabták meg Közép- és Kelet-Európa jelenlegi határait, mint ahogyan biztosak lehetünk abban is, hogy nem ülnek ölbe tett kézzel most sem, amikor e térség országai széthullófélben vannak. Nem mindegy tehát, hogy milyen elképzelések élnek rólunk Nyugaton, még kevésbé, hogy milyen tervek szönek a jövő Európájában elfoglalt helyünkre vonatkozóan. Mindent el kell követnünk a nyugati közvélemény korrekt tájékoztatása érdekében, méginkább annak érdekében, hogy a helyzetünkről szóló jelentések és a jövőről alkotott elképzeléseink eljussanak a kisebbségek és népcsoportok jogaival foglalkozó európai szervezetekhez, fórumokhoz.

Ilyen vonatkozásban, első lépésként, kérni kell felvételünket az Európai Népcsoportok Föderalista Uniójába.

Dehát tudjuk-e, mit fed ez a név, milyen szervezetről van szó tulaj-

donképpen? Szégyen, nem szégyen, bevallom, magam is Zürichben halottam először a FUEV-ről, erről a titokzatos hangzású szervezetről, s menten feddésben részesültünk, amiért réges-régen nem kértük tagsági felvételünket. Hoztuk volna felmentségül, hogy a vajdasági magyarság alig pár hónapja hozta létre érdekszervezetét? Majd további mentegetőzéseként, hogy a szervezet létrehozására mért nem nyílt már korábban lehetőség? Vajmi kevés értelme lett volna lépéshátrányunkat magyarázgatni.

Az Európai Népcsoportok Föderalista Uniója 1949-ben, a Párizs melletti rossz emlékű Versailles-ban jött létre. Az Unió az európai népcsoportok érdekeit szolgálja. Alapszabálya szerint az európai népcsoportok nemzeti sajátosságainak, nyelvének, kultúrájának és az élethez való jogának a megőrzéséért fáradozik és sikraszáll egy nemzetközileg elismert népcsoport-jog megteremtéséért.

Az Unió támogatja az Egyesült Nemzetek Szervezete és az Európa Tanács munkáját az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok biztosításában egy föderalista Európa-konceptió alapján, amely a kisebbségek és népcsoportok számára biztosítani igyekszik nemzeti sajátosságaik megőrzését és az önkormányzatot.

A FUEV a „nemzetiség” vagy „nemzeti kisebbség” kifejezés helyett a „népcsoport” fogalmának használatát szorgalmazza, amit az alábbi módon definiál: egy népcsoport olyan népi közösség, amelyet saját nyelv, kultúra vagy hagyomány jellemez, nem alkot önálló államot, vagy kívül él anyanemzetének államán.

Közép- és Kelet-Európában, ahol a „nemzetiség” és „nemzeti kisebbség” fogalmi tisztázatlansága amúgy is zavar forrása, a „népcsoport” fogalmának szorgalmazása még több félreértésre adna okot. Népcsoporton itt ugyanis általában olyan népességet értünk, ami nem jutott el a nemzeté válás lépcsőfokáig.

A FUEV tevékenysége az alábbi területekre irányul:

- Folyamodványokkal, panaszokkal, megkeresésekkel fordul különböző kormányokhoz, parlamentekhez és hivatalokhoz, amennyiben egy népcsoport erre felkéri a FUEV-et.

- Tájékoztató tevékenységet folytat: negyedévenként megjelenő folyóiratában a hírek és közlemények mellett a népcsoportok időszzerű problémáit tárgyalja.

- Tanulmányutakat szervez Európa kisebbségi területeire.

- Együttműködve más szervezetekkel, az Európai Népcsoportok Fiataljaival (JEV) és a Nemzetiségi Jog és a Regionalizmus Nemzetközi Intézetével (INTEREG) nemzetiségi kongresszusokat tart.

A FUEV két szinten fejti ki tevékenységét:

Egyrészt megpróbálja az egyes népcsoportok, kisebbségek egyedi, időszzerű problémáit megoldani, másrészt azon fáradozik, hogy meggyőzze az európai parlamenteket és kormányokat, hogy egy jövőbeli Európa ésszerű megtervezése és megvalósítása a népcsoportok figyelembevétele nélkül nem lehetséges.

Fontossága és nemes célkitűzése ellenére a FUEV politikailag és pénzügyileg egyaránt nehéz körülmények között működik. Az Unió elnökségének valamennyi tagja, kivéve a főtitkárt, a szervezetben kifejtett tevékenységét társadalmi munkában végzi.

Ebben a vonatkozásban a VMDK „lépést tart” eme rangos nemzetközi szervezettel: nekünk sem sikerült még professzionalizálni tevékenységünket. Félő azonban, hogy amennyiben komolyan vesszük a nemzetközi politikai színtéren való megjelenési igényünket, egy állandó ügyvivő nélkül nehezen fogunk boldogulni.

A mondottak alapján jómagam úgy vélem, hogy a FUEV célkitűzése, alapszabálya, tevékenysége semmilyen vonatkozásban sem ütközik a VMDK célkitűzéseivel, alapszabá-

lyával, törekvéseivel. Annál kevésbé, mivel a FUEV nem támogat semmiféle irredentizmust, és nem foglal állást általános politikai és világnézeti kérdésekben.

Meggyőződésem, hogy csak javunkat szolgálná, ha a VMDK az Európai Népcsoportok Föderalista Uniójának tagja lenne, s az szükség szerint felvállalná és képviselné ügyünket az európai kormányok, parlamentek, hivatalok előtt. Ezért kérem a tisztelt elnök urat, hogy javaslatom megvitatása után tegye fel szavazásra a kérdést: a jelenlevő küldöttek támogatják-e a VMDK-nak az Európai Népcsoportok Uniójába való tagfelvételi kérelmét.

Az Európai Kisebbségek Parlamentje

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése már 1948. december 10-én kelt határozatában kinyilvánította, hogy nem közömbös számára a kisebbségek sorsa. A helsinki Záróokmányból és az utótalálkozó dokumentumaiból még inkább kiolvasható egy ilyen irányú, vagyis a kisebbségek jogi védelmére vonatkozó hajlandóság. Ennek ellenére a kisebbségek védelmének kérdése máig megoldatlan, amennyiben a hatályos nemzetközi egyezmények nem tartalmazzak egyértelmű kötelezettségvállalást a kisebbségek vonatkozásában.

A magunk részéről mi tisztában vagyunk vele, hogy az államok közötti barátság és együttműködés, valamint Európa békéje és biztonsága szempontjából a kisebbségi kérdés rendezése megkerülhetetlen. Olyan megoldásra, olyan hatékony kisebbségvédelemre gondolunk, olyan egyezményeket szorgalmazunk, ami a konfliktusok konstruktív megoldásának lehetőségével, az államok és népek barátságát és együttműködését elmélyíti.

A kisebbségek nyelve, kultúrája, történelme, vallása Európa szellemi örökségének éppoly értékes, épp

olyan létfontosságú része, mint maguk a nemzetek. A Közép- és Kelet-Európa pusztuló országaiban fellángolt nacionalizmus azonban más logikával él, s komoly veszélyt jelent a kisebbségekre. Nemzetközi egységokmányok, a többségi népeket kényszerítő köteletségvállalások nélkül a kisebbségeknek itt nincs a dialógra semmi esélyük.

A helsinki folyamatban többen is javasolták már állandó intézmények létesítését. Ezen belül felmerült egy kisebbségi fórum létrehozásának gondolata is, ami afféle európai kisebbségi parlamentként működhetne. Kétségtelen, hogy az Európa Tanács konzultatív segédszerveként létrejövő Európai Kisebbségi Parlament alkalmas fóruma lenne a nemzeti kisebbségek közös álláspontja kimunkálásának, az európai közvélemény és döntéshozók tájékoztatásának és befolyásolásának.

A Kezdeményezés értelmében az Európai Kisebbségek Parlamentjének célja egy olyan európai együttműködési rendszer kiépítésének az elősegítése volna, mely a különböző államok lakosságának nemzeti, etnikai, nyelvi és vallási sokrétűségét az emberiség természetes és megóvásra érdemes örökségének tekinti, s meg is tesz ezek megóvása érdekében mindent. Azaz:

- rendszeres, évenkénti ülészakot tart a fenti célok megvalósulásának figyelemmel kísérésére,
- megvitatja a hatáskörébe tartozó kérdésekkel összefüggő problémákat és helyzeteket,
- javaslatokat tesz, ajánlásokat és tényfeltáró jelentéseket készít, amelyeket a kormányok, hivatalok, szükség esetén az Európa Tanács elé terjeszt.

Amennyiben a szándék megvalósul, az európai nemzeti kisebbségek önkormányzatai és érdekképviselői szervei — feltéve, hogy az érintett kisebbség jelentős részének bizalmát élvezik és a Statútumban foglaltakkal egyetértenek — kérhetik felvételüket az Európai Kisebbségek Parlamentjének tagjai közé.

Talán mondanunk sem kell, milyen messzemenően érdekelték len-

nénk ebben. A javaslattal és az eljárással kapcsolatos teendők a hozzáértő szakemberekre hárulnak. A magunk részéről mi legfeljebb támogatásunkról tudjuk biztosítani őket, illetve kérelemmel fordulhatunk az illetékes fórumokhoz: járjanak közbe, hogy ez a szép és hasznos javaslat mielőbb megvalósuljon.

Magyar Kisebbségek Európai Szövetsége

A nyugati és a kisebbségi sorsban élő magyarság jövőbeli együttműködésének, a közös fellépés szükségességének a gondolata már 1990. szeptemberében, a Kufstein várában megrendezett Útkeresés a jövőbe című rendezvényen felmerült. A tanácskozáson az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségének, a Németországi Magyar Szervezetek Központi Szövetségének, a Svájci Magyar Egyesületek Szövetségének képviselői mellett jelen voltak a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek küldöttei is, akik valamennyien megegyeztek abban, hogy a kelet-európai diktatúrák bukásával új feladatok álltak elő, amelyek megoldására új kapcsolatrendszert kell kiépíteni.

A nyugati magyarság szervezetet vállalva a kelet-európai diktatórikus rendszerek ellenzékének, a másként gondolkodóknak a szerepkörét a rendszerváltással betöltötték a II. világháború után rájuk hárult feladat nagy részét. Az emigráció, ez a politikai indíttatású diaszpóra-lét, elvesztve eddigi éltető elemét, csak új „küldetés” vállalásával őrizheti meg nemzeti identitását és nyerhet öngazdálkodást a maga számára. Önmagukon túlmutató feladatot vállalva, egyetemes magyarságban gondolkodva, segítséget nyújtva a változatlanul támogatásra szoruló kisebbségi sorsban élő magyaroknak, nemcsak hogy hasznossá, de nélkülözhetlenné válhatnak valamennyiük számára.

A nyugati magyarság szempontjából, hogy egyik képviselőjük (Deák Ernő) szavait idézzem, „életmentő lehet az a globális méreteket öltő feladat, ami a magyarországi, a szomszédos államokbeli és a nyugati szórvány magyarokat funkcionálisan egységbe kovácsolhatja”. Ennek a „funkcionális egységnek” a megvalósulását volna hivatott szolgálni a Magyar Kisebbségek Európai Szövetségének létrehozása.

Azt, hogy számunkra mit jelenthet egy ilyen szövetség, hogy a nyugaton otthonosan mozgó, nyelveket beszélő, megbecsülést szerzett, jelentős politikai és gazdasági befolyással rendelkező magyarok közvetítő szerepére milyen nagy szükségünk van, felesleges volna magyarázni. Európához tartozásunk, történelmi és kulturális örökségünk megismertetése, törekvéseink elfogadtatása és támogatása érdekében olyan nemzetközi propagandát kell kifejtenünk, ami meghaladja erőnket és objektív lehetőségeinket.

A Magyar Kisebbségek Európai Szövetségével politikai tömböt kívánunk létrehozni, amely tömb azonban nem határokat épít, hanem éppen ellenkezőleg, határokat bont le az egymástól szétválasztott kisebbségek, népcsoportok és államok, a magyarság és Európa között.

De ezzel a törekvással új értelmet nyerhet a vendégmunkás-állapot is. A Magyar Kisebbségek Európai Szövetségébe való bekapcsolódással oldani lehet honfitársaink kínzó gyökértelességérzetét mind a szülőföld, mind a befogadó állam irányában.

A megváltozott, forrongó közép- és kelet-európai térség, a földindulás nagy veszélyeket rejt magában. Ugyanakkor azonban, s ez az, amit nem szabad szem elől téveszteni, új távlatokat is kínál. Talán eljött az ideje, hogy előnyt kovácsoljunk mindabból, ami eddig hátrányunk volt. Az a körülmény, hogy a magyarság szétdaraboltan él Európa országaiban, hogy a magyar népeség egyharmadát, mintegy ötmillió embert a történelem arra kényszerítette,

hogy találja fel magát, és boldoguljon, ahogyan tud a különböző országokban, most amikor megjutalmaz bennünket a történelem a szabadság váratlan és részleges helyreállításával, talán kamatoztatható volna. Új tapasztalatok szerzésével, a többségi népek nyelvének elsajátításával, szokásaik megismerésével, a személyi kapcsolatok — barátságok, házasságok — révén a magyar lét kitágult. A helyzet kényszeréből fakadó sokféleségünk, nyitottságunk, kompromisszum-készségünk, emberi többletünk, ha úgy tetszik, az európaiság záloga lehet. A magyarság határokat átívelő szellemi horizontjával, a környező népek nyelvismeretével, gazdag történelmi tapasztalatával serkentője a szerveződő új Európának. Háttha ezután azoknak a gondja lesz nagyobb, akik nem kényszerültek arra, hogy szembenézzenek önmagukkal, akik kényszerültek a másság elfogadására, s akik nem jöttek még rá, hogy az egyszínűség és egynyelvűség milyen buktatókat rejt magában.

Kongresszusunk témaválasztása bizonyítja, hogy lám, nem kullogunk már az események nyomában. Lépünk tovább. Jól felfogott érdeklünkben élünk mindjárt a kezdeményezésjogával. Javaslom, hogy a Tisztelt Kongresszus kezdeményezze a Magyar Kisebbségek Európai Szövetségének létrehozását, s nevezzen ki egy bizottságot, amely lépéseket tenne egy előkészítő tanácskozás összehozására.

Tisztelt Elnök úr, kedves vendégeink, kedves képviselő társaim! Az elhangzott bátorító szavakat nem csak önmagam — önmagunk — vizsgálatására mondtam. Hiszem azt, hogy a jövőbe vezető utat keresve nem járunk a fellegekben, nem mozgunk járhatatlan talajon. Ezek a célkitűzések, amelyeket amelyeket itt ma csak körvonalazni próbálunk, ha hiszünk bennük, és hajlunk megvalósításukra, közösségteremtő szellemmé és gyümölcsöző erővé válnak.

A szerző pszichológus, a VMDK alelnöke. Előadása elhangzott a VMDK II. kongresszusán, Szabadkán, 1991. április 21-én

PREDRAG MATVEJEVIĆ esz-széista és kritikus, közéleti író és kulturologus, a zágrábi tudományegyetem bölcsészeti karán a francia irodalom professzora 1932-ben a hercegovinai Mosztárban született. A párizsi Sorbonne vendégtanára és doktora, előadott New Yorkban, Oxfordban, Moszkvában, Budapesten, Prágában. A francia becsületrend tulajdonosa (1980). 1986 óta a Nemzetközi PEN Klub elnökhelyettese. Sartre nézeteit elemző kritikái írását 1965-ben jelentette meg. *Beszélgetések Krležával* (*Razgovori s Krležom*) című irodalmi interjúkötete 1969 óta nemrég érte meg Belgrádban hatodik kiadását, 20 000 példányban! Párizsban jelent meg *Alkalmi költészet: La poésie de circonstance* (1971) című tanulmánya, valamint annak bővített

változata *Az esemény poétikájáért: Pour une poétique de l'événement* (1979) címmel. További kötetei: *Az új kultúra-alkotás felé* (*Prema novom kulturnom stvaralaštvu* 1975, 1977), *Az irodalom és társadalmi funkciója* (*Književnost i njezina društvena funkcija* 1977), *Azok a szélmalomok* (*Te vjetrenjače* 1977, 1978). A mai jugoszláv valóság egyik aspektusát közelítette meg *A jugoszlávság ma. A kultúra kérdései* (*Jugoslavenstvo danas. Pitanja kulture* 1982, 1984) kötetének írásai-ban. Egyedi műfajú kötete a *Nyílt levelek. Erkölcsi gyakorlatok* (*Otvorena pisma. Moralne vježbe* 1985, 1986), mely 1976 és 1985 között keltezett, a nyilvánosságnak, a hatóságoknak, egyéneknek szóló leveleit, beadványait és nyilatkozatait tartalmazza az emberi jogok —

kivált az írók és értelmiségiek — védelmében, Jugoszláviában és külföldön egyaránt.

Predrag Matvejević *Mediterrán breviáriumának* (*Mediterranski brevijar*) első változata 1987-ben jelent meg Zágrábban. E műfajára nézve nehezen meghatározható kötet terjedelmét tekintve kétszeresére megnövekedett második kiadását a zágrábi Horvát Grafikai Intézet a múlt évben jelentette meg rendkívül igényes kiállításban. A kötetből száz számozott példány is készült, melyekhez két-két, kézzel színezett litografált hasonmást mellékeltek XV. századi ptolemaioszi térkép-másolatok részletével, melyek az Adriai tenger melléket ábrázolják. A hasonmások merített, 230 grammos Hahnemühle Büttel Kupferdruck papíron készültek, s Dino Trtovac színezte akvarell technikával. További harminc, számozott bibliofil példány készült az alkotók kézjegyével, azonos gyártású fehér papíron, nagyobb könyvalakban.

A Mediterrán breviárium — Claudio Magris bevezető esszéjével — nem sokkal a zágrábi megjelenés után, Silvio Ferrari olasz fordításában 1988 nyarán napvilágot látott Milánóban is, a Hefti Edizioni kiadásában. A hazai és olaszországi megjelenést számos, rendkívül kedvező és hízelgő, terjedelmes és kimerítő, elemző kritika és ismertetés követte, melyek a *Mediterrán breviárium* alapvető erényének tudták be, hogy a szerző, Predrag Matvejević elsősorban azt fedi fel könyvében, ami összeköti és egyesíti Európát a Mediterráneummal, nem ami elválasztja tőle. Különösen káprázatosnak tartják, hogy Matvejević könyvében a közép-európai térség Európa olyan részeként áll elénk, melyet a Mediterráneum közvetített, mely „olyan toposz, amely körül szembesül és megvilágosodik kultúra és szenzibilitás, költészet és tudomány, képzelet és humanitás”. E könyv a mediterrán térség meglátásának és különösségeiről való elmélkedésnek a szintézise. A kritikusok és recenzensek vélték útleírásnak és útikönyvnek, krónikának, értekezésnek, esszének, monográfiának, szépprózának egyaránt. Claudio Magris markáns megfogalmazásában: „zseniális, meglepő és szíporakázó” könyv. V. Sz.

MEDITERRÁN BREVIÁRIUM

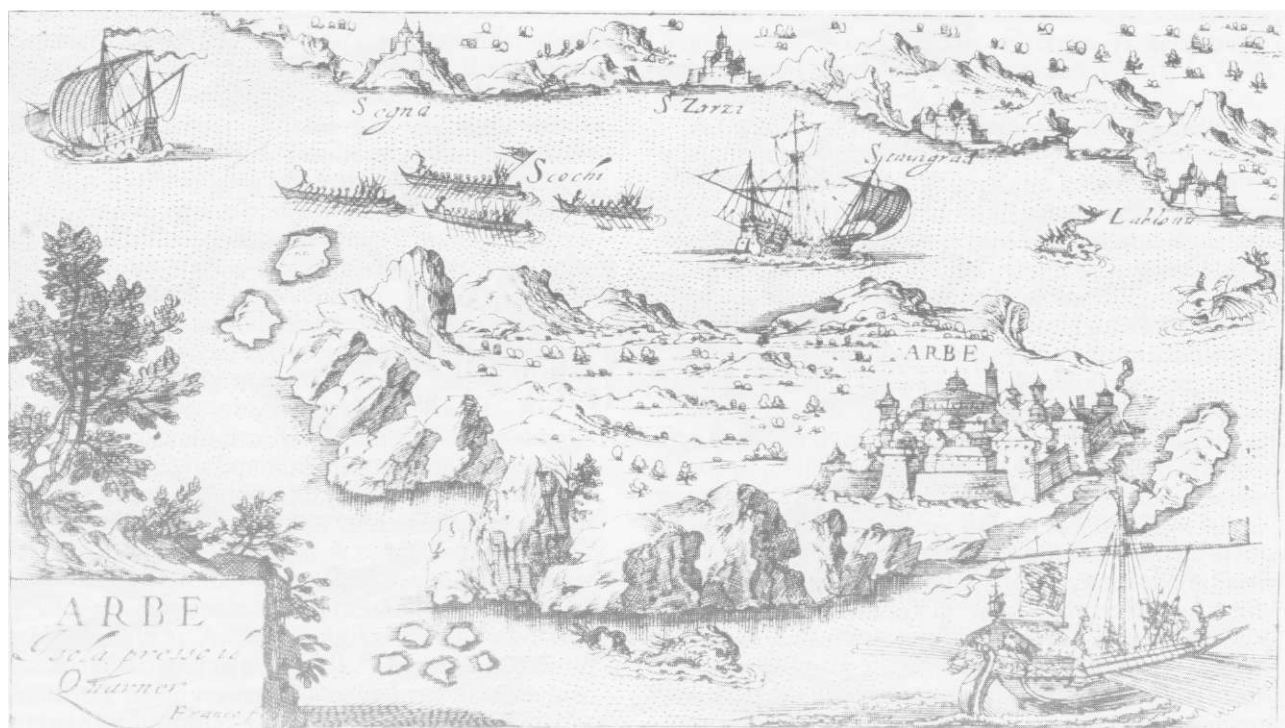
Az egyik legrégebbi följegyzés „a boldog sziget”-ről Hésziodosz *Munkák és napok* című munkájában található: „*Ott laknak, s lelkükhöz nem fér gond s szomorúság, / mély örvényű Okeanosz boldog szigetében, / áldott hősök, akiknek mézédés gabonát ad, / s esztendőnként háromszor virul újra a szántó*” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.) *A Zsoltárok Könyvében* is gazdagok a szigetek és bőkezűek a szigetlakók: „*A tengernek és szigeteknek királyai ajándékot hoznak*” (12,10). A külső erőktől nem háborított, különálló szigetekről alkotott képzetek — mely szigeteken megvalósulhat az abszolút rend — a legmegkapóbb utópiák megírására sarkallták az írókat. Platón a Kritiaszban és a Timaiosban ezt írja az elsüllyedt Atlantiszról: „*A szigetet beragyogja a nap... illatot termel és nevel... szentélyek, királyi paloták, kikötők és hajóépítő műhelyek.*” Ennek a szigetnek el kellett pusztulnia, hogy példázza a szerencse forgandóságát. S mi lett a többi szigettel, melyről írtak, melyet emlegettek? Hol van Aulilia, Santaneses, a Hétvár szigete, szerencsésen alakult-e a sorsuk, s léteztek-e egyáltalán? Ki tudja ma már. Azt sem tudjuk, hogy a Földközi-tenger vagy egy másik tenger hullámai csapdosták-e partjaikat.

A szigetek nemcsak a szerencse és a boldogság színhelyei. Szkülla és Kharübdisz között hányódván veszélyek és megpróbáltatások leselkednek reájuk. A szigetek egyszersmind a számkivetés és a szabadságvesztés jelképei is. A mediterrán szigetek mint a megpróbáltatások és a türelem, a száműzetés és a fogság színhelyei bukkannak föl nemcsak az ókori mítoszokban és eposzokban, hanem a görög és római, az arab és török, a

román és szláv uralkodók gyakorlatában is. Daidalosz fölépítette a legkegyetlenebb börtönt, a labürinthoszt Kréta szigetén. Ikarosz, a fia hiába szeretett volna elrepülni a sziklás szigetről: a tengerbe zuhant, melyet később róla neveztek el. Nehéz volna felsorolni mindazokat a szigeteket, ahová a zsarnokok ellenfeleiket küldték. Rómában meg is honosodott egy jogi kifejezés, a „szigetbüntetés” (poena insularis). San Nicolò kis szigete „colonia penale” volt a Nápolyi Királyságban. Seneca nyolc évet töltött el száműzetésben Korzika szigetén. Ivan Gundulić dubrovnikai költő öreg korára visszavonult az Elafit-szigetcsoport egyik legkisebb szigetére, Daksára, hogy ott vezekeljen ifjúsága vétkeiért. A római császárok, valamint a konzulok és prokonzulok Mljet szigetére, az adriai szigetvilág déli — Lastovo és Šipan közötti — részére száműzték legádázabb ellenfeleiket (a sziget nevét az etimológusok a „méz” szóval hozzák összefüggésbe: a görög „melite neszosz” „mézes sziget”-et jelent): ez az „édes” sziget — közepén festői sós vízű tó — tele volt mérgeskigyóval, örökre így nemigen volt szükség. A Ragúzai Köztársaság átvette a dicső római hagyományt, s szerényebb és korlátozottabb szükségleteire létrehozta a szigeten a maga kis Szibériáját.

A szigetjelenség sokkal jellemzőbb, mintsem gondolnánk. Szigeten raboskodott két ízben is — először a mediterrán Elbán, még Szent Ilona előtt — a korzikai

Giuseppe Rosaccio: Rab (Arbe) szigete a Quarnero-ban, a „Viaggio da Venezia a Constantinopoli” című munkában (Velece, 1606)

Buonaparte. Lev Trockij száműzetésének első szakasza — a végzetes Coyoacán előtt — a márvány-tengeri Herceg-szigeteken telt el: „Vörös sziklás sziget hajlik a sötétlő kékség fölé... akár egy őskori szörny az itatóhoz.” (Max Eastman: *Great Companions*. New York, 1940.) A hársligetek koncentrációs táborként váltak ismertté. A mamula-szigeti régi osztrák erődítmény a katori öböl közelében a baloldaliak és az antifasiszták börtöne lett. Rab szigetén — talán ugyanott, ahol ma elmeógyógyintézet van — 1941 és 1943 között az olaszok koncentrációs táborát létesítettek, s ott zsidókat tartottak fogva. Visszatérve a görög forrásokhoz, Jarosz szigetén meg a Makroniszoszon a második világháború után az ezredek nagy büntetőtábor hoztak létre, ahová demokrata érzelmű embereket, többségükben értelmiségieket zártak (hasonlóan a személyi kultusz idejéből jól ismert fehér-tengeri létesítményhez a Szolovki-szigeteken, jóllehet délen legalább az éghajlat elviselhető volt). Az észak-adriai Kvarner-szigetcsoporthoz tartozó Goli-(Kopár-)szigetre azokat zárták, akik nem értettek egyet a Sztálinnal való szakítással 1948-ban. Nehéz megmondani, mediterrán ember volt-e Sziszüphosz utóda, aki kiagyalta itt a szokatlan büntetést: hogy a foglyok hatalmas sziklákat törnek, és a zúalékot a tengerbe öntik, hogy betemessék a Mediterráneumot.

A spanyolok a náluk otthon meghonosodott szigeti szokásokat terjesztették el gyarmataikon: a legutóbbi időkig a San Franciscó-i öbölben — a város a híres mediterrán szentről kapta a nevét —, az Alcatraz-szigeten volt a világ „legmegbízhatóbb” börtöne. Francia Guayanában keresztény neveket — Megváltó-szigetek, Ördög-sziget — adtak a kegyetlenségben az ókort meg a barbárok korát is felülmúló fegyenctelepeknek. Ne feledjük, három nagy szigeten pusztult el három nagy tengerkutató: Magellán, La Pérouse és Cook kapitány. Nem tudjuk, melyik sziget szolgálhatott Kafka fegyencgyarmatának mintájául. Sok irodalmi meg iro-

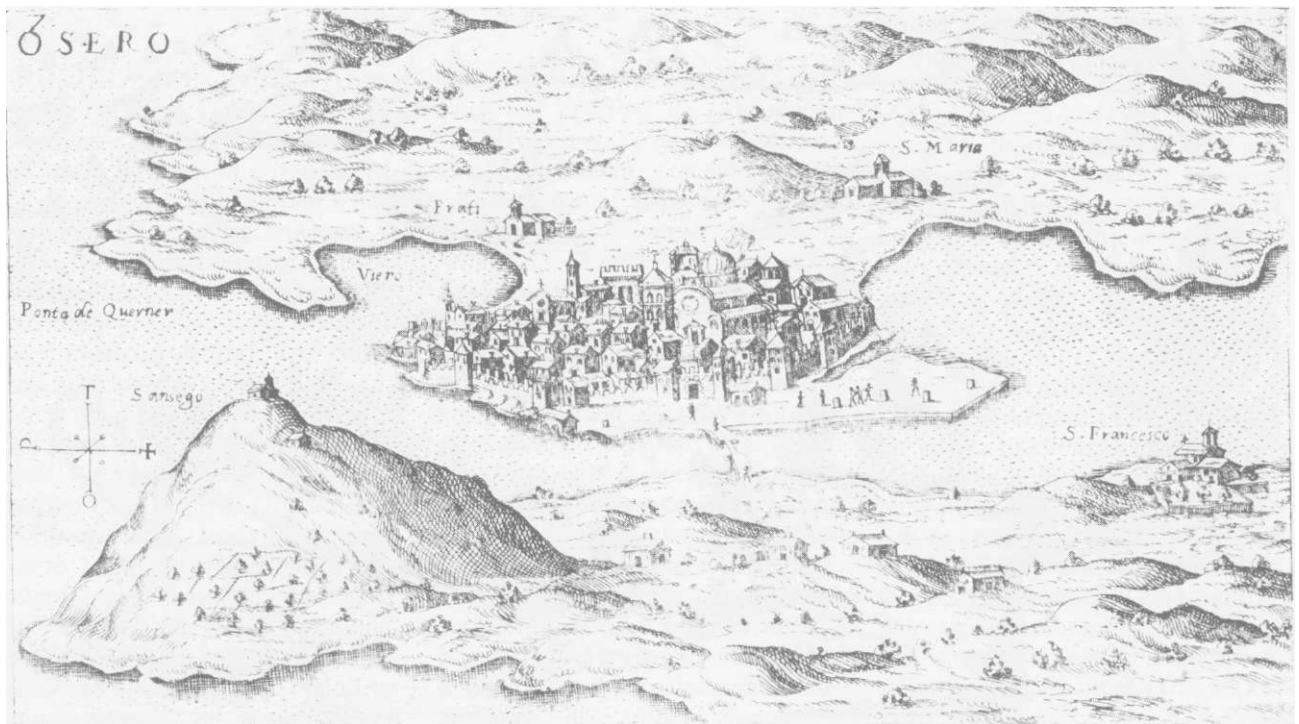
dalmon kívüli példával szolgálhatnánk a Mediterráneum térségében vagy attól távolabb.

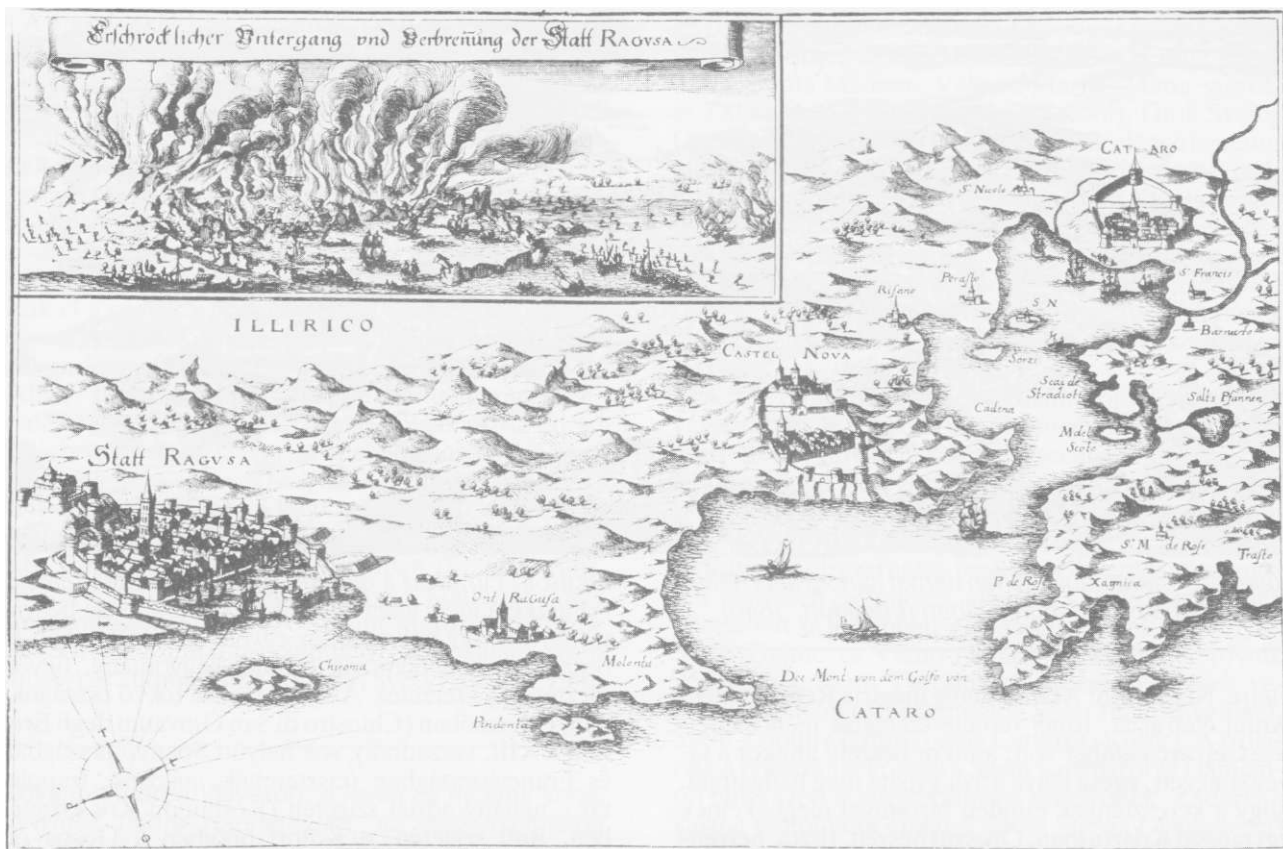
Goethe, itáliai útjára készülődve — mely a Római elégiák megírására ihleti majd — egy szigetutópiához hasonló álmodást látott: „...egy meglehetősen nagy csónakkal termékeny, dúsan benőtt szigeten kikötöttem, amelyről tudtam, hogy ott a legnagyobb fácskák lennének. ... De mint az álomban rendszerint minden elváltozik, színes szemekkel föltözött hosszú farkuk volt, mint a páváknak, vagy a ritkább paradicsommadaraknak.” (*Utazás Itáliában*. 1786. október 19.) Szicília Ázsiára és Afrikára emlékeztette a költőt, „és azon a csodálatos ponton állani, hova a világtörténelem oly sok rádiusa irányul, nem csekélység.” (Uo., 1787. március 26. Bálint Aladár fordítása.) A történelem olykor bezárkózik a szigetekre.

Szinte lehetetlen bejárni valamennyi mediterrán szigetet; jómagam sem jártam mindenütt, ezért élek a lehetőséggel, és D. H. Lawrence kevésbé ismert művére, a *Sea and Sardinia* című írására hivatkozom: „Se a rómaiak, se a föníciaiak, se a görögök vagy az arabok nem tudták meghódítani Szardíniát. Kívül esik a civilizáció áramlatain... Máltára emlékeztet: Európa és Afrika között rejtőzködik, sehová se tartozik. Mivel sehová se tartozik, senkié... A történelmi időn kívül létezik.” A történelmi idő viszont egyenlőtlenül oszlik meg a földközi-tengeri térségben.

Lawrence Durrell bejárta Szicíliát, Rodoszt, Korfut, Ciprust, Pathmoszt, sok megfigyelést tett közzé a szigetekről. Ő mentette meg a feledéstől az „Islomania” (insulomania) szót, alkalmazási területét pedig kiszélesítette: „Egy alkalommal Gideon noteszai között kutatva valahol egy lapot találtam, melyre olyan kórok voltak följegyezve, amelyeket még nem tart számon az

Giuseppe Rosaccio: Cres és Losinj sziget Osor várával az Észak-Adrián (Viaggio da Venezia a Constanti-nopoli, Velenca 1606)

Dubrovnik (Ragusa) a nagy földrengés (1691) és tűzvész előtt és után a *Theatrum europeum* című munkában (Frankfurt am Main, 1677. X. kötet).

orvostudomány; közöttük volt az »Islomani«, mely a noteszlap tanúsága szerint ritkán előforduló, ismeretlen eredetű lelki gyötrelme. Olyanoknál észlelhető, magyarázza Gideon, akik leküzdhetetlen vonzalmat éreznek a szigetek iránt. Ha tudomást szereznek valamilyen szigetről, egy tengerrel körülzárt kis világról, leírhatatlan mámor tölti el őket. Ők a született szigetmániások (»islomanes«), teszi hozzá, az Atlantisz-lakók (»Atlanteans«) közvetlen leszármazottai, és a tudatalattijuk a szigetelet után sóvárog. Mint minden Gideon-féle elmélet, ez is zseniális. ...Eza könyv, szándéka szerint, az *insulomania anatómiája*”, mondja Durrell *Reflections on a Marine Venus* (Megjegyzések egy tengeri Vénuszról) című könyvében.

Ez a breviárium szeretné megszabadítani a szellemet a különféle mediterrán betegségektől, így a szigetmániától is, amitől eddig magam is sokat szenvedtem, s időnként még most is szenvedek.

A szigetekről való elmélkedés mindinkább a száműzetés témája felé visz bennünket, ami némi magyarázatot igényel. A régi zsidók a hit és a szertartás dolgában sokkal inkább megőrizték régi intézményeiket és hierarchiájukat, mint a görögök. A számkivetésben élők elöljárókat választottak maguk közül, akiket Dávid király leszármazottainak tekintettek, elismerték vallási és világi rangjukat. Az ilyen politikai fölméltóságot Res Galutának, exilarchának hívták. Francia zsidó írók, talmudisták pedig *prince de l'exilnek*: ez az elnevezés szerepel a kitűnő költő, Edmond Fleg *Écoute, Israël* cí-

mű verseskötetében is. Sokakat meghihletett a *Midrás Rabbá* is, melyet Rabbi Huna exilarcha ajánlott az üldözötteknek és üldözőiknek. A diaszpóra tovább örizte a Res Galuta címet és tisztelte ezt a méltóságot, mely végül Rabbi Hiszkijával szűnt meg, s nem lehetett többé megújítani. Az a kevés adat, melyet sikerült összegyűjtenem, megmutatja, milyen kiemelkedő türelemmel és tűrőképességgel megáldott emberek voltak az exilarchák: lobogó fáklák voltak a jó reménység hegycsúcsán a számkivetés szigetein. A Mediterráneum joggal büszkélkedhet azzal, hogy partjain ilyen intézmény jött létre.

A tenger és az ima kapcsolatáról — mások mellett — a legtöbbet Irinej szerzetes atyától tudtam meg, akivel Egyiptomban, Alexandria és Kairó között, az As-Surián kopt kolostor mellett találkoztam, nem messze a tengerparttól, a sivatag peremén. Odesszai születésű volt, görögkatolikus szülők gyermeke, akik életüket vesztették az üldöztetés éveiben, őt pedig befogadta egy görög család, amilyen sok volt abban a kozmopolita kikötővárosban. A háború éveiben aztán a családdal együtt — még gyerekként — Szalonikibe menekült.

Athosz szigetén, a Szent Hegyén, az Ivion-kolostorban lett szerzetes, majd a Sinai-hegyen szolgálta az Urat, meg a libanoni fennsíkon, később a ciprusi kolostorokban, a Meteora celláiban. Imádkozott és elmélkedett, a nyílt tengert nézve. Beszélt nekem Szent Antalról és Szent Pakhómioszról, a kopt remetéről, arról, hogyan vezekelték a pusztában, a tenger mellett; Szent Makáriosz kolostoráról és Szent Vazul kolostori rendjéről. „*Vonulj el a világtól, maradj ház és család nélkül, vagyon és javak nélkül, barátok és társaság nélkül*” (emlékezetből idézem e sorokat). Szent Jeromos fordította le ezt a szigorú regulát; ő maga is hajlott a remete-

Velence — Matthäus Merian német kartográfus *Italiae nov-antiquae* című munkájában (Frankfurt, 1640)

életre. Nagy Szent Atanáz pedig megírta Remete Szent Antal életrajzát. Irinej remete-szerzetes méltóságteles, szép arcú ember volt; amikor beszélt, amikor a távolba nézett, egész lénye arról győzte meg hallgatóját, hogy a keresztények minden bizonnyal megbékélnek egymással Krisztusban. Oroszul beszélt, tiszta, helyenként ódon zamatú, sallangtalan nyelven. Több nyelvet is tudott, koptul is megtanult. Azt a szellemiséget, melyet a mediterrán partokra hoztak a próféták és az apostolok, az első nagy remeték hagyományozták tovább. Alexandriai Philón *Az elmélkedő életről* (*De vita contemplativa*) című munkája az újhellénizmus egyik legtisztább megnyilvánulási formája. A „theoria” jelentette a betekintést és a látást: a szemlélődés az elmélet művészete — „praksziszikai theoria”. Elmagyarázta nekem a remetesség és a „koinonia”, a „kszeniteia” és a „lavra” eredeti jelentését, az „apatheia” mint az önuralom értelmét, és a „diakriszisz”-ét mint belső döntést. Minderről úgy beszélt, mint a keleti Mediterráneum szellemi hagyományáról, mely tovább terjed nyugat és észak felé, s melyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Útjai Kappadókia, a Kijevi Barlangkolostor, a Szent Náhúm és Sopočani felé, a tarnovói Negyven Szent Vértanú templomába, a sós vizű Van tó parti és az édes vizű Szevan menti örmény kolostorokba vezetnek. Sok írásműről is megemlékezett, idézett egyházi és világi szerzőket. Hölderlin Hüperiónja azt álmodja, hogy remete lesz Görögországban. Az antik kultúrákban a „szemlélődő álláspont” uralkodott. A filozófia a „szellemi szemlélődést” kereste. Ahogyan bizonyos erők elmentés erőt hívtak életre, úgy a görög hagyományban is megjelent az a törekvés, hogy kitörjenek a láthatóság köréből, ezért a bölcsesség, vagyis a titokba való beavatás kiegyenlítődik az elvakultsággal. Teiresziasz vak, akárcsak Homérosz, de megsejti, mi látható a másik oldalon. Oidipusz megvakítja saját magát, mert az szeme elárulta. A pogány görögöknek ezt mondták az első keresztény hittérítők: *Ha szemed okoz botrányt, vájd ki és dobd el.*” (Máté, 18,9.) A déli napfény könnyen elvakít bennünket. Az antik kor végén megjelentek a csönd, a hallgatás nagy szószólói. „A csöndnek meg kell előznie a Logoszt”, figyelmeztettek az újplato-

nikusok. Plótinosz a csöndben való megértést kereste. Az askéta ideál a szavak nélküli szónok, Isten beavatója volt. Így helyreállt az egyensúly imádságban és beszédben. Ez nemcsak bizánci hagyomány, figyelemre méltó a szerzetes. A nyugatabbra fekvő országokban, Palermóban (Chiostró di San Giovanni degli Eremiti a XIII. századból), sok helyütt Spanyolországban és Franciaországban (ciszterciák, pálosok, trappisták), néhány adriai szigeten (Košljunon Krk közelében, Rab szigetén, a Kotori öbölben a Gospa od Škrpjela — Sziklás Madonna — szigeten) csakúgy, mint a földközi-tengeri medence déli partjain, a szűfítáknál előfordultak ehhez hasonló jelenségek; ezt is figyelembe kell venni a mediterrán határok kijelölésekor. Nem tudom, Irinej atya befejezte-e munkáját Szümeon Sztülítészről (Oszlopos Simeon), és indítékairól, melyek miatt ez a rendkívüli adottságokkal megáldott, szent férfiú fölment az oszlopra, és odakötöztette magát. Jó szláv szokás szerint nem válaszolt levelemre. Ki tudja, eljutott-e egyáltalán hozzá, s melyik kolostorban él most a sivatag peremén, a tenger mellett?

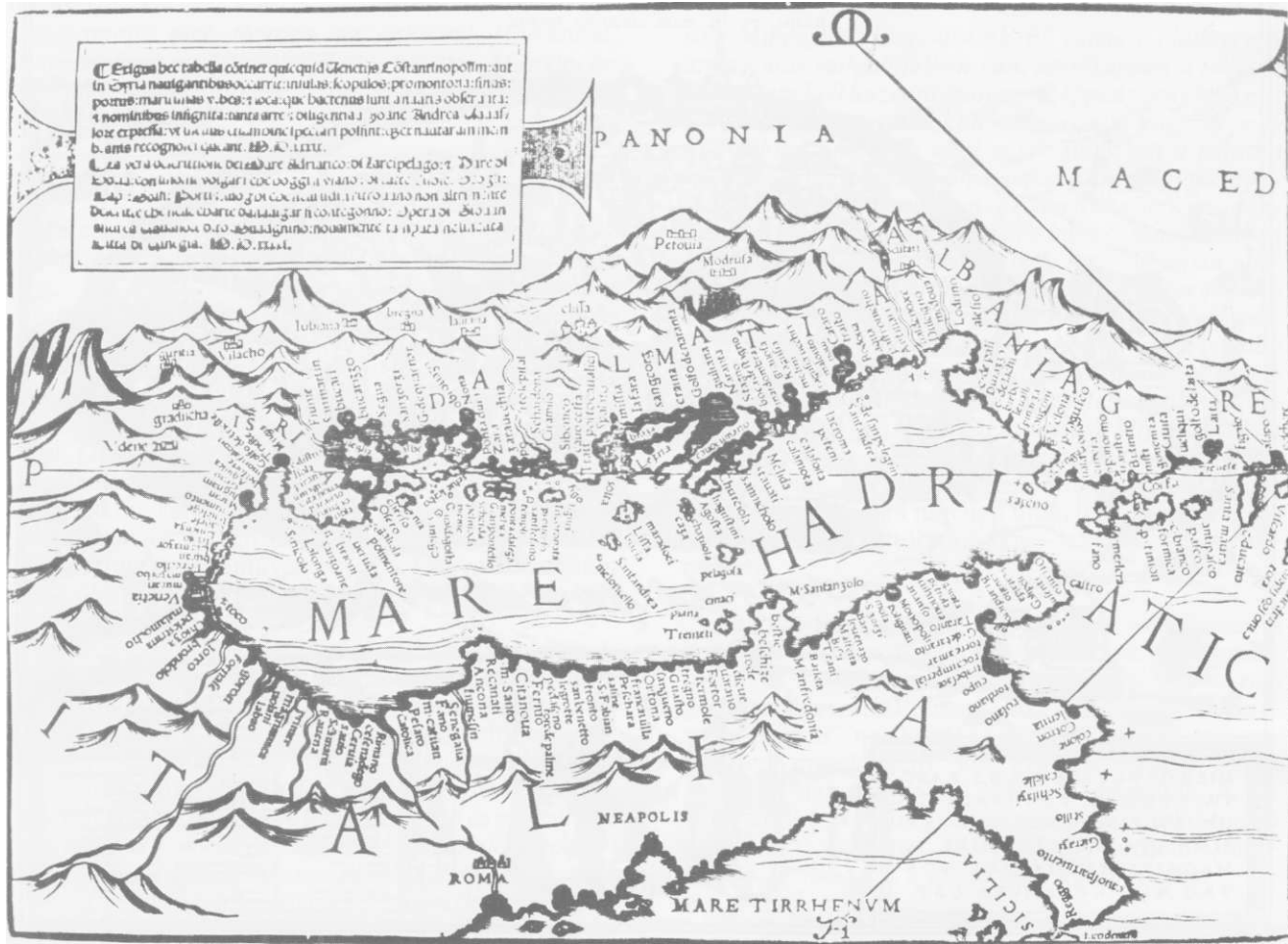
A vallások nevet adtak a Mediterráneum lakosainak és helységeinek. A *Szentírás* neveit átvették a keresztény népek és nyelvek, ugyanezeket a neveket a muzulmánok keletről nyugatra vitték: Ábrahám vagy Ibrahim, Dávid vagy Davud, Salamon vagy Szulejmán, József vagy Juszuf, Mária vagy Mirjam stb. Voltak különleges nevek, melyek a különböző vallásokban különböztek egymástól. Sokuk kötődött a fényhez, a naphoz vagy a földhöz, de szinte egyik sem a tengerhez. Pétert az Isten Fia a szikláról nevezte el (János, 1,42.). Szent Jeromos megpróbálta Mária nevét a „meir” (fény) és a „iam” (tenger) szavak összetételeként magyarázni: a „Stella maris”-t régóta ismerik a tengerészek. Ezt a szófejtést azonban a kutatók — maga a szent és a bibliafordító tekintélye ellenére — elvetették. Bűnbánó Magdolna Magdala városról kapta a nevét, Lídia pedig Lídia országáról, ahonnan a jámbor „bíboráros asszony” (Lydia purpuraria) Filippibe érkezett, az égei-tengeri Macedonia fővárosába, ahol Szent Pál (Saul) prédikációját hallgatta, és ő lett az első macedón keresztény hívő (*Martyrologium Romanum*). Nincsenek olyan jelentős nevek, szentek nevei, amelyek a tengerrel volnának kapcsolatban, de magának az emberiségnek az elnevezése a Mediterráneumról származik.

A partvidékek között vannak olyanok, amelyek meg vannak keresztelve, és olyanok, amelyek nincsenek. Hasonló ez az emberek megkereszteléséhez. Gyakran a szentekről vagy az Istenanyáról kapják nevüket. Hajózzunk csak el Szardínia partjaira, ahol sok ilyen nevet találunk, mint Santa Maria Navarese, Isola di Santa Maria, Santa Caterina di Pittunari, Santa Lucia, Monte Santu, San Antonio di Santadi, Capo San Marco, Stagno di San Giovanni, Santa Teresa di Gallura, Isola Maddalena, Costa Paradiso. Máshol a szentekről nevezik el a partokat, errefelé talán többet, mint bárhol másutt. A Szicília déli részén található Marsala az arab uralom idején kapta nevét, mely a „mars” (öböl) és „Allah” szóból származik. A földközi-tengeri medence déli részén is találunk hasonló példákat. Az adriai térségben a „sveti” (szent) melléknév hasonlóan kapcsolódik a helységnevekhez, talán meghittebb módon, mint másutt (az újlatin „sant” a szláv „sut” vagy „su” megfelelője): Supetar (Szent Péter), Supavo (Szent Pál), Sutivan (Szent János), Sustipan (Szent István), Sućuraj (Sveti Juraj, Szent György), Sumartin (vagy hangátvetéssel: Sumratin — Szent Márton), Sutorina (Sveta Irena, Szent Irén), Sutmiho (Sveti Mihael, Szent Mihály) és Sutmihojska, Sutvara (Sveta Barbara, Szent

Borbála), Sutomiščica (Sveta Eufemija) és így tovább. De kiegészíthetjük a sort ilyen adatokkal is, mint Punta Križa, Punta Madona, Vala od Marije (Mária-szoros) és Zaljev Svetog Pavla (Szent Pál-öböl), Otok Svetog Grgura (Szent Gergely-sziget), melyek eléggé ismeretlenek. A Pulai öböl bejáratánál három kis szigetet találunk: Szent Péter, Szent András és Szent Katalin szigetéit. Szent Illésről kapta nevét Sutlija, az ottani hegy és a kőbánya, mely által lett híres Trogir („Tragurium marmore notum”, írta volt az Idősb Plineius; *Naturalis historia — A természet története*). Így szentelődik meg a tenger mellett a föld, s nem a tenger: ő eleve szent vagy átkozott.

A tenger melléki városok védelmezőjükül szenteket választottak. A földközi-tengeri medence középső térségében sok városnak keleti védszentje volt: ezt az állandó szellemi csere is erősítette, nemcsak a kereskedelem. Genova, Barcelona és Taragona, meg a mi kis Senj (Zengg) városunk a szíriai Szent Györgyöt választotta. A Ravennai Egzarchátus bizánci védszenteket részesített előnyben. Mindezek ellenére az adriai térségben közeledett a legjobban egymáshoz Kelet és Nyugat. Szent Dujmo és Vlaho (Balázs) Split és Dubrovnik védszentjei, Szent Theodorosz, a bizánci seregek védelmezője Korčulát patronálta, Szent Jakab Šibeniket, Szent Tripun (Trifun) pedig Cattarót (Kotor). A trogiariak a reneszánsz korban a Szent Kozmáról és Damjánról elnevezett konfraternitásba tömörültek. Zadarban valaha templomot emeltek Szent Stošija (Anasztázia) és Szent Krševan (Kriszosztomosz) tiszteletére. Dal-

Giovanni Andrea Valvasori: a keleti és nyugati adriai partvidék (Mare Adriaticum), az első nyomtatott „hajózási térkép” (Velece, 1539)

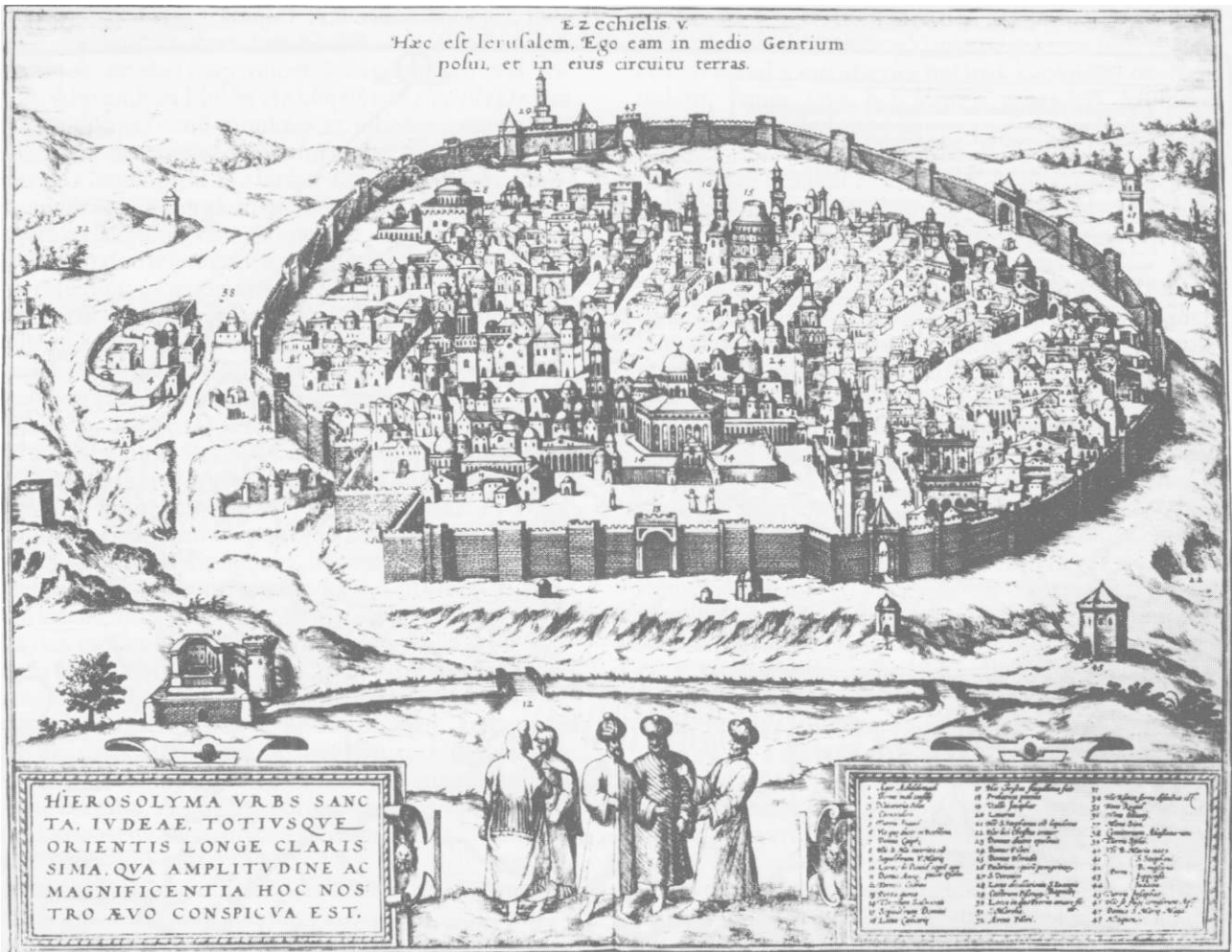
mácia nemes ércből készült ereklyetartóval tisztelte meg Szent Símunt (Simeon). Persze, ha a szép és gazdag mediterrán városok nem védik meg magukat a kegyetlen barbár betörésektől, szentjeik gondviselése aligha segít rajtuk.

Az ókori Görögországban a törvényhozás gondoskodott a sókereskedelemtől. A sókereskedő nagy tiszteletnek örvendett, a sópárlók védett helyek voltak. Homérosz is megénekelte az „istenit sót” (*Iliász*, IX. 214.). Arisztotelész az erkölccsel és a barátsággal kapcsolatban emlegette (*Nikomakhoszi etika*). Az Idősb Plinius szerint a só hat a „lelki örömekre” (ad voluptates animi), és sósnak nevezik az élet szépségeit, főként az örömeiket, a megerőltető munka utáni pihenést, melyet ilyen mértékben egyetlen más dolog sem tartalmaz. Cicerónak saját sópárlója volt, amit büszkén emlegetett, s ez azt mutatja, hogy a retorika is kapcsolatban állt a sóval. Az egyik legfontosabb római országot, melyen a szabinok szállították sóval teli zsákjaikat az Örök Városba, a Via Salaria nevet kapta (a kartográfus jól kivehetően rárajzolta a „tabula Peutingeriana”-ra). A só utat nyitott a tenger felől a szárazföld felé, a szárazföldtől pedig a tenger felé: szinte lehetetlen felsorolni a térség valamennyi sópárló üzemét és a róluk szóló műveket.

Braun és Hogenberg: Jeruzsálem a „Civitates orbis terrarum” című munkában (XVI. század)

Az olajfa-kultúra révén is egy sereg filozófiai eredetű vagy a vallásos hittel kapcsolatos név és kifejezés honosodott meg. Az olajfa-termesztőt „elaiologosz”-nak hívták, az olajárust „elaioparokhosz”-nak, a felügyelőt „elaikhrisztész”-nek, az olaj előállítását „elaiturgiá”-nak nevezték, a felügyeletét pedig „elaiokhrisztia”-nak. A „Getszemáni” az arámi nyelvben olyan kertet jelölhetett, mely olaj- vagy szőlőprésről kapta a nevét. Az olajfa — mind az ága, mind pedig a termése — megkülönböztetett helyet foglal el a Szentírásban: olajával „megtisztelik az isteneket és az embereket” (Bírák Könyve, 9,9.). A „Messiás” (vagyis a Fölkent) görög megfelelője „Khrisztosz” — Krisztus. A Korán az olajfára és a fügefára esküszik: „A fügefára és az olajfára, a Sínai hegyre, és arra a biztos helységre!” — olvashatjuk a 95. szúrában, mely A fügefafa címet viseli. Ilyen intézményeken és rendelkezéseken, és nemcsak a hajóutakon meg a szárazföldi utakon alapul tehát a mediterrán civilizáció: ezért kapnak itt ezek nagyobb hangsúlyt.

„A Mediterráneum a sivatagi övezet széléig terjed, s az olajfa a jellegzetes növénye; a napsütötte, derűs tájakké, s elválasztja az Egyenlítő komorságát Észak komorságától. Az olajfa a klasszikusság jelleké a kétféle romantika között.” (Aldous Huxley: *The Olive Tree*.) Huxley szerint az olajfa a latinság szimbóluma, mely feltárja az író honfitársai előtt, mi bennük a sajátosan angol és nem teuton vonás; mediterrán hatás nélkül „Chaucer és Shakespeare sohasem váltak volna igazi íróvá” (uo.). Lawrence Durrell, aki ifjúti éveit a görög

Ptolemaeus első térképe az Adriával, Balkánnal, Pannóniával, az Appenineekkel — Mattioli, Münxter és Gastaldi kartográfusok feldolgozásában (Velence, 1548)

szigeteken töltötte, öreg korában pedig Provence-ban lakott, éppen az olajfában észlelte a mediterrán szintézist: „Az egész Mediterráneum — szobrok, pálmák, aranyékszerek, szakállas hősök, borok, eszmék, hajók, holdvilág, szárnyas Gorgók, bronzfigurák, filozófusok — mindez szinte egyszerre jelentkezik a fekete olajbogyó erős, fanyar ízében. Ez az íz a húsnál, a vörösbornál is régebbi. Ősi, mint a hideg forrásvíz.” (Landscape with Olive Trees; Prospero's cell.) E glosszáriumban mindenképpen említést kell tennünk Apicius Caelius szakácskönyvéről, a *De re coquinariá*ról, melyben a szerző számos helyen szól az olajfáról és szerepéről a mediterrán konyhaművészetben: „Hogyan tároljuk a zöld olajbogyót, hogy belőle később bármikor olajat nyerhessünk?” (I. 28.)

Sok író, költő hagyta ránk följegyzéseit az olajfáról. De legalább annyi festő is megfestette az olaj faligeteket. Gondjukat viselték a mediterrán városok statútumai, az országok alkotmányai. Hésziodosztól napjainkig egyre újabb és újabb *Munkák és napok* születnek. A poljicai buzgó ferences páter, Frano Ivanišević ékes népi nyelven örökítette meg a szüret napját és az olaj öntő munkáját a poljicai partvidéken: „Az olajbogyót november havában, Mindenszentekkor szüretelik... Zúzott követ kell odahordani meg póznákat kell szerezni, s a póznát a magasba emelve a termést le kell verni a fá-

ról. Miképpen ne gyűjtsünk be túlrett olajbogyót, amely már rothadófélben van, azonképpen a teljesen zöldet sem kell leszedni, hanem az éppen zsenget. Amikor összegyűjtik, zsákokban hazaviszik, tölgyfa- vagy kőhordóba öntik, de ahol egyik sincs, ott a padlóra szórják. Ajánlatos néhány napig állni hagyni, hogy jobban beérjen. Ha nagyon sok van fölhalmozva, ajánlatos megkeverni, hadd járja át a levegő, máskülönben befülled és az olaj csipős ízü lesz. Az olajbogyót a lányok feltürt ingujjban hozzák, a férfiak meg forgatják a kereket. A masszát nem öntik le, hanem állni hagyják. Ilyenkor a felszínen az olaj »kivirágzik«, ez a legjobb olaj. Majd fadézsákba öntik, s a zsákot, amiben a massa van, többször leforrázzák. A fiúk felhajtják nadrágszárukat, és csupasz lábbal tapossák, míg kisajtolják belőle az olajat. A tiszta olajat dézsába merik, s az üledéket kiöntik.” (Poljicai népszokások, Zágráb, 1903.)

Így folyt a munka nap nap után, többé-kevésbé hasonlóan, egyik parttól a másikig — az egész Mediterráneumon.

Az idők folyamán sok szó jelentése — a tengerrel kapcsolatos elnevezések meg más nevéké — megváltozott. A Dodekaneszoszon hajózáva a kenyeret régi görög szokás szerint „artosz”-nak neveztem, a tengerészek „pszomi”-nak hívták; a vizet én „hidor”-nak emlegettem, mások „neró”-nak, a bor tudomásom szerint „oinosz”, de az ottaniak „krasszi”-t mondtak. A kenyér, a bor és a víz megváltoztatta nevét. Csak a tenger neve örök: „thaiassa”. Mert csak egy van belőle, mondaná a szerző, csak a kifejezések különbözőek.

Claudio Magris

A TENGER FILOLÓGIÁJÁHOZ

Mediterrán breviárumának egyik lapján Predrag Matvejević elmeséli, hogy találkozott Alexandriában egy katalán órásmesterrel, aki kitartóan birkózva a hiányos adatokkal, mindenáron igyekezett összeállítani az antik világ legnagyobb és leghíresebb könyvtárának katalógusát, melyet Omar kalifa semmisített meg. A tenger filológiája — melyhez e könyv

szerzője kiváló példával szolgál, s amely intelligenciában és költészetben egyaránt bővelkedik — emlékeztet a szigorúság és a merészség, valamint a tudományos pontosság és a végtelenség megjelenítésének összekapcsolásával a katalán órásmester módszerbeli és képzeltetésű vállalkozására.

A tengerről szóló tudomány

felöleli az áramlatok és útirányok tanulmányozását, a víz sótartalmának vegyelemzését és a történeti geológiát, a mélységet és a nyílt vizet jelző térképeket, valamint a különböző erősségű fényzónákat, a hőmérséklet és a szél mérését. Ez egyszerre mind történet hajótörésekről és mítosz a szirénekről, mese az elsüllyedt gályákról és tengeri szörnyekről; az

emberiség anyaméhe és a civilizáció bölcsője, görög forma, mely a tengerből Aphroditéként tökéletesen születik, a lélek nagy próbatétele, melyről Musil beszél, szembesítés az örökkévalóságnak és meggyőződésnek, vagyis magának az életnek szimbólumaival, a tiszta jelenlét és a jelentés teljességében beragyogva. Az *Odüsszeia* — e legnagyobb regény az alkotásról, e fenséges mese az egyénről, aki nekiindult a világnak és megtért honába avagy saját magához — elképzelhetetlen lett volna a tenger nélkül. És ez a tenger — a Mediterrán-tenger — történelmünk és civilizációnk öle.

Egy Közép-Európából — a kontinentális világból, a széles horvát-annon síkság felől — érkező hang, íme megalkotta ezt a zseniális, meglepő és sziporkázó könyvet a Földközi-tengerről, mely egyaránt gazdagítja a kultúratörténetet és a tengerről szóló irodalmat ezeréves értékeivel, mely a tengerfenékre süllyedt kincsekhez mérhető. Predrag Matvejević ugyanakkor szárazföldi ember: a hercegovinai Mosztárban született, csak ötven kilométerre az Adriai-tengertől; már gyermekkorában is lenyűgözte a folyó és a mediterrán égöv, s el-eltűnődött, vajon miért oly szűk és rövid szakaszú helyenként a tenger partszegélye, vagy hogy a lakosságból egyesek eltávolodván a tengermellettől, hirtelen miért változtatnak szokásaikon, és miért énekelnek más dalokat. A kisfiú költői kíváncsisága nőttön-nőtt, s a tudós, kritikus és kiváló intellektuális felismeréseiben teljesebben ki, hogy végül e váratlan *Breviáriumban* egy merőben különös, eredeti fenomenológia táruljon fel.

Mi is valójában ez a könyv, mely visszafogott és kíméletes tapintattal dacol a szokásos irodalmi műfajokkal? Matvejević Mediterráneuma — miként ezt a szerző is vallja — nemcsak történeti-kulturális térség, amelyet Braudel tanulmányozott mesterien és talán végérvényesen, de nem is mítikus-lírai, létfontosságú, Camus vagy Gide által híressé tett tematika. Matvejević lebilincselő könyve műfaját tekintve valahol az ódon hajózási kézikönyvek, a lexikonok és az abszolút valóság

alapokra épített esszéregények között van, amely talán emlékeztet — teljes autonómiája és különbözősége ellenére — Michelet *Tengerére*, e másik elmés, bizzar könyvre, melyben a nagy történész, miután a levéltárakban Franciaország és a nagy francia forradalom történetét tanulmányozta, lankadatlan figyelmét a világitótornyokra, a part geológiai rétegeire, a kagylókra és az óceánok növényzetére, gyógyfürdőkre és a szirénekről szóló mesékre összpontosította.

Elolvasván e *Breviáriumot*, olyan érzésünk támad, mintha azok közül szólalna meg valaki, akiről a könyvben is szó esik: valaki a tenger melléken élők, a világitótornyokat figyelők, s a tengerészeti lexikonokat lapozgatok közül. Ám a kortárs Odüsszeuszok előbb öltének háziköntöst, mint tengerészkabátot, amint az Giorgio Bergamini mondotta volt, s úgy hajóznak a könyvtárban, akárcsak az elveszett szigetek között. A mai Ulyssesnek jártasnak kell lennie a mítosz meszszerűségében és a természetből való kiűzetésben, s a távollét vagy a valódi élet leplezettségét kell kutatnia. Predrag Matvejević nem tengerész és nem is világitótorny-őr. Noha lehet, hogy ez is, ám ő mindenekelőtt a kortárs intellektuális értekezés főszereplője. Bibliográfiájában olyan címek is szerepelnek, melyek e *Breviáriumtól* nagyon is eltérők. Matvejević, a neves európai és tengerentúli egyetemek professzora, a marxista és forradalmi indíttatású, ám ortodoxiától és ideológiai dogmáktól mentes kritikára támaszkodott. Számos esszéjében, kiváltképp a *Pour une poétique de l'événement* (Párizs, 1979) című, nagyszerű kritikai-történeti írásában alaposan átgondolta és eredetien újította meg a sartré-i „engagement” fogalmát, vitathatatlan tekintéllyel kapcsolódva az irodalom elkötelezettségéről és szabadságról kialakult nemzetközi vitába. A kortárs tudat, különösen nyugaton, még ma is — ma talán még erősebben is — a realizmus vagy a klasszicizmus és haladás körüli elfogadhatatlan és végzetes bizonytalanságokban hanyódik Szkülilla és Kharübdisz között, a humanista törekvéseket elfojtja az anakronisztikus és

gátló konzervativizmus, míg a szabad szellemű követelések ösztönszerű, regresszív és értelmetlen rendtelenségbe süllyednek, melyet Nietzsche az „atomok anarchiájának” nevez.

Nagyon kevés olyan szerző akad, aki segít abban, hogy az ilyen akadályokkal valóban szembesüljünk, miként ezt Matvejević teszi, aki kozmopolita kultúrájával és intellektuális fölényével, valamint az élethez, a dolgokhoz és a történelemhez közelítő-távolító dialektikájával védi a szubjektivitást, s eközben nem mond le az egyetemességről, ellenszegül a totalitarizmusnak, soha nem tévesztve szem elől a valóságot, annak egész távlatát. Erről számos esszében tett tanúságot, irodalomtörténeti tanulmányaitól és etikai-politikai megnyilvánulásaitól egészen a híressé vált és merész „nyílt levelek”-ig, melyeket nehéz helyzetekben és a személyes kockázatot vállalva küldött a különböző hatalmasságokhoz, a szabadság védelmében, a valóságos szabadságok és a hatalom áldozatai ügyében.

Miközben a sztálinizmus és a sztálinisták ellen, a totalitárius rendszerek és szemléletek ellen harcolt, ugyanúgy elvetette és leleplezte azt az ellenkező veszélyt, amely napjainkban a szemünk láttára bomlaszt fel minden kulturális egységet és értékrendszert, vagyis az ádáz széthúzást és molekuláris szétszóródást: Jugoszlávia és Közép-Európa ezen összetett, sokrétű és olykor centrifugális mozaikjának kutatója arra figyelmeztet, hogy „a különbözőség önmagában még nem érték”, s hangsúlyozza az önazonosság, az önimádat megszállott, mélyről feltörő és mindent szétzúzó egzaltációjának veszélyét.

A szélsőséges rendszerek közötti párbeszéd e tolmácsa *Mediterrán breviáriumával* sem természetén, sem hivatásán nem változtat: csupán a hangfekvése, rálelvén így az elbűvölő zenei kulcsra. Már nem csupán könyveket olvas, mint korábbi műveiben, de a világot szemléli, a valóságot, eleven emberek indulatait és gesztusait, a révkapitányságokat, figyeli, hogy a természet mint tűnik át a történelembe és a művészetbe, a partvonalak formái mint folytatódnak az építészeti alakzatokban,

milyen határokat rajzol az olajfa-kultúra vagy a vallások elterjedése, vagy éppenséggel az angolna megmagyarázhatatlan vonulása, lejegyez sorsokat és történeteket, melyek tengerészeti lexikonok lapjain vagy kihalt idiómákban őrződtek, vizsgálja a hullámok és mólók nyelvét, a zsargonokat és tájszólásokat, melyek észrevétlenül változnak térben és időben *chiacchiera, ciacola és čakula; scirocco, šilok és široko; neve, nevera és neverin; barca, barcon, barcosa, barciusius, bra-goč...* Breviáriuma epikus mű, áthatva kegyelettel a sorsokért, melyeket őriz és eltemet a tenger, akárcsak egy végtelen levéltár vagy óriási etimológiai szótár. A tenger mély, feneketlen, de Matvejević értekezése könnyed, a fodrozódó visszfényeken át ereszkedik a mélybe, a könnyű habok sodrában nyújtja fel a végtelen és tragikus távlatokat. Olyan mediterrán nyájas-sággal képes nyilatkozni, akárcsak Raffaele La Capria *Az elveszett összhang* című csodálatos művében.

Kultúra és történelem közvetlenül húzódik be a tárgyakba, a kőbe, az emberek arcán a ráncokba, a bor és olaj ízébe, a hullámok színébe. Matvejević igyekszik átérzeni a Mediterráneumot, átadni magát a szó varázsának, de egyszersmind szigorúan határozza meg a jelentéseket és állapítja meg a határokat. Nyomon követi a különféle mediterrán ösvényeket, az illatárusokat és a vándorló szefárd zsidókat, de a szőlőtőkét és a folyammedreket is. A még oly szilárd és koncentrikus határok így cikáznak, s kirajzolódnak az eszményi görbék, akárcsak az izobárok vagy a hullámtarajok. A *Mediterrán breviárium* — történet: olyan történet, mely a valóságot megszólalásra készíti, s amelyben a kultúra a valószínűtlen megidézésével szervül. Napjainkban talán ez a lelegevőbb és legtermékenyebb irodalmi műfaj; elevebb és költőibb a „regény”-nél, ami azt meséli el, hogy X úr Y asszonyai hogyan és miért boldog vagy boldogtalan.

Mint folyókatató, aki a *Duna* című könyvben megfogalmazta mélységes sóvárgását a tenger, különösképp az Adriai-tenger után, barátságos irigylem a tengerkutató Matvejevićet, és boldog vagyok, amiért a Duna a tengerbe torkollik, még ha az lett légyen sajnos a Fekete-tenger és nem a Földközi-tenger. ■

Jure Kaštelan

NAPRA NYÍLÓ ABLAKOK

E jegyzeteket úgy írom, mint a re-cenzió egyik lehetséges válfaját.

Van egy hajó, amely vitorlák és evezők nélkül úszik az égen. Angyalok hordozzák a szárnyukon. Egész gyermekkoromban azt bámultam. Ez a Trsati Szűzanya szigete. Ki nem ismeri a Mediterrán eme valóságfeletti világát?

És a hajótöröttek fogadalmi képeit.

Az inségesebb dalmát házak falára képes levelezőlapokat aggattak, spirálisba foglalva. Ezt neveztük *girland*nak. Mennyi bánat a betűkben és üdvözetekben a katonaságból, Amerika és Ausztrália bányáiból, az óceánról.

Sublót, melyben a menyegzői ruhát őrzik. A temetéshez tartogatják, csak kétszer öltik fel: az esküvőn és elhalálozáskor. Levendulával hintik be, hogy a moly szét ne rágja.

Érzélgős téma — kimeríthetetlen.

A Mediterrán három földrészt egyesít — Afrikát, Európát és Ázsiát — a kultúra és civilizáció közös bölcsőjévé. Megannyi különbözőség, hasonlatosság.

Létezik egy közös mítosz, és sok egyedi.

Minden nép a maga képére szabja az istenség képét.

Az útleírás a legősibb irodalmi műfaj a Mediterránon, kezdve Gilgammes-sel, az Odüsszeián át Dantéig. Hekateusz mitológiai geográfiájától Goetheig, Heinéig, Taine-ig, a többiek és a jelenkoriak felidézése nélkül.

Minden irodalmi mű itt keletkezett. Trogir — Trau — töve ugyanaz, mint a tragédiáé: *tragosz*, bakkecske.

A groteszk a *grottától* ered: barlang, szirt.

A barokk a kagylótól.

Ezek mind az első olvasás gondolatlattersításai, az egésztől a részletekig, és a részletektől az egészig.

Már maga a Mediterrán szó és a

tenger, a tenger költészetének képzeletbeli analógiáját jelenti. Kezdőd-jék Xenophón *Anabázis*zával.

Antik szobortöredékek, egyetlen töredék — egy teljes múzeum.

Matvejević e művének két tulajdonságát emelném ki, s ezek: az ihlet és a befejezetlenség. Egyszerre két erény és fogyatékoság (amennyiben lehet az erénynek fogyatékosága!).

A *Mediterrán breviárium* minden mondata ellenállhatatlanul élesíti fel kíváncsiságunk zsarátnokát, az élmény, a tudás és a megismerés analógiáit. Az írás ereje abban van, hogy egy szövegen kívüli valóságba visz át, mely mitikus, történelmileg valós és valóságfölköti.

Úgy vélem, ezt nem szükséges idézetekkel alátámasztani. Bontsunk tehát vitorlát az aranygyapjú útvonalán.

Ez az ihlet a befejezetlenségből fakad, mintha a mondatok végén nem lenne pont. Képet kép követ, gondolatot gondolat, tényeket újabb tény. Matvejević kerüli a definíciókat. Ablakot tár a napnak és a szélnek, ha eképp akarnánk meghatározni a gondolat kritikai nyitottságát. E szövegösszefüggésben a befejezetlenség erénnyé lesz, a gondolat újabb gondolatnak ad teret.

Ez vonatkozik a *Mediterrán breviárium* esszéire, melynek szerves, és nem különálló része a *Glosszárium*.

A *Glosszárium*ról sem lehetne másképp szólni. Nemcsak az idegenek számára készült. Benne — a befejezetlenség és ihlet — még kifejezettebb erények. Megnevezik a fogalmakat és tárgyakat.

Létezik néhány tucatnyi ácsszerszám, s e szerszámoknak még több része, de ki tudná a nevüket? Nincs tudomásom arról, hogy valamely író felsorolta volna a hajóácsok vagy kőfaragók minden munkaeszközét. Ám jól esik bepillantani a műhelybe. ●

Vujicsics Marietta fordítása

POLITIKA ÉS IRODALOM:

politika az irodalomban és irodalom a politikában

Webster nagyszótára (Websters Unabridged Dictionary), amiben minden tudni érdemes fogalom pontos értelmezése megtalálható, így definiálja a *politika* (politics) szót: „the conducting of or participation in political affairs, often as a profession”. A „politikai ügyek” (political affairs) értelmét kissé szűkítve, ez az államélet gyakorlati vezetését vagy az államélet gyakorlati vezetésében való részvételt jelenti. Mégpedig — nem ritkán — *hivatásos* alapon.

Az *irodalom* (literature) szó jelentése ugyanott: „the profession of an author; production of writings, especially of imaginative prose, verse, etc.” Vagyis az író *hivatásáról* és mestersége termékeiről van szó.

A két fogalom definíciójából tehát egyértelműen kiderül, hogy a közfelfogás (és az évezredes gyakorlat) mindkettő művelését hivatásnak, mégpedig egymástól eltérő hivatásnak tekinti. Igaz, az egyik nem zárja ki a másikat: mindkettő veleszületett tehetséget és számos — elsajátítható — ismeretet feltételez. Az egyikhez és a másikhoz szükséges tehetség és ismeretanyag természetesen nem azonos, de jókora átfedést mutat. Fantázia, beleélőképesség, emberismeret, kifejezőkészség, s hogy erényként hasznosítható hibákról is beszéljünk, hadd tegyem hozzá, az önérvényesítés vágya és némi hiúság mindkettőhöz nélkülözhetetlen. S ha az irodalomhoz közgazdasági, a politikához irodalomtörténeti és esztétikai ismeretek nem kellene is, a társadalmi és történelmi összefüggések fölismerése az írói és a politikai munka sikerének egyaránt előfeltétele.

Az írás és a politikai cselekvés belső indítéka az önkifejezés vágya, és mind az írást, mind a politikai cselekvést az emberi kapcsolatok ismeretére, széles körű tapasztalatokra támaszkodó empátia és intuíció ve-

zérli. Mindkét munkában az ösztönösség dominál, a tudat csak teszteli — megerősíti vagy érvényteleníti — azokat a döntéseket, amelyekkel az író vagy a politikus az őt képzeletében vagy a valóságban körülvevő embereknek és tágabb környezetének sorsát befolyásolni kívánja. Sikerrel vagy sikertelenül. Ha az író döntése a műve belső arányait, igazságát sérti, a műve válik hiteltelenné, ha a politikus döntése a társadalom, a gazdaság, a történelem mozgásirányának szegül ellene, a politikája veszti hitelét. S bizonyítja, hogy az író — vagy politikus — nem mestere a hivatásának, hanem kontár és diltáns.

Az író és a politikus hibás döntése persze nem azonos súlyú: egy rossz írást senki sem köteles elolvasni, egy rossz politikai döntést talán milliók sínylenek meg.

Amit eddig leírtam, azt hiszem, megejtően egyszerű, feltehetőleg helytálló, módfelett, sőt túlzottan is elegáns. S talán még az is hitelesíti, hogy egyszemélyben gyakorló író és gyakorló politikus vagyok: egy kis kelet-közép-európai ország, a Magyar Köztársaság elnöke lévén egy valóságos állam viharos tengeren bukdácsoló hajóját igyekszem tőlem telhetőleg révbe vezetni.

Az a kérdés azonban, hogy író és politikus, író vagy politikus valaki, ennél sokkal, de sokkal bonyolultabb. Nemcsak belső adottságoktól függ, hanem a térségtől, annak a térségnek szubkultúrájától, hagyományvilágától, ahol a szóban forgó *és/vagy személy* a világot meglátta, s amelynek társadalmi valósága a két hivatás közt választásra kényszerítette. Ha a mi térségünkben, Kelet-Közép-Európában több az író-politikus, mint Nyugat-Európában, az aligha véletlen, aligha a csodák egybeesése, s még kevésbé a politikai zsenialitással megáldott kelet-közép-európai írók átlagon felüli sokaságának jele. A jelenség gyökerét inkább a térség társadalmi viszonya-

iban, elsősorban polgárosultságának hiányában kell keresnünk.

Magyarországon évszázadok óta az *irodalom* (azon belül is a *költészet*) a nemzeti önkifejezés eszköze (mint Ausztriában a zene, Csehországban, Lengyelországban javarészt a dráma). Még azt az állítást is meg merném kockáztatni — bizonyítani persze aligha tudnám —, hogy az irodalom, közelebről a költészet azért vált már az európai reneszánsz és barokk idején Magyarország nemzeti létének megfogalmazójává, s ily módon politikai tudatformáló tényezővé, mert a törökkel való másfél évszázados élethalálharc édeskevés teret nyújtott a politizálásra, s akkor is csak keveseknek, hiszen a politika legfőbb eszköze akkoriban a kard volt, s tollhoz az író is csak akkor jutott, ha épp letette a kardot. Az ilyesmi, mondom, bizonyíthatatlan, de *egyvalami* biztos: az akkor már nem latinul, hanem magyarul verselő, csatamezőn elhulló vagy várvédő s közvetlen haditapasztalataik alapján barokk hőseposzt alkotó írók a *létükkel* politizáltak, az *életük* tanúságát írták a verseikbe vagy akár politikai tanulmányaikba. Olykor valóban az életükkel, tehát hitelesen. És egyértelműen. Mert még a szerelmük, a spirituális élményviláguk is az életük politikai valóságához igazodott, akár a költészetük. Várvedelemhez, várostromhoz, bujdosáshoz, két fegyveres csetepaté közt az ázó-fázó, tűz mellett, havon háló nyomorúsághoz.

Ekkor torpant meg Magyarországon az európai értelemben vett polgárosodás folyamata, s szilárdult meg az osztrák örökös tartományok kivételével Közép-Európa egész Habsburg-uralom alatt álló terüle-

tén a rendiség. Közép-Európa országaiban a nemesség volt a társadalom vezető ereje, s a török háborúk idején elerőtlenedett, de függetlenségéről formailag soha le nem mondott Magyarországon a nemzeti függetlenségért vívott politikai, s olykor fegyveres küzdelem egybeesett a nemesi alkotmány, a nemesi előjogok védelmével. A francia forradalom hullámverésének idején ez azzal a következménnyel járt, hogy a császári abszolútizmus uralma alatt, II József idején az országra felülről rákényszerített s az ország polgárosodását szolgáló felvilágosodott rendelkezések is kudarcot vallottak, a császár a halálos ágyán kénytelen volt valamennyit visszavonni, s a társadalmi egyenlőséget célzó legerőlenebb kísérlet is, a modern demokráciát és társadalomfejlődést szolgáló progresszív több mint félszáz évre zátonyra futott. 1848-ig kellett az országnak várnia, hogy az újabb európai forradalmi hullám, az ország első polgári forradalma és azt követő, elbukott szabadságharca megrendítse, majd megszüntesse a nemesi előjogokat.

Talán nem véletlen, hogy ekkor is költő — Petőfi Sándor — volt az, aki legvilágosabban, leghatásosabban, sőt a legegységesebben fejezte ki az ország politikai törekvését és szabadságvágyát. Költő és dilettáns politikus, aki belebukott élete első reálpolitikai kísérletébe. Képtelen volt áttörni a nemesi vármegye ellenállásának falát, nem választották meg országgyűlési képviselőnek. A második reálpolitikai kísérletéért már az életével fizetett — a szabadság védelmében holtan maradt a csatáért — egy vesztes csatában, amit a magyar hadsereg vívott a magyar szabadságharcot letaposó cári hadsereg ellen — hogy az ország népe még évtizedekig más-más alakban fölismeri vélje, s lidércfényű szellemalakja még ma is képzelt lába nyomának kutatására készítse kortársainkat. Igen, a dilettáns politikus és zseniális költő, Petőfi Sándor holtában elérte, amire minden profi politikus életében vágyik: halhatatlan legendává lett, akinek a verse épp úgy lobogónak bizonyult az ország második szabadságharca idején, 1956-ban, mint 1848-ban, amikor megírta.

Igazi civil társadalom azonban

**„A leglényegesebb
kérdéseket,
amelyekkel
az ország
szembekerült,
többnyire
nem »hivatásos«
politikusok,
hanem
a független
értelmiség
tagjai
fogalmazták meg...”**

sem a szabadságharc bukását követő kiegyezés és gazdasági fellendülés korában, sem az elveszített első világháborút, a Habsburg Birodalom szétesését, az országot területének kétharmadától, magyar népességének egyharmadától megfosztó trianoni békét követő mély megrázkódtatás és a több mint két évtizedes, értelmetlen háborúba és katasztrofális vereségbe torkolló restaurációs politika idején nem alakult ki. Nem formálódott olyan civil társadalmakra jellemző artikulált érdekképviseleti rendszer, olyan egészséges politikai munkamegosztás, amelyben a munkáját szakmai hozzáértéssel, élethivatásként gyakorló politikus jogi, szociológiai, közgazdasági és történelmi ismeretekre támaszkodik. Talán épp ezért folytatódott Magyarországon — s bizonyos mértékig a térség többi országaiban is — az a hagyomány, hogy a „szellem emberei” — írók, művészek, gondolkodók, tudósok — a nyugaton megszokottnál sokkal nagyobb politikai szerepet játszottak. A parlamenten kívül. A leglényegesebb kérdéseket, amelyekkel az ország szembekerült, többnyire nem az osztályhelyzetükből következően „hivatásos” politikusok, hanem a független értelmiség tagjai fogalmazták meg, s az ő szavuknak nagyobb volt a hitele, mint a politikusokénak. Amint azt egy nemrég meghalt kiváló magyar író és költő mondta: „Nálunk egy költőtől

még azt is elvárják, hogy a vízügy kérdéseiben állást foglaljon.”

A politikai irányítás és döntéshozatal, a szinte korlátatlan államhatalom és a csak gátoltan érvényesülő politikai véleményalakítás elszakadt egymástól. Az előbbi birtokában volt a jobbára téves tudaton átszűrűt és a vágyálmához idomított valós információknak, az utóbbi információk híján is jobban ismerte a politika szenvedő közegét, a magyar társadalmat. Az értelmiség — s azon belül az író — szerepe tényleges politikai képviselet, döntéshozó hatáskör és felelősség híján egyszerűen leértékelődött, másrészt — társadalmi hitele révén — túlértékelődött. Politikailag marginális helyzete szinte belekényszerítette a politikai dilettáns szerepébe. Vagyis belekényszerítette volna, ha a tényleges helyzet és az igény, a vele szemben megnyilvánuló társadalmi elvárás bele nem sulykolja a morális politikai magatartás felelősségérzetét. Nem véletlen, hogy a két háború közti időszak immár klasszikusnak nyilvánuló, előremutató és szellemileg meghatározó politikai megnyilvánulási szinte kivétel nélkül írói szövegek, közöttük — ez nyugati fülnek kissé komikusan hangzik — *versek* is, bár jobbára mégis kiáltványok, esszék, tanulmányok, pamfletok s egy sajátosan magyar műfaj, a szociológiai szaktanulmány és a társadalmi mondanivalójú esszé határvonalán elhelyezkedő úgynevezett szociográfiai írások. A két háború közének talán legjelentősebb irodalmi és politikai irányzata a paraszti radikalizmus volt — az ebbe az eszmekörbe sorolható „falukutató” írók művei mindmáig hatnak politikailag és ideológiailag.

Sem az ő műveiket, sem a civil társadalom kialakulását más politikai irányból elősegítő írók műveit nem kívánom esztétikailag vagy politikailag értékelni: számunkra itt — témakörünk szempontjából — maga a jelenség érdekes: az államhatalomból nem részesedő, s a formális politika fórumáról kirekesztett íróknak, szociológusoknak, egészében véve az irodalomnak a közvéleményformáló, azaz közvetve politikaformáló szerepe.

Az 1945-48 közötti rövid demokratikus intervallum, amely a náci és a kommunista parancsuraltat egymástól elválasztotta, nem volt

elegendő ahhoz, hogy a civil társadalmat, az egészséges társadalmi-politikai munkamegosztást létrehozza. A művészet kezdetben megtalálni vélte a maga helyét a megváltozott új körülmények között, levette a kényszerű konzervativizmus nyúgát, és sem ellenzéke, sem szolgálója nem volt az egyébként is alig definiált politikai hatalomnak, amelynek kényszer-koalíciójában az egymással szembeálló erők kölcsönösen kioltották egymás szellemi befolyását, s amelyet a gyakorlatban a szovjet megszállás meztelen ténye és valami új keletű függetlenség tétova reménye határozott meg. Egészen a hidegháború kitöréséig. Azt követőleg az irodalom — vagy még inkább az írói magatartás — szkizofrénná vált. Mint ahogy szkizofrén volt az újsütetű kommunista hatalom viszonyulása is a művészet-hez: forradalminak hirdette magát, de konzervatív volt — kurta szünet után a Ferenc József-i őskonzervativizmus, a Horthy-időkbeli neokonzervativizmus szocialista realizmusnak elkeresztelt kispolgári realista folytatása.

A kommunista hatalom, mint mindenütt, Magyarországon is egészségtelenül eltúlzott jelentőséget tulajdonított az írott szónak, s éppen ezért maga akart ellenőrizni, sőt diktálni minden leírt szót. Mindenközben nem vette észre, hogy a diktált szó mennyit veszít mind művészi, mind politikai hiteléből, következésképpen a jelentőségéből is. A kommunista párt igényt tartott rá, hogy annyi állami kanári zengje az állampárt és ideológiája dicsőségét, ahány író csak ír az országban. Ezt az igényét igyekezett tüzzel-vassal kielégíteni. Sikerült is az írók java részét befognia a kalitkába, s ezek — a jóviseletűeknek kiutalt rendszeres és bőséges kendermag-ellátmány fejében, vagy a retorziótól félve — engedelmesen, egyazon hévvel és ugyan-csak egyhangúan hirdették is az állam és az állampárt szakadatlanul változó igazát. A kisebb részük elhallgatott vagy elhallgattatták, de voltak, akik kódolt formában, a sorok közé bújtatták a mondanivalójukat, igyekeztek összekacsintani az olvasóval, s az állampárt örök-éber figyelmét kijátszva kimondani a teljes vagy általuk annak vélt igazságot.

A jelenség minden tekintélyuralmi rendszerben jólismert: a cenzor ostoba, az író megpróbálja kijátszani, s az olvasó megérti az író, sőt szí-

**„A kommunista párt
igényt tartott rá,
hogy
annyi állami kanári
zengje
az állampárt
és ideológiája
dicsőségét,
ahány író
csak ír
az országban...”**

ve szerint még többet lát a kódolt szövegben, mint amennyit az író a sorok közt el mert rejteni. De Magyarországon a kommunista rendszer a cenzúrának egy különösen ravasz, alattomos és káros módszerét agyalta ki, az öncenzúrát. A kiadhatóságra nem az ostoba állami cenzor mondta rá feketén-fehéren az igent vagy nemet, hanem a kiadóhivatali igazgató, a szerkesztő, végső soron az eltiltás veszélyével fenyegetett író, mégpedig soha semmiféle rendeletben nem rögzített s az örökké változó politikai helyzettel függő sejtések alapján. Az író önmagát s a vájtfülű, többségükben jóindulatú, jóbarát szerkesztőket képtelen volt megteveszteni a szándékát illetően, mint ahogy képtelen volt tudatosan veszélybe sodorni őket.

Így alakult ki az idők folyamán az írók három, hivatalosan soha nem deklarált, de a valóságban annál könyörtelenebbül meghatározott csoportja, a támogatottaké, a türteké és a tiltottaké. Aki az első csoportba tartozott, az egyértelműen prostituálódott, aki a harmadikba, az ugyanolyan egyértelműen kirekesztődött az élő irodalomból. A legnehezebb, de íróilag még a leg-egészségesebb helyzetben az eltűrt író volt. Megedződött, mint a hajszolt róka, a művét hol kiadták, hol

nem, persze ha igen, akkor is hosszú várakoztatás után, mire a mondanivalója óhatatlanul elveszítette az aktualitását. És természetesen kis példányszámban, hogy csak a kevesekhez jusson el. Ha lemondott a hazai nyilvánosságról, éppenséggel a diszszidens mondanivaló aurájával övezve szivároghatott vissza nyugatról a gondosan őrzött kulturális vasfüggönyön át. Ha otthon maradt, mert a hazai olvasóhoz kívánt szólni, s mert a hazai — magyarul értő — fél nyilvánosság volt az életeleme, igyekezett úgy ülni a nyeret, hogy a ló is értse, s íróból lassanként átalakult sorok-közt-íróvá, vállalván azt a veszedelmet, hogy ha egyszer netán a szó felszabadul, az írása értelmét veszti, mert nem lesz, aki vállalkoznék rá, hogy dekódolja. A becsületét azonban megőrizte, nem adta el magát, s író is maradt, nem úgy, mint a talpig becsületes kirekesztett, akiről az átlagolvasó azt se tudta, hogy valaha létezett. Mint ahogy jobbára arról az íróról sem szerzett tudomást, aki emigrációból vívta a hazai irodalom szabadságharcát, a kinti és a hazai kevesek értő és helyeslő tudtával, de gyakorlatilag magányosan.

Ebben a teljesen torzult kulturális és politikai közegben a besorolás végleg nem esztétikai értéktől függött. A támogatott írók közt is akadt jó író (mint ahogy egy nő is lehet szép attól, hogy prostituált), a tiltottak közt is akadt rossz (mint ahogy attól, hogy egy nő erkölcsös, még nem okvetlenül gyönyörű). A csoportba sorolást a politikai lojalitás, a párthűség határozta meg, s még csak nem is az írásban megnyilvánuló. Érthető hát, ha a türés és tiltás határvonala mindvégig változó és elmosódott maradt. Az ebben a sávban elhelyezkedő írókat a hatalom olykor még csak nem is üldözte, csak üldözgette, nem durrantotta le, csak körbelövöldözte. Persze ettől még bármikor telibe találhatták, merő véletlenségből, lévén, hogy a vadászok közt sok volt a kocavadász. Sőt még az is megeshetett, hogy szándékosan vették az irányzékot mélyebbre-magasabbra a kellenél. Mindenesetre módja nyílt rá, hogy meghajszolt rókaként elsajátítsa a róka vadászat összes fortélyait, és megtapasztalja a veszélyeit. A vadászat persze irodalminak álcázott politikai terepen folyt, s a vadászok önmagukat politikusnak hitték. Pedig nem voltak azok, csak a hatalom technikusai.

Az igazi politikai döntések ugyanis Moszkvában születtek, nem Magyarországon, a hazai „politikuskora” csak a végrehajtás feladata maradt. Igaz, buzgalmuknak bőséges tanújelét adhatták, a túlteljesítés érdemnek számított. Ennek persze, nem lévén igazi politika, az égvilágon semmi köze nem volt néphez, gazdasági valóságához, szintiszta voluntarizmus vezérelte (nem tagadom, olykor jószándékú voluntarizmus). Az más kérdés, hogy a magyar valóság előbb-utóbb a legvadabb voluntarizmust is domesztikálta: az Írószövetség például, ez a sztálinista kitalálmány, amelyet az írók féken tartására szántak, egy idő múltán valóban az írók, s nem az állam szervezetévé vált, s 1953-tól 1956-ig, a felkelésig a felkelés szellemi előkészítésének politikai és kulturális frontvonalát jelentette. A nyolcvanas évek vége felé a békés átmenet előfutárává és eszközüvé lett. S mindkét alkalommal magukat kommunistának valló vagy hívó írók közreműködésével.

Mindkét alkalom a réges-régi magyar irodalmi hagyományban gyökerezett: a politikai élet csökkenésének lévén, s a politika művelői dilettánsok, nem csak egy-egy író, de az irodalom egésze volt kénytelen magára vállalni a politikai és kulturális helyzetfeltárás, a közvéleménymozgósítás, sőt a felkelés tizenkét napja alatt esetenként a döntéselőkészítés, a politikai akció népszerűsítésének felelősségét is. Teljes természetességgel, mint aki ösztönösen tudja, hogy ilyenkor mi a dolga.

Talán ennek köszönhető, hogy a többi volt szocialista országtól eltérően Magyarországon a kommunizmus bukása után sem bomlott föl az Írószövetség, az írók többsége továbbra is magáénak érezte, s eddig még sikerült megakadályoznia, hogy az immár demokratikus előjelű, de cselekvésmódjában gyakran kommunista beidegzésű államhatalom sem öntötte ki a fürdővízzel együtt ezt a kommunistának született, de demokratikussá cseperedett gyereket. Talán épp azért, mert ez a pártosság iskolájának szánt, de végül is társadalomba gyökerezett szakmai szövetség az idők, s épp a kommunista idők során valódi politikai is-

kolává, a közélet iskolájává fejlődött.

Ezt — magam író lévén — éppúgy tekinthetem dicséretnek, mint elmarasztalásnak. Hiszen ez a jelenség továbbra is a civil társadalom fejlettségét, az írotársadalom szerepvararát tükrözi. Talán szükségtelenül. Hiszen a volt ellenzéki mozgalmakból kialakult új politikai pártok, például a jelenlegi kormánypárt, a Magyar Demokrata Fórum és a legnagyobb ellenzéki párt, a Szabad Demokraták Szövetsége vezetőségében bőven találunk írókat, szociológusokat, filozófusokat. A magyar politikai élet elindult az artikulálódás útján, ha nem is jutott még el e folyamat végpontjáiig, és az ország pártszerkezetét nem is lehet még véglegesnek tekinteni. Ha az irodalom nem is vonult ki a politikából, a politika mindenképpen kivonult az irodalomból, amely az Írószövetségben maga is inkább a művészeti irányzatok, szakmai csoportosulások keretszervezetét, önmaga artikulálódásának eszközüét látja. De egyelőre még képtelen elszakadni a legalábbis elvi, világszemléleti polarizálódás föloldását szolgáló politikai állásfoglalások kényszerétől. Ami ha jellegét tekintve politikai szerep is, minőségileg más, mint amikor a politikai ütközések is az írotársadalom szervezeti keretén belül zajlottak le.

De azt hiszem, mindez meglehe-

*„...az életből
majd mindenki
öt-hat évet
ajándékozott
az ördögnek:
hadifogság,
börtön,
»málenki robot«,
betegség,
kiteleptítés...”*

tősen érthetetlen, ha valami példával alá nem támasztom — ami a politika és az író-lét összefonódását, érdemi kapcsolatát megmutatja, ha nem is bizonyítja — ; egy emberi sors, írói-politikusi sors némiképp egyedi, de az összképbe mégiscsak belesimuló példájával. Talán nem veszik rossznéven, ha ez az emberi sors az enyém: én azt ismerem legjobban. Annál is inkább, mert az én életutam jól példázza a nemzedékem — vagy mondjam inkább, a korcsoportom magyarországi életútját. Amiben közös a többszöri pályamódosítás és közös az, hogy az életéből majd mindenki öt-hat évet ajándékozott az ördögnek: hadifogság, börtön, „málenki robot”, azaz a Szovjetunióban végzett kényszermunka, betegség, menekülés és kiteleptítés formájában — ha szerencsésen el nem patkolt mindjárt az elején.

Az életpályámat politikusként is, íróként is huszonhárom évesen kezdtem. Ami korábban volt — néhány vers, irodalmi álmok s részvételem a nácizmus ellen vívott fegyveres harcban —, az sokkal inkább érzelmi-indulati gyökerű, mint hogy a fiatal ember tervszerű tehetségpróbájának vagy a politikus körütekintő cselekvésének volna tekinthető. A középiskolát már a háború idején fejeztem be, de még egyetemista voltam, mikor Magyarország is hadba lépett. Magyarország ezekben az években az igazságtalanság, társadalmi egyenlőtlenség, faji és nemzeti megkülönböztetés özönvizében fuldoklott, amit az ország jobb erői kétségbeesetten igyekeztek föltartóztatni, de ez — a háború kijózanító utolsó esztendejéig — reménytelen feladatnak mutatkozott: a Magyarországra az első világháború végén ráerőltetett meggondolatlan békediktátum nem számolt annak politikai utóhatásával, a közép-európai térség bomlásával, a nemzetiségi elv megsértésével meghúzott határok személyre kihatóan neurotizáló, hisztériakeltő és bomlasztó hatásával, ami a térséget a sovinizmus, a nácizmust a türelmetlenség meleggágyává tette.

A háború vége azonban a nemzeti függetlenség annyira várt visszanyerésével kecsegtetett, s azzal, hogy végre-valahára bármilyen áldozat árán, de a romokból sikerülni fog demokráciát építeni. A felszabadításról elég hamar kiderült, hogy az szovjet megszállást takar, s a hidegháború meghozta a formális kommunista

hatalomátvételt is. A közbeeső, jó reményekkel indult és kezdetben politikai demokráciát ígérő négy év is a kinkeserves utóvédharcok ideje volt: én a két háború között polgári ellenzékét képviselő s a háború utáni legerősebb pártban, a Független Kisgazdapártban igyekeztem kamatoztatni a németellenes ellenállás idején szerzett erkölcsi tőkém. Fitalon és tapasztalatlanul, korábbi keletű irodalmi álmaimat egy ifjúsági lap szerkesztésébe fojtva.

A kommunista hatalomátvétel persze nyomban és végleg kijózanított mind politikai, mind irodalmi álmaimból. Nemhogy politikai cselekvési tér nem nyílt a magamfajta ember számára, de munkalehetőség sem: egy évbe telt amíg segédmunkásként el tudtam helyezkedni. Akkor is szabályellenesen. Az írás az én esetemben persze szóba sem jöhetett — amit írtam, idegen néven írtam, négerként. Politikai múltam — az ellenállási mozgalom, ahol együtt dolgoztunk kommunista fiatalokkal — életveszély forrásává vált: a hatalom tökéletesen tisztában volt, hogy aki egyszer fegyvert fogott a nemzet függetlenségéért, a demokráciáért, az valószínűleg másodszor is harcolni fog érte. Ezen nem csodálkoztam — csalódást a volt kommunista bajtársaim viselkedése jelentett: társak voltunk az életveszélyben, s most egyszerre ellenségnek tekintettek.

De nemcsak a gyakorlati lehetőségem hiányzott hozzá, hogy irodalmi művet publikáljak, hanem kedvem sem igen volt rá: az írás — mint-hogy azt kellett írni, amit a kommunista párt diktált, egyértelmű volt a szellemi prostitúcióval, s számomra, aki addig sem írásból éltem, nem volt egzisztenciális kérdés — szóba se jöhetett. De végső soron íróként is, politikusként is szerencsém volt: sikerült átképeznem magam vasmunkásnak, gyárban dolgoztam, autogénhegesztőként és csőlakatosként. Majd átnyergeltem a mezőgazdaságra, ott is fizikai munkásként kezdtem, majd először technikusként, végül talajvédelmet tervező és üzemszervező agrármérnökként dolgoztam egészen 1956-ig. Ekkorra már kis híján elvégeztem az agráregyetemet.

1956 egycsapásra visszasodort a politikába — immár sokkal mélyebb társadalmi és politikai ismeretek birtokában —, hiszen én nem könyvből,

hanem gyakorlatban ismertem meg, éltem az ipari munkások és parasztlakó életét, s nem volt idegen tőlem a szellemi és a szervező munka. Akkoriban ezt a sok kanyart és pályamódosítást megpróbáltatásként éltem át. Ma tudom, hogy minderre íróként és politikusként is égetően szükségem volt.

A magyar fölkelés elbukott — én még részt vettem a politikai utóvédharcokban. Ennek köszönhettem, hogy összeesküvés és hazaárulás címen titkos és gyorsított eljárással életfogytiglani börtönre ítélték. Eből több mint hat évet töltöttem le, s alkalmam nyílt rá, hogy a börtönben megtanuljak angolul, s három évet fordítóként dolgozzam. Megint csak szerencsém volt: a börtönnek köszönhetem későbbi megélhetésem alapját, a nyelvtudást, bizonyos mértékben a történelmi és politikai ismereteimet, hiszen csupa olyasmit fordítottam — második világháborús emlékiratokat, politikai tárgyú tanulmányokat —, amihez odakint hozzá sem férhettem volna.

Kint megpróbáltam a korábbi — mezőgazdasági — szakmában elhelyezkedni, de nem türtek meg semmi munkahelyen — nem maradt számomra más, mint a börtönviselt magyar értelmiségiek utolsó menedéke, a fordító élete. Esetemben — rövid idő múltán — az angol nyelvű írók műveinek fordítása. Ami —

*„...hiszen
én nem könyvből,
hanem
gyakorlatban
ismertem meg,
éltem
az ipari munkások
és parasztlakó
életét,
s nem volt idegen
tőlem
a szellemi
és a szervező
munka...”*

idővel — megnyitotta az utamat az írás felé is.

Ötvenkét éves voltam, mire — öt évi várakozás után — az első művem megjelenhetett. *Sarusok* című regényemet azóta több nyelvre is lefordították. A könyv egy tizenötödik századbeli magyarországi eretnekper története, de igazában nem történelmi regény, hanem a börtöntapasztalataim summája. Ezt — bár annak idején senki le nem írta — nemcsak az olvasóim, de az „irodalom-hivatal” is fölismerte.

De nem akarom az írói munkámat részletezni, mert nem ez a lényeg. A megélhetésem alapja — mint mondtam — az irodalmi fordítás volt. Ezt a párt eltúrte, mert a fordítandó előzetesen ellenőrizhető. Ami időt attól el tudtam lopni, azt használtam írásra. Figyelembe véve a megjelenés esélyességét és a hosszú várakozási időket, írásból megélni képtelen lettem volna. A műveim hatása is nehezen volt mérhető — a kritikájuk szűkszavú volt, s ha jóindulatú, akkor az én érdekeemben épp a lényeg nem mondta ki; a példányszámuk alacsony. Hatásuk úgy terjedt, mint a búvópatak, csak itt-ott bukkant felszínre. Az elismerés is szemérmes volt — sem magának, sem nekem nem kívánt bajt okozni. Minden írásom úgy keletkezett, hogy eleve számolnom kellett véresen időszerű mondandójuk elavulásával, mire az olvasó — színdarab esetén a néző — megismerheti őket. De nem számíthattam ki — minthogy a jövőt nem ismertem —, hogy lesz-e, s ha lesz, mi lesz az az általam nem ismert többlet, ami pótolni fogja az aktualitás elpárolgott hevét. Szépirodalomnak a szamizdat kiadás nem kedvez: a szamizdat — Magyarországon legalábbis — csak kisrészt és kivételesen volt szépirodalmi, a szamizdat kiadás egy szépirodalmi mű esetében nem jelentett rangot, s ha a politikai értéket tekintve nem is, az esztétikai érték tekintetében inkább gyanút keltett, mint bizalmat.

A tiltás és túrés határán kiéhezett író tehát csak egyben bízhatott: az értők által ismert, kis példányszámban kiadott és agyonhallgatott írás valóban értéket képvisel és időtállóan bizonyul — olykor a hajszálcsovesség útján messzebbre hat, mint a nagy példányszámú, agyonreklámozott (tehát eleve gyanús) művek. Ez persze nem törvényszerű.

Magam sem tudnám megmondani, hogy mikor engem, a mindeneke-

lőtt az angol nyelvű irodalmak fordítójaként s nem drámaíróként ismert kívülről, s a demokratikus ellenzék régi, de országában csak szűk körben ismert munkatársát az írószövetség elnökévé választották, ebben a választásban mi játszotta a főszerepet: az írásaim, a politikai múltam vagy alig ismert személyiségem. Az Írószövetség pillanatnyi érdekei azt diktálták, hogy vonuljon vissza a napi politikai csatározásoktól, hogy határozza meg alapjában megváltozott és továbbra is rohamosan változó politikai viszonyok között önmaga identitását, szerepkörét, s teremtsen meg a mindenkori kormányzattól független autonómiáját. Az Írószövetség elnöksége az irodalom sajátos és több évszázados szerepe folytán Magyarországon ma afféle informális közjogi méltóság. Súlyához az én megválasztásom idején hozzájárult, hogy a szövetség elnökének teendője elsődlegesen nem politikai — hanem politika fölötti. Ez pedig azzal járt, hogy a demokratikus ellenzék tagjaként addig játszott szerepemről le kellett mondanom.

Sha nem ért teljes meglepetésként az az igény, hogy a demokratikus ellenzékéből létrejött liberális mozgalom, majd párt, a Szabad Demokraták Szövetsége engem jelöljön köztársasági elnökül, az csak annak volt köszönhető, hogy a magyar politika háttérbe szorított öregjei, akik 1941 óta minden demokratikus kezdeményezésben vezető szerepet játszottak, akik részt vettek a náciellenes ellenállásban (s előtte a parasztradikális írók nemzeti egységet létrehozni kívánó mozgalmában, a Márciusi Frontban), majd 1956-ban s a nyolcvanas évek második felében a békés változást célzó politikai mozgalmak valamelyikében, már nem élték meg azt a változást, amit épp nekik kellett volna képviselniük és jelképezniük. Maradtam hát én, életem három politikai színezetű szakaszával, íróként, s magam mögött az Írószövetség elnöki tisztének tekintélyével. Tehát társ híján gyakorlatilag kikerülhetetlenül.

Ez a példa persze Magyarországhoz kötött, s máshoz és mással, mint a magam korcsoportjából valóval

„...ebben
a fura elegyben,

aki a
Göncz Árpád

nevet viseli

s épp

a Magyar Köztársaság

elnöke,

de egyben

író is...”

nem is történhetett volna meg; ha tanulása általánosítható, maga mégiscsak egyedi, s a történések elemeinek sajátos találkozását, egymásra hatását tételezi fel.

S ha most azt kérdik tőlem, hogy író vagyok-e vagy politikus, s én azt felelem, hogy író és politikus, az annyit jelent, hogy a kettőt ebben a fura elegyben, aki a Göncz Árpád nevet viseli s épp a Magyar Köztársaság elnöke, de egyben író is, nagyon nehéz volna különválasztani. Író voltát végső soron politikai működése következtében beszerzett élményeinek és börtönbüntetésének köszönheti, elnökségét végső soron író voltának. Írásaitól elválaszthatatlanok politikai élményei, elnökségétől író volta. Magyarország alkotmánya az elnöknek édeskeves hatalmat ad: a politikai hatalom a parlament és a parlament által választott miniszterelnök kezében összpontosul — az elnök súlyát a személyisége határozza meg. Lévén hogy tisztelte a pártok fölötti, az nem a mögötte álló politikai pártok vagy párt függvénye.

Magyarország a többi kelet-közép-európai állammal együtt súlyos válságot él át, s ez csak másodszorban politikai. Gyilkos töltetét az ország lakosságának többségére kiterjedő gazdasági nehézségek adják — ezek ellen az elnök szinte tehetet-

len. Az emberek túlnyomó többsége mégis benne bíz — minden józan meggondolással szemben. Azt kell hinnem, hogy azért, mert egy közülük, mert sokat próbált életének hála, a bőrén érzi a gondjaikat. S amit gondol, azt — hála korábbi mesteriségének — igyekszik érthetően s emberi nyelven megfogalmazni. S ez talán sikerül is neki.

Lelkiállapota szkizofrén: szorongva érzi tehetetlenségét a fölébe tornyosuló erőkkel szemben, szorongva érzi a kiválasztott felelősségét, ugyanakkor nyitva tartja a szemét. Figyel — figyel mindenekelőtt önmagát, s mindazt, ami körülveszi. Azt a könyörtelen ellentétet, ami elnöksége adta szabadsága s elnökségéből fakadó szigorú kööttségei között van. A hatalomvágy és az előjogok kihasználásának kísértését, az előlött aratott győzelem örömet.

Gyűjti az élményeket, azzal az olykor bevallott, olykor be nem vallott szándékkal, hogy egyszer majd megírja. Szatírának?

Méri az embereket, s azt az ásitó szakadékot, ami a valóságos és érzett méltóságuk között tátong.

Boldog, ha megmerítkézhet egy jó, semmire nem kötelező intellektuális beszélgetés kellemes langyosvizében.

Boldog, ha egy-egy kurta politikai pengeváltásban megérzi önnön fölényét.

Szomorú, ha azt veszi észre, hogy néha már legbelsőbb önmagát is játszani kényszerül.

Szomorú, ha fél tőle valaki.

Örül, ha szeretik.

Utálja magát hiúságon rajtakapni.

Utálja, ha szépeket mondanak neki, mert őszintétlenül érzi.

De azt is utálja, ha rosszat mondanak róla.

Ki nem állhatja az elnöki lakosztályokat, szereti a baráti otthonokat, a fehérfalú parasztszobákat.

Egyszóval: ha akarja, sem tud nem önmaga lenni.

Író-e? Politikus-e?

Végső soron teljesen mindegy.

Mert sem a saját ítélete önmagáról, sem az utókoré nem azon múlik.

Konrád György

PARTON

A tanár kiül a partra. Az Egérfogó mögé négy asztal van kitéve, rajtuk viaszosvászon, fölöttük napernyő. Nagy a forróság, de itt kellemes szellők járnak. Előtte homokgátak között száradó, lecsapolt tófenék. Egy teherautó körül rakodómunkások körülményeskednek, minden mozdulatot hosszan megvitatnak, sikerül néhány szál gerendát legörgetniük, a teherautó eldurrog. Leeresztett vitorlával két hajó horgonyoz a látótér közepén. Egy kamaszlányka a fürdőruha aljáig érő ingben a húszméteres homoktöltésen ide-oda szaladgál a kocsmabódé és a víz között. Bella, a kocsmárosné rövid nadrágban és trikóban álldogál a parton. Sok gyakorlatias elégedetlenséget ad elő, mondhatni, bárkinek, aki arra jár. Egy szőke nő texasi csizmában, erős combokkal, boglyasra dauerolt hajjal, rövid szoknyában, fémszögekkel kivert bőrszíjjal a derekán, érthetetlen sietséggel fel-alá nyargal a tanár asztala előtt. Gyerekek ugrálnak a száradó homokon, amely előbb még szittyós volt, de most már kezd kiszikkadni. Ha nagyot ugranak, kissé besüllyed a lábuk. Békák kéjesen, jajgatva breknek. Két kisfiú egyre szenvedélyesebben mártózik bele az iszapba. Egy nagylány rájuk szól, viszi fürödni őket. Helikopter berreg, két nőalak halad át a tiszta háttérben. K. elfuttatja a tekintetét a sárga homokgát mögötti kéklő tavon, a túlparti hegyeken és a felhőtlen égen. Fecske röppen alacsonyan az iszaposodó gödör fölött.

*

Már semmilyen emlék nem méltó említésre. Bella kisebbik lánya, a tizenhárom éves Jutka megkérdezi a tanárt, hogy ízlett-e a kávé. Ő csinálta. Kiváló volt. Megy úszni, de még áll. Nyúlánk, finom vonal. „Mit teszszik írni? Csak úgy írogatni tetszik?”

A mama felséges sonkái és a kisebbik lány, Jutka csuklóvastag combja. A szellő tarka kartonterítőt lebegtet a vasasztalon. Vállán törülközővel billeg egy dundi nyaralónő, utána a három gyereke sorban, diadalmasan, kidüllesztett pocakkal viszik a palacsintájukat. „Megkezdődik a vedlés”, mondja az egyik sörhasú férfi a másiknak, hámlanak a piros pocakok. Zöldül a víz, fehér ingek és vitorlák a part vonalában, pillangó szálldos a bokrok között. A víz csendes, de nem sima, kajakok siklanak, vonat zúg, a lengő golyó nyomán kemény fabábuk koppannak. Gólya köröz a magasban, szarka ugrál barátságosan, egy szerencsétlen kutya felelget a társának az iszaptó túlsó oldalán.

*

Bella, a nagytestű kocsmárosné, ki-be járkál a part és a kocsmája között. A tarkóján összekulcsolja a két kezét, hátrafeszíti a két könyökét, kimeresztí jelentékeny keblét, megy, ringatja magát, aztán két fiatalabb férfivel cseveg, s mellesleg tölcserű formáz a tenyeréből, csónakázó keresztfiának kiált: „Gábor, a kiesikkel csak a partközelen!”, majd a lányaival azon vitatkozik, hogy vajon kecskebéka avagy varangyosbéka van-e a gödörben. Jutka odaadja a málnafagyaltját a kutyának. Csak egy olyan szolid medence, mint Belláé, hordozhatott egy ilyen kecses figurát. Jutka a fiúkkal veszekszik: „Bagoly mondja bögyölnék!” Most egy fiúval birokra kel, az ellenfele alacsonyabb, de tömörebb.

„Meg akarsz erőszakolni?” Jutka hangja fátyolos, mély, a trikója vállpántját igazgatja.

*

A tanár íráskedve, amit régiesen ihletnek is nevezhetnénk, finnyásan helyérzékeny: van, ahol jön, van ahol nem jön. Néha a közterület igen előnyös neki, mert semleges. Egy forma szerzetese, kötelességtudóan megmossa a forma arcát, sétálni viszi, leülte az Egérfogó mögött a parton. Visszanéz a vascső lábú, zöld bádogasztal mellől, amelyre árnyékot vet a piros-fehér csikos napernyő. Előtte még mindig a száradó, elszaposodott homokmedence, a csupasz árbo, az időtlen vasszékek, a kristályvíz és a cseresznyepalinka. Asztala előtt elbiciklizik egy fekete inges horgászfiú. A mellette elhaladó emberek mind hátat fordítanak neki, arcukat a tó felé irányozzák, amely most viharra készül. A vízparti nyárfa és szomorúfűz levelei heves sustorgásba fognak. Homok és hullám, sárga és kék, az ég elnyeli a túlpartot, telített pára, a testek tudnak magukról, lassan úszó vitorla tiszteleg. A helyszín forró és szellős, kietlen és tiszta. Száradó, repedezett, fel-felpattanó gödörfenék. A véletlen ismét megajándékozta a tanárt egy kielégítő bámszokdóhellyel.

*

A tanár megmarad az írás legszerényebb módjánál: kis zsebfüzetbe olcsó tollal. Vendéglőben egy noteszt elő lehet venni, de egy nagyalakú füzetet kiteríteni roppant nagyigényű magaviselet. Ehhez a zsebfüzetbe jár egy parancs, semmit sem szabad otthon írni bele. Majd egyszer legépel mindent, addig csak bedobja egy dobozba megszámozva a füzetkét, amely olyan, mint a lepkeháló, a szabadban ezt-azt összefogdosunk. Ez a legtisztább munka, papírra, tollal. A kézírás és a félálom közel van egymáshoz. A gép éber figyelemmegosztást igényel, valami nem igazán odatartozó gondot. Ne add ki a kezedből, ne hagyd a testedtől eltávolítani. A gép gyors fogalmazásra csábít, a kéz lefékez. Önkényes döntés, hogy melyik változat az érvényes. A tanár megveszekedett

újrakezdő, ami az önrombolás egyik neme. Nem kíván beleveszni a gépi változatok végtelenszer alakítható és ezért sohasem kész egyenrangúságába.

*

Kerékpárral megy a Balatonra, kellemetlen, hogy nem lehet Magyarországon vásárolni a rúdra és a csomagtartóra szerelhető gyerekülést, mert ezzel a kombinációval mind a két fiát fuvarozhatná.

József ismétlődő kérdései, a rosszfiúságai, az akaratossága, a makacs szétszedési hajlama, a dühös tanulékonytsága — mindez leveszi a lábáról a tanárt. Mennek kettesben szagolni a garázst, megnézni a csigákat, hogy kijöttek-e a fűből, vesznek a piacon kézenfogva csodás paprikát, karalábét, málnát. Gyere ide, kisangyalom, mondd a papának, hogy tőlem is vegen!

*

A tanár egy hosszú szőlőlugason, majd két hibiszkuszövény között halad át, elsétál harmincféle fenyő és egy emeletes filagória mellett, majd kiérve a partra, leül az asztalához az Egérfogó mögött. A megkapó szépségű Jutka szolgálja fel a kávé, a cseresznyepalinkát és az ásványvizet. Elnézést és engedélyt kér, hogy elvihesse az üres csészét, és megkérdezi, hogy jó volt-e a kávé. Tölgyfa, hársfa, régi asztalon viaszosvászon terítő.

*

Biciklisták a homokgáton, család a vízparton, a feleség kívárja a férjét a vízből. A tanár mindent szeret itt, s benne az öreg trombonszólót, a levelek rezgését, az arcát simogató szelet, ahogy a nyaka és a gallérja közé befűj. Most ugyanolyan kék a víz, mint a túlsó part és az égbolt. A homoktöltést elborítja a pipacs. Kisfiú megy nagy vitorlarúddal, amelyre tarka vitorla van felgöngyölve. Mohás kövekre gördülnek, hengerednek a hullámok, gyp, betonozott part, egy szőke lány ráhasal a szőrfre, nagyon kívágott fürdőruha, leburnult comb, has és fenék, borotvált szeméremszőrzet.

*

A parti fűvön gyerekkocsi, fölötté ernyőcskével, a kisbaba a mama

combján bukdácsol át. Mindent hoznak az emberek magukkal, termoszt, csészéket, hogy meleg kávé ihassanak. Sirálytoll a sziklák között, kócolja, fésüli az algát a vízáramlás a síkos köveken. Szaporodnak a férfimelleken az aranykeresztek, ezüstösen vibrálnak a nyárfák, a tanár fehér ingben van, válltáska lóg az oldalán.

*

Viszi a vonat Budapestről a családhoz. A szemközti ülésen egy ropogós császárszemle foglal helyet. Bó szárú rövid nadrágban olyan színű comb, mint a dobostorta cukormázás teteje. Szegény útitársnőnk egy spanyol nyelvkönyvvel kinlódik. Előre-hátra túrja a haját, hol kinyújtja a lábát, hol meg behúzza maga alá. A tanár kinéz az ablakon, a lány csirkecombot marcangol. Kis házak, nyúlketrecek, van aki abban a szobában hal meg, ahol megszületett. A tanár is nyomott és hurutos, ég a szeme, a végét járja. Boldog érkezés, Regina már volt a piacon, sültcsirke lesz paradicsomos fokhagymás spárgatökkel, majd pedig meggyes pite, delet harangoznak, Regina mozdulataiban a tanár kecses mértéktartást észlel. A nyugodt tó felszínét miért fölkaivarni? Kíván a tanár elbolyongani a hölgygel, de legalább kilépni a kertkapun kettesben.

*

Reggel fél nyolc, a tanár kinn ül a verandán, s hátát a falnak támasztva nézi az egészséges lombrengeteget és benne azt az egy ágat, amely öt napja a nagy vihar órájában az öt tápláló és tartó nagyobb ágról letört, de egészen le nem szakadt, s ott árvalkodik fonnyadtan az egészséges lombozatban. Most az ég felé nyújtózó túlélők a magasba tárják magukat, s nem nézik azt a száradó, összezsavarodó, magába pöndörödő levéltársaságot, amelynek a fényből idő előtt muszáj lehullania. A tanár vászonnadrágban, flanelingben ül a verandán, amelynek csendesnek kellene lennie, de szakadatlanul itt nyüstöl fölötté egy helikopter, a szomszéd kertben pedig berreg-durrog a fűnyíró gép. Minél rendesebb egy hely, annál kiállhatatlanabbak ezek a fűnyírók; koszolnak, pöfög-

nek. Félt, hogy az emelkedő közép- osztály még többet fogja nyírni a fű- vét, ha lesz egy szusszanásnyi ideje. Most még dolgoznak, ahogy bírnak, a szívüket fájlalják. A verandán ár- nyék van és nagy cserépben japán naspolya, régi ház, kellő szintmagas- ság, tarka lombsátor a tanár körül, a berregők hamar kiberregik magu- kat. Már csak kutya ugat és gyerek kiált; a világ tele van jó helyekkel. A fák sokat tudnak, a tanárt szelidebbé hangolja a közelségük.

*

Mennek föl az öreghegyre az épí- tési vállalkozóval megállapodni. Szakmunkásból lett építési vállalko- zó, jó arca, jó kézfogása van, megál- lapodnak abban, hogy a ház jövő ta- vaszra meglesz, s a tanár már a saját udvarán faraghatja a tiszta levegőt. Öreghegyen alaposan megtekinti a szikáran álló oromfalat, és a többi kőfalmaradványt, meg a fantaszti- kusan, magányosan feltornyosuló kéményt. A tetőzet már le van szed- ve. Minden elbontható, korhadt, nedves anyag lekerült a házról; in- nen már lehet újrakezdeni. Most már tartozik ennek a háznak, ha egy- szer ennyire megcsonkította, nem hagyhatja így. Az ember házat épít, fát ültet, az unokájára gondol, ha a ház felépül, ha nem hagysz magad után adósságot, akkor a legfonto- sabbal megvagy.

*

Reggelenként hat körül ébred, s mire asztalhoz ül, megjelenik József valami komoly gondolddal. Éppen te- letömködté kis szögekkel a kulcslyu- kat, érdeklődik, hogy lehet-e így is kulcsolni. Ő a nagy technikus, a hír- hedett szétszerelő. Érdeklődését fél- éves ifjúságától fogva lekötik a nyí- lászáró szerkezetek, nyit és csuk fá- radhatatlan, de inkább nyit. K. vigye a nyakában a függőágyhoz, amit ő hintalónak nevez. Hanyatt fekvé áb- rándozik, jobb hüvelykujja a szájá- ban, apjának a bal kezét nyújtja, jobbjának dolga van. Kegyes enged- mény ez, ha a papa éppen nem „csú- nya”, mely szónak József inkább erkölcsi, mint esztétikai értelmet ad, mert például Piroska néni, amikor finomat főz, szép, amikor kiabál,

hogy kiverem a fakanállal a feneke- det, akkor csúnya. Rigó és Rózsa, fe- hér ülőgarnitúra, meggy és körte, Jó- zsef kétszer annyit eszik, mint Buda- pesten, tud már meztláb szaladgálni a kavicsoson, megszínesedett, keveset sír, sokat nevet, a napokban lett szo- batiszta, pelenka nélkül még csino- sabb.

*

A tanár asztalán egy távirat, kéri- kek egy előadás szövegét, amire még ré- gen tett ígéretet, amiért jól meg is fi- zetnék egy amerikai egyetemen, csakhogy most nyár van, és K.-nak semmi kedve politiko-filozófiai el- vontságokon gondolkodni. Kell elő- re a szöveg, hogy megvitathassák, ki- nyomtathassák. Minden, amit mon- danak ésszerű és praktikus. Csak a rejtőzködő K. nem az. Meglesz a maga idejében, ha megjön hozzá a kedve. Nem tudja még, hogy mit gondoljon mostanában az európai helyzetről, és ezen belül Magyaror- szágról. Igyekszik elhúzódní a nyu- gati ésszerűség világától, erre lesz menedék neki az öreghegyi ház. A nyugati ésszerűség a pórúsaidat is át- itatja, az arcodra rámerevedik a nyá- jas kiszámíthatóság. A szabad nyu- gati ember készletve van önmaga megsokszorozására. Az igazi helyett a sok. Ésszerű, hogy a keresletnek eleget tegyen, a hívásokra válaszol- jon és ereje szerint elmenjen, ha pe- dig elmegy, akkor az akadémiai és civilizált szokásoknak eleget tegyen. A professzionálisok érdekelték ab- ban, hogy intézményesítsék és médi- umosítsák önmagukat. Kapitalista demokráciákban azt akarod, hogy minél gyakrabban fordulj elő. Bezá- rod magad logikus és önkéntesen vállalt kötelezettségekbe. Loholsz egyik kötelezettségtől a másikig, és mindegyik a morális evidencia sú- lyával lóg a lelkeden. A szövegszer- kesztő gép időt takarít meg. Ki hány könyvet ír meg egy év alatt? Profes- szor K, ön nem liberális, ön anar- chista, mondta egy nagy tudású és nagy vagyonú öreg amerikai egyete- mi tanár, aki önmagát konzervatív realistának nevezte, mert ő tárgyila- gosan nézi az uralkodó közepszerü- séget, tiszteli is éppen azért, mert olyan jóra valóan közepszerű.

*

A tanár lemegy a partra és az Egérfogó mögött leül az egyik vas- asztalhoz. Háta mögött nyikorog egy olajozatlan deszkaajtó. Elnézi Jut- kát, Bella kisebb lányát a homokgá- ton. A tanár följegyzései arról a sem- miről szólnak, hogy elmúlt ez az élet. Lehetséges, hogy az epikának ép- penséggel ez a tárgya, az idő termé- zete, s néhol a lassú folyáson belül a felgyorsulások. Déli szél fúj, szágul- danak a hullámlovasok, van aki messzire távolodik el a parttól. El- múlt a viharágyú ideje, már csak egy fényjelzés forog, amit senki sem néz. A tanárt felkavarja a szélfújta leve- lek moraja. Nézi a kőgáton megtor- lódó hullámok tajtékát. A székek, támlájukkal a pucér vasasztalnak tá- masztva, egy kissé szomorúak. A ta- nár előnyösnek találja az olyan női fürdőruhát az arra érdemeseken, amely a fenéknek csak épp a vágását takarja el. Ezeket a vonalakat K. tisztán látja. Bella kétrészes, apró fürdőruhában jár, le van sülvé. Vihar és havivérzés előtti idegesség vibrál a levegőben, frontváltások.

*

Leeresztett vitorlájú hajó dülön- gél a tanár előtt a vízen, túloldalt a templomtornyok kis fehér hasábok. Erős a szél, a tanár nem tudja meg- gyújtani a pipáját. Fekete gu- miöltözötű férfiak jönnek ki a partra, vastag testükhöz hozzátapad a gu- miruha. A homokgáton még csak alacsony bokrok tudtak gyökeret verni. Idős pár sétál a tőltésen, szél fújja az úr ingét, a hölgy blúzáat, bő száru női nadrág kelméje lobog, szél csapkodja a nyugágy vásznát s lenget egy nyekergő kerítéskaput. A vilá- goszöld vízen barnászöld felhőár- nyék rohan. A sárga homokgát mögöl vérvörös vitorlák tűnnek föl. A békák szüntelenül kommentál- nak. A tanár pálinkát iszik, a szél be- lekapaszkodik a hajába. Nem csinál semmit, csak ül és nézi a tavat, aztán nem is néz, behunyja a szemét, majd újra kinyitja: egy sirály pontosan követi az úszó felhő szegélyvonalát.

Hogy tud ragyogni egy sárga vi- torla acélkék szélzúgásban, oldaldalozó fényben! Meleg van, fúj a déli szél. ■

AZ AUTONÓMIA KÍSÉRTŐJE

Töredékek

Konrád György pályaképehez

„Jöjjön el mindenki, aki akar, egyikünk beszél, másikunk hallgat, legalább együtt vagyunk.” Ezzel a mondatral zárul Konrád György első regénye, *A látogató*. Ennyit tehetünk, nem többet; de *ennyit* mindenképpen. Az emberi cselekvés, az emberi autonómia lehetőségére, a történelem ellenére megvalósuló boldogulás esélyére kérdezz rá művével. S a méltatlankodás és háborgás egyfelől, a döbbenet és megrendülés másfelől, melyet a regény megjelenésekor, 1969-ben kiváltott, pontosan jelezte: Konrád látlelete és kétségei az orvosolás kimenetelét illetően lesújtó bizonyítvány a politikai hatalom és nem kisebb kihívás az értelmiségi lelkiismeret számára. Ahogy a mű is — mint erkölcsi gesztus, mint példa és bizonyosság az autonóm gondolkodásra — *viszonyítási* alap lett: egyeseknek túl sok, másoknak éppen elegendő vagy talán kevés.

Ha volt valami, amivel zavarba ejtette környezetét, az éppen ez volt: Konrád nem zavartatta magát környezetétől. Járt a maga útját, még csak nem is sietősen, csak a saját kronométereinek tempóját követve.

Így azután gyakran késett el találkozóiról (mondják, egy alkalommal az mentette meg a letartóztatástól, hogy későn érkezett; a többiek addigra már elvitték), ugyanakkor nemegyszer társainál előbb talált rá új kérdésekre és válaszokra. Példaképpen a lukácsi esztétikával való kalandjára utalnék; igazán anekdotába illő történet.

Még középiskolás korában, a negyvenes évek végén nagy hatással voltak rá Lukács György írásai, s ezt nem tagadta akkor sem, amikor az ún. „irodalmi vitá”-ban leleplezték a mester súlyos eltévelyedését. Így hát fegyelmi eljárás indult ellene, melyet az alapszervi titkár, bizonyos Fehér Ferenc vezetett. Később, egyetemi tanulmányainak végén viszont kiábrándult a lukácsi esztétikából s fenntartásait papírra is vetette 1956 nyarán. Barátai — köztük Fehér Ferenc —, kiknek megmutatta, megfedték érte; ekkor Lukács az egyetemi ifjúság szemében talán a legnagyobb tekintély, de mindenképpen az erőszakkal elhallgattatott, autentikus marxista filozófus volt. Az effajta ritmuszavar, illetve időtévesztés később is kísérte Konrádot pályáján.

*

Első írásai — irodalmi recenziók, pályaképek — még egyetemista korában, 1955 elején jelentek meg az *Új Hang* nevű folyóiratban. Korántsem véletlen, hogy az „életől elszakadó politikai tudat”-ot tekintik ezekben

legfőbb ellenfelének. Tehetős zsidó családba születve be, különösen kedvezőtlen történelmi pillanatban, újra meg újra tapasztalnia kellett a társadalmi besorolások igazságtalanságát és embertelenségét. Előbb zsidó származása miatt az élete került veszélybe, utóbb polgári származása miatt az értelmiségi pályán való indulása. Lelkes híve a Nagy Imre nevével fémjelzett 1953-as „új szakasz” reformtörekvéseinek, s eszmélkedésére döntő hatással volt, hogy e reform törekvénynek bizonyult.

1955-ben — a dogmatikus ellentámadás nyomán — az *Új Hang* szerkesztőségét is lecserélték, s a lap nem tartott igényt a továbbiakban Konrád írásaira. Az egyetemen is meggyűlt a baja: mint „túlzó” reformistát több társával együtt kizárták. Am ekkor már lehetett fellebbezni, s Konrádot végül visszavették, befejezhetette tanulmányait. Ismét egy anekdotikus történet kívánkozik ide. Konrád fellebbezését az évfolyamfelelős tanár, Sötér István aláírásával támogatta, néhány héttel később a frissen beiktatott dékán, Sötér István nemkülönben, majd a beadvány — megjárva a szolgálati utat — az újonnan kinevezett illetékes miniszterhelyettes, Sötér István elé került, aki végül kedvező döntést hozott.

1956 őszén Konrád az éppen induló *Életképek* szerkesztőségébe került; az első számnak október 23-án kellett volna megjelennie. Nem így történt. (Azután úgy szűnt meg 1957 márciusában a lap, hogy egyszer sem jelent meg.) Am a késő októberi-kora novemberi napokat nem töltötte tétlenül: mint afféle „pápaszemes”, bábeli figura, előbb fegyveres testőr Mérei Ferenc mellett, majd az egyetemi forradalmi bizottságra ügyelő őrség tagja. (Rendes katonai szolgálatra nem hívták be, ahhoz megbízhatatlan kádernek ítélték.) E néhány nap s még inkább a rákövetkező megtorlás — amely megtizedelte baráti körét — Konrád meghatározó élménye lett.

Jóllelet neki nem esett bántódása, sokáig az irodalmi élet peremén maradt. Maga sem akart függő viszonyba kerülni, szellemi szuverenitását földadni — hiába hívták hát a *Kortárs*, majd a *Valóság* szerkesztőjének. 1959-ben gyámügyi előadóként helyezkedett el, ifjúságvédelmi felügyelő lett a budapesti VII. kerületi gyámhatalomságon. 1960-tól félállásban a Magyar Helikon kiadó lektora és sorozatszerkesztője. Nappal a pesti „Csikágó” lepusztuló negyedét látogatja, esténként a Belvárosi Kávéházban tanyázó írói asztaltársaság tagjaival —

Hernádi Gyulával, Csoóri Sándorral, Orbán Ottóval és másokkal — cserél eszmét.

Maga Konrád utóbb igen pontosan jelölte meg a sajátos, kettős helyzetéből fakadó előnyt: „Az asztaltársaság intellektuálisan eléggé fent volt, ha társadalmi helyzetében nem is. Úgy éreztem, a fent és a lent közti liftezés összehasonlítást tesz lehetővé. Alkalmat ad arra, hogy ne legyek szellemileg foglya egyetlen környezetnek, a hozzá tartozó ítéleteknek és előítéleteknek sem.” *Nyitottság és távolságtartás* egyszerre jellemzi ezt a szinte programszerűen viszonyító-viszonylagosító attitűdöt; talán éppen ezzel magyarázható, hogy írói világa — minden tragikus elemével együtt is — oly kevésbé drámai, az eltökélten megértő-kívülálló közelítés egyforma fénybe vonja a tárgyakat és a lelkeket, a kárhozottakat és (ha ugyan akad ilyen) az üdvözülőket.

*

A hatvanas évek elején bontakozott ki Konrád értekező munkássága. Nemzedéke egyik legmélyebben gondolkodó esszéíró tehetségeként tartotta számon őt az irodalmi közvélemény. Kivált az orosz és a francia irodalom jelentős alakjaival és irányzataival foglalkozott tanulmányaiban. 1960-ban elsőként adott Magyarországon áttekintést a *nouveau roman* legjelesebb képviselőiről (amit 1967-ben kétkötetes gyűjtemény követett az ő válogatásában), s az irányzat, különösen Claude Simon korai regényei nem kevés ösztönzést adtak Konrádnak saját írói technikájának kialakításában. Az „új regény”-t az egzisztencialista irodalom teljesítménye felől ítélte meg: úgy vélte, hogy az egzisztencializmus két alapvető élménye közül a „semmi”-t mélyen átéli, de a „szabadság”-ról tudomást sem vesz az új irányzat.

Ezért tartotta annyira fontosnak az *Oblomov* problematikáját is. Hiszen Ija Iljics nemcsak lustasága tartja vissza a cselekvéstől, hanem a félelem is — a cselekvéssel együttjáró elidegenedéstől. „Jogos az ellentetés — írja Konrád —, nem elmebukfenc-e szabadsághősnek tisztelni egy gunnyasztó herét? Valóban, hősnak nem kellene. Ilja Iljics... nem harcos, csak szökevény. Meg akarja óvni magát a taposómalomtól, de nem fölébe, a cselekvő tudatosság felé húzódik, hanem alája, a szervi lét, a kötetlen szemlélődés zónájába.” Erdemes fölfigyelni rá, hogy az oblomovi álláspont miként köszön vissza *A látogató* lapjain az egyik fontos szereplő, dr. Bandula Endre filozófiájában, a regény más helyein pedig Dosztojevszkij modern elhagyatottság-élményének és Tolsztoj szeretetvallásának elemei. Konrád első szépirói alkotása legalább annyit merít szerzőjének irodalmi tájékozódásából, mint gyámügyi előadóként szerzett tapasztalataiból.

*

A látogató 1969-ben ismeretlen világról adott hírt, s megdöbbenést és elképedést keltett. Ahogy fél évti-

zeddel korábban Fejes Endre regénye, a *Rozsdatemető*, Konrád láttelepe is a kivételesség érzetét keltette. De — éppen Fejessel és a hatvanas évek regényirodalmával szemben — korántsem a szereplők vagy az állam felelőssége érdekli. Hőse, T. a „közöny és az átlag ügynöké”-nek mondja magát a szabályozhatatlan emberek között. A regény jellegzetes építőelemei az „esetek” — ezek az anekdotaszerűen előadott villanásnyi életutak, kis kapszulába zárt tragédiák. T., aki gyámügyi előadó, deviáns esetek egész sorát idézi fel gyakorlatából. A példák hangsúlyozottan esetlegesek, felsorolásuk tetszőlegesen folytatható. Történelem alatti világ ez, változatlan, önmagát ismétlő. Jóllehet a regénytörténet csupán T. egyetlen munkanapját rögzíti a számtalan közül, ez a nap maga az örökkévalóság, s a hivatalnok egész életét reprezentálja.

A deviancia létezése önmagában is nyugtalanító. De még inkább az, ha saját életutunk lehetőségét láthatjuk benne. Hiszen fölöttébb viszonylagos, hogy milyen a szereposztás: ki az ügyfél és ki az ügyintéző. A regény középpontjában álló eset, az egykor jómódú középpolgár Bandula házaspár sorsa bizonyítja, hogy a mélyvilági terep mennyire függhet a történelemtől. Mint ahogy saját életútjának szeszélyes alakulása is arról győzi meg T.-t, hogy hivatalnok szerepét ne vegye túl komolyan. Nem hisz különösebben a beavatkozás eredményességében, még az sem bizonyos, hogy meg lenne győződve a szabályozás feltétlen előnyeiről. Nem is próbál igazságot tenni a Hivatal és az Élet, az erőszakos beavatkozás és az öntudatlan létezés feloldhatatlannak ítélt vitájában. Megkísérli fölmérni lehetőségeit és korlátait, teszi, amit tehet, a kisebb rosszat, állandó kétségek között, rosszul érezve magát a bőrében és a szerepében, mégis a „nincs jobb” felismerésének és elviselésének pátozával.

Azaz komolyan veszi szerepét. De nem mint hivatalnok; nyelve, stílusa látványosan más, mint ami egy ilyen figurától elvárható lenne. Konrád meg sem kísérli a hivatali nyelvet imitálni, sőt egy költői képekben rendkívül gazdag, szakszerű leírásokban és bölcséleti igényű megállapításokban bővelkedő szöveget ad hőse szájába. Így óhatatlanul megnő T. súlya; kivételes öntudatát nem annyira a helytállásában rejlő bürokratikus ethosz magyarázza, mint inkább az, hogy a regény elbeszélőjeként túllépi szerepe határait: *a dolgok kimondásával értelmiségi-emberi küldetést teljesít. „Jöjjön el mindenki, aki akar...”* — ha többet nem is, de annyit megtehet az ember, hogy kibeszéli a világot.

*

1965-ben Konrád szociológusként helyezkedett el, az ÉVM Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben. Ekkor kezdődött együttműködése Szelényi Ivánnal. Vározzociológiai munkájuk, *Az új lakótelepek szociológiai problémái* (1969) a pécsi, debreceni, budapesti és szegedi lakótelepek népességének rétegződését és életmódját mérte fel s adott elsőként megbízható ismereteket a magyarországi lakótelepek önálló

(a hagyománnyal rendelkező városrészekről független) társadalommá szerveződéséről. A szocialistának mondott lakáspolitikai elemzése és egyéb tapasztalataik új egyenlőtlenségek létrejöttéről és a magyar társadalom dichotóm szerkezetéről győzték meg őket.

Így alakult ki az a felfogásuk, hogy a nálunk is megvalósuló „államszocializmus” gazdasági és uralmi viszonyait „racionális redisztribúció” jellemzi: a társadalom által megtermelt többletermékeknek — ésszerűsége, szakmai illetékességre hivatkozó — központi elvonása és újraelosztása. A szovjet típusú társadalom hagyományos baloldali kritikájához, az „új osztály”-elméletek korábbi változataihoz képest az az eredeti — és leginkább vitatható — Konrádek felfogásában, hogy nem a bürokráciát, hanem az *önálló osztályt nyilvánított értelmiséget* jelöli meg a rendszer igazi haszonélvezőjeként s állítja szembe az ugyancsak differenciálatlanul értelmezett munkássággal.

A hetvenes évek elején írt műveiben Konrád az értelmiségnek a szocializmusban betöltött szerepét próbálta meg tisztázni. Először *A városalapító* című, 1971 és 73 között született regényében, majd a Szelényi Ivánnal 1973—74-ben közösen készített, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című nagyívű történetfilozófiai esszéiben. A két mű szellemi rokonsága nyilvánvaló. A regény címszereplője egy építész, aki hivatásánál fogva részt vesz az új rend tervezésében és — ez egyúttal azt is jelenti, hogy az — irányításában. „Tervezek: tehát vagyok”, nyilatkozza ki öntudatosan az elbeszélő (aki itt is, mint Konrád többi regényében, maga a főszereplő), s ez a descartes-i „cogito”-ra való ironikus utalást nem számítva is életprogram, sőt világvé. Önmagát, illetve értelmiségi osztályát helyezi az univerzum középpontjába, saját tevékenységét tudja meghatározónak a társadalomban.

Ugyanezt a jelenséget az esszé úgy írja le, hogy a közép-kelet-európai szocialista társadalmakban, ahol a teljesítmény mérésének profit-elve nem érvényesül, a munka során felhasznált ismeretek bonyolultsága lesz a jutalmazás kritériuma, közvetlenül mérhetően a kvalifikációs szint és a vele járó pozíció, „az értelmiség tudásával legitimálja jogát a hatalomra”. Természetesen mások a két műfaj lehetőségei. A regény belülről, a hivatalnok értelmiség nézőpontja felől képes láttatni és elidegeníteni az új uralkodó osztály gondolkodásmódját, értékrendjét. Alighanem a hetvenes évek elején ismét fagyossá váló politikai légkör, a magyar gazdasági reform leállítására és az értelmiség napirendre térése efölött játszott elsősorban szerepet abban, hogy Konrád iróniával, sőt némi ellenszenvvel közelítsen értelmiségi hőséhez.

Az esszé kéziratát 1974-ben a hatóság lefoglalta s a szerzők ellen ígázatás vádjával eljárást indított. A zaklatások elöl azután Szelényi családjával együtt kivándorolt az országból, Konrád pedig itthon nem publikálhatott. Jószerivel egykötetes szerző maradt nálunk, miközben az ország határain túl valamennyi műve megjelent s Konrád a mai magyar széppróza talán leginkább ismert alakja lett a külföldi közvélemény előtt. *A látogató* második kiadására 1988 végéig kellett vár-

nunk. Újabb regényei közül egyedül *A városalapító* jelent meg, több éves késéssel, 1977-ben, ez is értelemzavaró szövegváltozásokkal. (A kiadó igazgatója személyesen vizsgálta felül a kézirat politikai veszedelmeit, s mintegy száz helyen módosította az eredeti szöveget.)

*

A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején írt művekben ismét hangsúlyváltás tapasztalható. Konrád immár nemcsak a zsákutcs végeredményt, a sztálinista-posztstálinista rendszert kívánta elemezni, hanem az ide és az esetleg innen tovább vezető helyi adottságokat és lehetőségeket is, a közép-kelet-európai kis népek történelmi útját, kultúráját, megszokássá szilárdult hagyományait. Mindenekelőtt a térség különleges „köztes” helyzete izgatja: „A nyugati és keleti kultúra találkozása ez. A keleti filozófia szerint belefogni sem érdemes. A nyugati szerint a vállalkozást siker koronázza. A kelet-európai szerint meg kell próbálni, de tudni kell, hogy veszteni fogunk.” Konrád úgy véli, hogy a nagyhatalmak ismételt erőpróbaínak áldozatul eső kis népek mentalitása szükségképpen vált ilyené.

Ám korántsem szükségszerű, hogy ilyen is maradjon. *Az autonómia kísértése* (1980) és az *Antipolitika* (1982) című esszékötetek arra keresik a választ, hogy otthonossá tehető-e számunkra a világ és mennyi múlik rajtunk. Konrád éppen abban látja az egyik fő veszélyt, hogy a negatív történelmi tapasztalatok túl mélyen épültek be kultúránkba, holott az *autonóm kultúra* lehetne a legerőteljesebb eszközünk a nagy- és kishatalmi politikákkal szemben. A kultúra éppen azért kultúra, mert nem politika, sőt „antipolitika”, s ezt annál inkább hangsúlyozni kell, mert ma már az emberiség léte forog kockán. „Nem tudok Közép-Európa számára más szabadulási módot az orosz katonai megszállás alól — jelenti ki Konrád, paradoxonig élezve a megfogalmazást — nekünk is meg kell szállnunk őket az eszméinkkel.”

Nem kis vitát váltott ki az a megállapítása, hogy valójában nem ideológiák vagy gazdasági rendszerek csatáznak egymással, hanem két *nemzetállam* — az Egyesült Államok és a Szovjetunió — hatalmi elitje. Márpedig Konrád szemében a nemzetállam a legtöbb baj forrása; nemcsak a polgárság gondolkodik ennek keretei között, hanem a vele szembenálló baloldal is. Az emberi autonómia védelme a politikai intézményekkel, mindenekelőtt az államhatalommal szemben a perszonalista gondolkodókéhoz hasonló súlyt kap Konrád érvelésében, de ő — ha szól is a „belső autonómia” megteremtésének szükségességéről — nem korlátozza a függetlenedés lehetőségét a személyiség dimenziójára.

Hasonló gondok foglalkoztatják harmadik regényének, *A cinkosnak* (1978) hőstét, T.-t is, aki épp olyan rezignáltan s mégis eltökélten menetel végig a huszadik századi magyar és kelet-európai történelem fő színhegyein, mint ahogy névrokona tette *A látogató* történelem alatti világában. A korábbi regényekkel szemben

A *cinkos* valósággal tobzódik az eseményekben, T. mindenütt ott van, ahol történik valami. Háború, bűntetősorozat, hadifogság, politikai munka és karrier, koncepciók per, Nagy Imre kormánya, újabb letartóztatás, civil élet s végül önkéntes száműzetés egy elme-gyógyintézetbe: ezek T. életútjának állomásai. Konrád célja immár az, hogy a — hol forradalmi, hol reformer, hol pedig ellenzéki beállítottságú — magyar baloldali értelmiség próbatételeit ne elméleti dilemmák-ként mutassa fel, mint a *Városalapító*-ban, hanem a történelmi katalizmak és erkölcsi csapdák mindig választást, mindig áldozatot követelő, gyakorlati kényszereként.

Utóbb három regényét összefüggő trilógiának fogta fel Konrád, s az utolsó kettő felől értelmezte őket: „Mindháromban T.-nek hívják a hőst, bár ezt csak egyszer-kétszer jeleztem. A politika rokkantja nevet adtam ennek a figurának, anélkül, hogy ezt leírtam volna. De ismertem épp elég embert, aki belerokkant a politikacsínálásba. Ha tehát nem is csak a velem megesettet írtam, át tudtam élni a három alapszemélyiséget. A három T.-t.”

*

Kétségtelen, legújabb szépprózai műve, a *Kerti mulatság* (1985) gyökeresen más, mint a korábbi regények. Bár ebben az esetben az is eldöntendő, hogy melyik szövegváltozatot értjük rajta, mert hogy több is van — s nem valamely kiadói igazgató, hanem magának a szerzőnek jóvoltából. Az első változat, saját értelmezése szerint, „önéletrajzi esszéregény a tájékozódásról”, melynek elbeszélője s egyúttal főszereplője nem valami fiktív szerep vagy sors boldogtalan tulajdonosa, hanem maga az író, ha ugyan ez nem fiktív szerep. Konrád György, a szerző megteremti hőstét, Konrád Györgyöt és környezetét, a családot, mindekelőt az apa szinte mitikus magasodó alakját, a szó szerint „füstbe ment” rokonságot és a gyermekkori társakat, s az öt végzetes kalandokba csábító vagy éppen azokból kimentő nőket, akikkel szemben nincs menetség, nem elegendő a férfiúi önvédelmet és kényelmet szolgáló, egyszerre megértő és kívülálló magatartás.

1978-ban a Pen Club stockholmi kongresszusán mondott beszédében Konrád így foglalta össze a maga ars poeticáját: „Az író az emberek világából is csak annyit ismer, amennyi az övé. Írói világom? Én vagyok az. Amit a fejemben hordok. Műveim: álarcaim. Mint tény csak álarc van, arc csak mint utópia van.” Talán a *Kerti mulatság* első változata közelítette meg ebben az értelemben leginkább az utópiát. Annyira, hogy Konrád visszariadt ettől a megoldástól, s az 1989-es magyarországi kiadás számára újraírta könyvét. Ahogy előbb életét tekintette irodalmi nyersanyagának, most a korábbi változatot; a kompozíció jelentős mértékben módosult, a megnevezetlen főszereplő immár nevet kap: Kobra Dávidnak hívják.

Az új cím (*Agenda, 1. Kerti mulatság*) azt is sejtetni engedi, hogy esetleg egy újabb trilógia első darabjával van dolgunk.

*

Az 1989-es év Konrád hazatérésének éve lett; sorra jelentek meg a magyarul csak külföldi vagy szalmazda kiadásban hozzáférhető művek: A *cinkos*, Az *autonómia kísértése és az Antipolitika* (egy kötetben), az *Agenda, 1. Kerti mulatság*, végül *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (melynek publikálási jogáért — az idők változásának csalhatatlan jeleként — egymásra licitáltak a kiadók). Az 1983-ban neki ítelt Herder-díj mellé most, 1990-ben megkapta a Kossuth-díjat is, s nemzetközi tekintélyét jelzi, hogy a Pen Club elnökevé választották. De idehaza is valóságos egy-személyes intézmény: fáradhatatlanul agitál a liberalizálódás és a demokratizálódás mellett. Publicisztikája bámulatosan termékeny; nincs olyan, magára valamit is adó lap, melybe ne írt vagy ne nyilatkozott volna.

Errefelé korántsem ritka az olyan író, aki tevékenyen politizál. Konrád is ezek közé tartozik, de ő — másokkal ellentétben — nem vállalt sem pártbeli, sem közjogi tisztséget. A Szabad Demokraták Szövetsége tanácsának tagjaként gyakran vett részt gyűléseken, pódiumvitákon, ám szinte kínosan ügyelve arra, hogy megőrizze szuverenitását saját pártjával szemben is. Nem lehet igazán mozgalmi ember az, aki ennyire az *autonómia* megszállottja, s aki mindent megtesz azért, hogy másokat is ezzel kísértessen. Az 1989–90-ben bekövetkezett, mélyreható politikai változások, a közép-kelet-európai forradalmak legfőbb értelmét éppen abban látja, hogy „új fejezetet nyitottak az európai autonómia történetében” (*Magyarnak lenni Európában. Magyar Hírlap*, 1990. január 6.)

E folyamatnak még csak a kezdetén vagyunk. Az esély, melyet kaptunk, könnyen eljátszható. A pártállami és állampárti reflexek túlélnek a rendszer bukását és újjászülehetnek a ma befolyásos politikai pártokban és mozgalmakban. Az pedig végképp nem az Európához való felzárkózást segíti elő, ha a harmincas-negyvenes évek Magyarországon divó értékeket próbálják rehabilitálni. Konrád nem győződni a *szélsőséges* erőktől és módszerektől; egyik, Szelényi Ivánnal közösen írt cikkében élére állítva a kérdést így fogalmaz: „Válaszúton vagyunk: elindulhatunk a forradalmi retorika útján, ami ugyan gyors változásokat ígér, de történelmi tapasztalataink szerint csak *elmaradottságunkat* tartósítja. Dönthetünk azonban úgy is, hogy a rendelkezésre álló politikai eljárások közül azokat választjuk, amelyek a legméltányosabbak és a lehető legkevesebb embernek ártanak. Meggyőződésünk, hogy a forradalom kultuszánál ez az *emberkímélő stratégia* nemcsak nemesebb, de sikerebb is.” (*Forradalom vagy reform. Magyar Hírlap*, 1990. július 26.)

Távolról sem osztja mindenki ezt a véleményt, támadják is érte Konrádot. Meglehet, ismét az öt jellemző ritmuszavarról, időtévesztésről van szó. ■

A JÓZAN ÉSZ UTOLSÓ MENEDÉKE

Fattyú író vagyok, sehonnan se származom. Nem vagyok zsidó író, miként Singer mester. Könyveimben a zsidók csupán irodalmiság, elkülönítés, ahogy az orosz formalisták értik: *otsztranyenije*. Mivel Közép-Európa zsidó világa egy elszüllyedt világ, *volt világ*, s mint ilyen a valóságos-irracionális terében kapott helyet. Tehát az irodalom terében. Disszidens író sem vagyok. Talán Közép-Európa írója, amennyiben ez bármit is jelent. Ha nem borítaná homály származásomat, kérdem, vajon mi okom lett volna, hogy írással foglalkozzam?

A legjobban azt az irodalmat vettem meg, amely kisebbségnek adja ki magát, bármely kisebbség irodalmát. Akár politikai, etikai, szexuális. Az irodalom egy és oszthatatlan. Jó vagy rossz. Az ember lehet homoszexuális, de attól még nem Proust; lehet zsidó, de attól még nem Singer. Hogy kisebbségi-e vagy sem, ez nem érdekel. Könyveim tárgya, hogy Nabokovot idézzem, a stílus. Vagy fordítva: könyveim stílusa a tárgyuk.

Anyanyelvemen írok, szerb-horvátul, ez az a hangszer, amelyet fel nem cserélnék a világon semmire. Bár a franciát szinte kifogástalanul használom. Nosza, javasolja csak bárki Menuhinnak, cserélje el Stradivariját egy Bösendorfer zongorára, melyen közepesen játszik, s nem leli benne örömét.

Hogy ki vagyok? Szemlélődöm, ne vegyék zokon. Azt szemlélem, amit szabad szemmel lehet látni, s amit az emberek nem látnak a legjobban. Szemlélem tehát ezt a lemorzsolódást, a magam tizedik kerületi obszervatóriumából (második emelet)... S nem kevés dolgot észlelek, olykor csodálkozva. Példának okáért látom, hogy egy egész nemzet íróival miként járatják a bolondját... Hogy a szürrealisták annak idején nagyon realiztikusan énekelték meg Sztálint — ók, akik az öntudatlan álmokat akarták fölfejtani! S látom, hogy az, aki árulással gyanúsította meg az írástudókat, maga is áruló lett. Hány ember tért erre az

intellektuális tévútra, egyetlen szó nélkül, szent Sartre, szent Simone és társaságuk nyomában. Intellektuális elővigyázatosság nélkül. Azoknak pedig, akiknek igazuk volt — Camus —, nem adtak igazat, sem elismerést, mert olyan pillanatban tudták és mondták ki a dolgokat, amikor azt mások nem tették. Az elővigyázatosságnak ez a hiánya, ez a naivítás, bevallom, számomra felfoghatatlan.

De a totalitarizmust nem lehet felfogni akkora adag komolysággal. Akarom mondani, ugyanazon a nyelven. Ehhez Rabelais szükségeltetik. Más nyelv kell, más beszéd. Vagy traktátusokat írunk, vagy irodalmat. Az irodalom a józan ész utolsó menedéke, vagy annak kellenie lennie. A nyelvet meg kell óvni e harcok fanyelvek áradatától. Egy szerelmes szonett — szép szerelmes szonett — kő a fanyelvek mocsarában. Kicsinyke sziget, melyre léphe-tünk.

Rabelais-nál minden megvolt: nyelv, játékoság, erotika, még a nevezetes elkötelezettség is. Kell ennél több? Sajnos, a francia irodalomnak ez a szilárd vonulata, fő áramlata, amely Villonnal kezdődik, egyszerűen eltűnt. Utána minden szerte-szóródott. Emitt játékoság, amott elkötelezettség, erre stílus, amarra erotika. A váza ezer dirib-darabra törött. De hová is tévedtem. Hisz most rólam van szó, ez életrajz.

Homme de lettres vagyok, miként a franciáknál mondják. Ami azt jelenti, hogy egész életem irodalom. Csak természetes, hogy e kettősség tudatában vagyok. Ez egy hosszú tapasztalat, dilemma Lafcadio naplójának mintájára. Az egyik oldalon Orwell, a másikon Nabokov mester. Az első: „Ott, ahol hiányzott a politikai indíték, halott betűket vetettem papírra, s elvesztem a túlcicomázott és vulgáris részletekben...”

És most Nabokov: „Mindig is untatott mindazoknak a boldog meggyőződése, akik úgy vélték, hogy a lelkiismeret, egészséges obszcenitás és kevéske kommunizmus áramütésének egyetlen rezzenete — mindez

összekeverve bármilyen régi éjjeli edényben — magától, egy titokzatos alkímia folytán valamiféle ultramodern irodalmat eredményez; én pedig azt állítom, még azon az áron is, ha esetleg főbe lőnek, hogy a művészet, mihelyt kapcsolatba lép a politikával, óhatatlanul a legközönsége-sebb ideológiai bővlivá silányul.” Ez a probléma lényege. E két idézet esszéim és cikkeim egyik kötetének mottójával választottam (*Homo poeticus*, 1983). Mindaz, amit írok, regény és elbeszélés, dráma vagy esszé, e két pólus között oszcillál.

De tézisregényt sohasem írtam. Az irodalom túlzottan is szent dolog ilyesféle mesterkedéshez. Ritkán írok. Az irodalom felajánlás, s nem sugallat. Felajánlás. Joyce-i epifánia. Amikor az embernek az a benyomása, hogy minden közönségességben, az ember és élet hívságában létezik néhány kiváltságos pillanat, melyet ki kell használni. Ez az Isten vagy az Ördög adománya, mindegy, de a legnagyobb ajándék. E között ingadozom, e két, látszatra ellentétes pont között, amely úgy taszítja egymást, mint két azonos mágneses pólus; ide-oda hanyódom az üresség, az irodalomtól való iszonyodás pillanatai és ama ritka pillanatok között, amikor nincs ez az undorodás.

Amikor nem írok — fordítok, főképp költőket: oroszokat, magyarokat, franciákat és angolokat is. Ez megszabadítja az embert tulajdon líraiságától, amely mindig veszélyt jelent a prózára nézve. Ez remek stílusgyakorlat is az író számára. Lefordítottam szerbre Queneau-t. A recept ebből kihámozható. Sok élet-zöldség, jókora darab valóságnyershús (összetört csonttal), késhegynyi só, morzsányi nádcukor (semmiképp se szacharin!), jókora adag iróniának nevezett fűszer (amely helyettesítheti a babért!). „S mindez összekeverve bármilyen éjjeli edényben.” Lassú tűzön főzni, hónapokon át, ha kell, évekig. Frissen tálalni, vagy hagyni, hogy megromoljon. S csendben félrehúzódni.

Vujicsics Sztoján fordítása

Danilo Kiš

NEM HISZEK AZ ÍRÓI KÉPZELETBEN

Esetemben a dolgok lényegében nagyon is egyszerűek. Én elsősorban európai író vagyok, mert Jugoszlávia, az az ország, amelyből származom, Európához tartozik, kultúrája, irodalma európai. Szűkebb értelemben viszont Közép-Európának vagyok adósa: a magyar környezet, melyet gyerekkoromban megismertem, a magyar nyelv és a magyar irodalom ismerete döntő befolyással volt rám. Én tehát szellemi értelemben áthelyeztem magam Jugoszláviából Közép-Európába. Így aztán az európai örökség természetesen az enyém is — én nemcsak én vagyok. Véleményem szerint az európai írókat három irodalom hagyománya formálta: a francia, a német és az orosz.

Közép-Európa témája engem már akkor foglalkoztatott, amikor még nem volt divatban, vagyis már első könyveimben. Merő véletlen tehát, hogy ma engem abba a nagy mozgalomba sorolnak, amely „Közép-Európa” kulturális-irodalmi mítoszát éleszti újjá. E mítosz keletkezésének oka elsősorban abban keresendő, hogy Nyugat-Európa néhány évvel ezelőtt hirtelen rádöbrent, egy teljes kultúrhagyomány levonul a történelem színpadáról, s a kulturális örökséget a teljes kihalás veszélye fenyegeti. Itt elsősorban politikai problémáról van szó, mert e kulturális hagyomány fokozatos elhalását mindenekelőtt a Szovjetunió állandó jelenléte okozza Közép-Európa országaiiban. Másfelől ezek az országok maguk sem tettek semmit, hogy megállítsák a kulturális tönkremenést: a kommunista uralom alatt az a kulturális és irodalmi egység, amely létezett az Osztrák—Magyar Monarchiában, mindinkább szétszakadozott. Ma a dolgok valamivel másképp festenek.

Az, hogy Nyugat-Európában, s később fokozatosan Közép-Európa államaiban is — amelyekben a kommunizmus hatalmon van — a kulturális öntudatosodás egyáltalán megkezdődött, e térség emigráns íróinak köszönhető, mint például a cseh Milan Kunderának, aki ma Párizsban él. De Kunderának és a többieknek nem az a céljuk, hogy politikailag egyesítsék az ismét felfedezett kulturális Európát. Számukra az a fontos, hogy a politikai határoktól függetlenül legelőször is egy kulturális egységet teremtsenek, elegendő bizonyítékot szolgáltatva arra, hogy az egység igenis létezik, és hogy mi mindannyian ugyanannak a kultúrának és irodalomnak örökösei vagyunk.

Meggyőződésem, hogy az írónak nincs joga átengedni magát képzeletének. Én mindenesetre nem hiszek az írói képzeletben. A XX. század irodalmában egy alapvető változás történt, amely abban áll, hogy az irodalom többé nem romantikus a szónak történeti értelmében, és nem is lehet az. A romantika korában a képzelet volt az irodalom hajtóereje. Mindazok után, amit e század történelme hozott, teljesen világos, hogy a képzelet s vele a romantika többé nem játszhat jelentős szerepet. A modern történelem a valóságnak olyan hiteles formáit teremtette meg, hogy napjaink írójának nem kell mást tennie, csak művésziileg megformálni, ha kell, esetleg „kitalálni” őket, vagyis: az író nyersanyagként kezeli, és képzelőereje segítségével újraformálja a hiteles tényeket.

Részletek egy interjúból, melyet Adalbert Reif készített Párizsban, 1989-ben.

Vujicsics Marietta fordítása

A pesti szakállam (Kecskeméti Kálmán felvételei)

A hetvenes évek kezdetén úgy éltünk, magyar értelmiségiek és köművesek Bukarestben, akár idegen országban, melynek ismerjük a nyelvét. Otthon nem tanultuk meg a viselkedésmódot, bár a háború előtt az én apám, sok máséval együtt megjárta a román fővárost; amikor azt még előszeretettel nevezték „kis Párizsnak”, sok házát építették, sok gazdag családját ellátták cselédként, és sok konyhalányból lett nagyszágos asszony utóbb. Székelyek voltak többnyire, az iparosítatlan vidékekről. Tömegszállításokra és busás fizetésekre emlékeztek aztán, és nem vágódtak vissza.

A hetvenes évek elején magyar könyvkiadó, hetilap alakult Bukarestben, megindult a televízió nemzetiségi adása. Számítások szerint ez volt az erdélyi magyarok odavándorlásának második hulláma a háború óta, miután az előző áradat csatlódottan visszavonult az ötvenes évek közepén, odahagyva uszádákat. Sok fiatal értelmiségi vállalt állást Bukarestben; a szakmunkásokkal viszont legfennebb a Petőfi Sándor Művelődési Ház báljain találkoztak, egyébként belterjes életet éltek, még a párt-strandon is külön szeglete volt a protekciósoknak. A háromból megmaradt egyetlen magyar iskolába együtt jártak a gyerekeik, azzal a különbséggel, hogy az idényre oda-szegődött köművesek, ácsok cseme-

„BUKARESTI SZÉP NAPOK”

téit munkakezdés előtt, reggel fél hatkor hozták, és az első csengetésig a tágas előtérben szundikáltak. A szülők többnyire a nyugati munkavállalás lehetőségének ígéretével szerződtek oda. Másoknak is ugródeszka volt ez a város: hazafelé, vissza Erdélybe. Legtöbbjük nem akart végleg megtelepedni, zártkörű társaságaikban már-már elfelejtették az iskolában tanult román nyelvet is.

Tartott még a később dikátorrá vedlett pártfőtitkár (mindközönségesen: a Cár) nevéhez fűződő, 1968 körül indított nemzetiségpolitikai nyitás lendülete is; a reménye legalább. Az új vagy újjáalakult magyar intézmények időtállóan ígérkeztek, és húst is lehetett kapni még.

Ha az autóbuszban rászólt gyerekeimre egy izzadt felnőtt, hogy ne beszéljenek „azon a barbár nyelven”, csak annyit kérdeztem tőle: ugye, maga erdélyi? Három ilyen eset történt öt év alatt, és kétszer ráhibáztam. Román-magyar futballmérkőzés vagy hasonló esemény ajzotta ilyenkor a kedélyeket, főként ha veszítésre álltak a hazaiak. Az utcai nacionalizmusban volt még valami kedélyesség. Nehéznek, de biztosságnak tetszett az élet.

Lakott lépcsőházunkban egy ifjú ügyvéd, hétvégeken színes társaságokat vendégtelt a vidéken keresett pénzéből, cefreszagú, huszonkét fokos pálinkákkal. Popénekesekek, rádióriporterek és levitációs médiumok gyűltek össze nála. Ott voltam én igazán érdekes! Egy másnyelvű író, ráadásul combtőig gipszben. Azt mondja az ifjú ügyvéd egy éjféle órán: „Olvasom a Cár beszédeiben, hogy románok, magyarok, szászok, más nemzetiségűek... De hol laktok ti?” — Legalább kétféle millióan éltünk vele egy országban, és én voltam az első magyar, akit megismert. Nem is voltam számára egyéb „couleur locale”-nál, akár egy székely novellában. Odakeveredett aztán egy tévészerkesztő. Tudósan kifejtette nyomban, hogy a magyarok rossz helyre települtek Európában, miattuk nem valósulhat meg sem a latin, sem a szláv tenger. Kedélyeskedve válaszoltam, hogy letelepedésünk ködös idején még nem

tudhattuk, hogy efféle tenger létezni akar. Erre komoran, valamire érveként adta elő, hogy a kontinens első egyeteme román földön alakult. Francia könyvben olvasta. — Nem fellebezhettem egy magyar történelmekönyvhöz, igazán.

Felfigyeltem viszont: nem kisebbségi magyarokról, hanem egy egész nemzetről beszélt az illető, mintegy besorolt az egységes magyarságba azzal, hogy kiutasított maguk közül, s még kisebbségként sem akart. A házigazda aztán engesztelően ölegett az ajtóban búcsúzóul. A „sajátosság méltóságának” sértett érzékenységével távoztam a sajátosság természetességét élők közül.

Szemközt velünk egy „jó család” lakott: az asszony apja miniszteriumi tisztviselő, a férfi pópa volt. Odaköltözésünk után egy héttel megkérdezték, miféle hosszú ünnepet ülnék? Hiszen feleségem naponta főz. Ők szalámival és tejszínhabbal etették a kicsinyüket. Nekem meg eszembe jutott, hogy egynyelvű nagyanyám a szükös ötvenes években fejjörcsöt kapott, ha a piacon nem árultak friss tejfőlet, és fogalma sem volt, hogy ő is tud egy román szót. „Árdé”-nak mondta a húspaprikát: a szó a zöldséggel együtt délebbi tájról érkezett a hideg hegyek közé.

Magyarországi barátainknak is gyakran elmesélem ezt, akárcsak a

1971. Bukarestből útban a tenger felé...

bukarestieknek. Nem az akaratlan asszimiláció példájaként. Hanem, hogy Románia valójában három ország, legalább kétféle életformával és igénnyel. Ne ítéljenek Erdély, és főként ne az erdélyi magyarok életmódja szerint. Egyenlőnek úgy is lehet lenni, ha denivelál a hatalom, avagy a „rendszer”. Egyiknek lecsúszás az, ha arra a szintre jut, amelyre a másik felemelkedik. De ez nem faji, még csak nem is nemzeti, s annál kevésbé nemzetiségi kérdés. „Ilyen az élet.” A románság éppen olyan a maga helyén, amilyennek lennie kell.

Mi, a magunk helyén, nem olyanok vagyunk, amilyenek a románok akarnak.

Emlegetett szomszédasszonyunknak megtetszett egyik fiatal író barátom, és szellemileg akarván előbb megközelíteni, könyvét kereste a boltokban. Majd hosszán panaszkolta, hogy nem leli. Tudja ő, érti is, hogy anyanyelvén ír a szép úr, de még a hivatalos vélemény szerint is az ország kultúrájának része az, úgy illene tehát, hogy a könyveket nyomban románra fordítsák, és mindenki olvashassa. — Megható vélemény volt, bajaink megoldásának eszményi sugallatával és gyakorlati lehetetlenségével. A tágkeblű szomszédasszony nem is került közelebbi kapcsolatba az ifjú magyar titánnal.

Modern bérlakásunk ablakából egy felhagyott téglagyár szárítóira és a bányagödörökben meggyűlt tavakra láttunk. Kecskebékát fogtak és napoztak a parton a szomszédaink. Vasárnaponként a férfiak többnyire fehér műanyagigre kötött nyakendőben és mezítlábra vett papucsban jártak a tömbházak között, este felé kis tüzeket gyújtottak a virággyásokban, azok körül beszélgettek. Az új lakóegyed zöldterületnek kiszemelt részeim meghagyták a régi vályogházakat, tyűkretrecek, disznóólakat. Mintha mozit néztünk volna. Barna arcú, tőrővő emberek ténferegtek idegenül a poros udvarokon, a szőlőleveles lugasok árnyékában: az otthonukban.

Az egyik kicsi öregembernek volt egy emléke, és abban egy magyar

katona-bajtársa. Úgy beszélt róla, mintha ő maga is a magyar seregben szolgált volna: valami monarchiás ízzel. Összekeverte talán a háborúkat; az elsőben nem lehetett hadköteles, a másodikból pedig megszökött. A történelmet tevő háborús emlékek azonban akkor is egyformák, ha viselőik egymás ellen csatáztak. Halottait is a maguk módján szeretik, kezelik. Borzadózva figyeltük, hogy kifestik halottaikat, és nyitott koporsóban, zeneszóra hordozzák utcahosszat, minden sarkon megfordulva, hogy ne találjon vissza a hazajáró lélek. Kilenc év elmúltával borral mosták le a sírból kiásott csontokat a Hideg Forrás nevezetű temetőben. Számukra ez szent hagyomány, természetes szertartás volt.

Ez a gyászoló bácsi volt a mi első felfedezőnk. Nem azt kérdezte, mint a többiek, hogy milyen torz nyelvjárását beszéljük a nyelvének, hanem hogy ismerik-e Erdélyben a magyarok a puliszkát. Azt igen, feleltük, de a halat már nem fokhagymalével eszik.

1973-ban, egy nyári reggelen aztán pár óra alatt felvásárolták a málélisztet a környék üzleteiből. Hosszú, zsidobadt embersorok álltak, pedig ez akkoriban még nem volt szokásban. „Hát nem hallotta? Az oroszok lasznál átlépték a határt.” Délire takarítva leürítették a polcokat, még a cipőkeféket is megvették. „Partra szálltak az oroszok Constanța, s a magyarok is bejöttek Váradnál.” Két nap múlva elmúlt a pánik, de megkerült a magyarázata. Próbaképpen mozgósítást rendelt el a hadügyminiszter, ettől kapott szárnyra a rémhír, és repült utóbb a rendelkező. (Azokban a napokban Moszkvában tartózkodó ismerősünk, egy táncosnő, azzal tért vissza, hogy ott a sorállók azt mondták neki: betörték a kínaiak. Hát, kiki a maga mumusával... Így kerek a Föld.)

Nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy a „Cár” szuverenitáson mindig is a szovjetektől való függetlenséget értett, s azt értette mindenki, még a művelt Nyugat is. A „területi integritás” később került be a szónoklatokba, és kimondatlanul is a magyar irredentizmusra figyelmeztetett. Eközben sűrűn barátkoztak a kormányküldöttségek, oly tapintatosan, hogy a magyar külügyminiszter nevében meg kellett változtatni egy betűt a hivatalos közlemény kiadásakor, mert eredeti formájában igen illetlen, sőt trágár jelentést sugallt.

„Miért nem helyezték át a fővárost Brassóba? — kérdeztem egy ízben ügyvéd szomszédomat. — Ez itt mocsárra épült, az meg az ország közepén fekszik. És hát tietek az egész ország, vagy nem?” — „Brassó igen jelentékeny vasúti csomópont” — felelte. Semmi többet. Átszállt egyszer Brassóban, de nem látott se magyart, se szászt. Csak cigányokat. (Évekkel később megkérdeztem némi hegyi mőcsokot, miért nem egyenesítik ki a kaszát, ha már annyira büszkék a történelmükre? Komolyan feleltek a heccre: — Gondolkodtak a dolgon. De jöttek valami elvtársak Bukarestből, s azok megmondták: ne nagyon ugráljanak, mert jönnek a magyarok, és visszaveszik Erdélyt. — Úgy mesélték ezt nekem, mint közülük valónak.)

Nem ismertek bennünket, mégsem. Nem tudták, hogy tömegesen, együtt is létezőnk, nem csak személynként. Ha találkoztunk, megszerettek, vagy megutáltak — embere válogatja. Ember módra bántunk egymással. Össze is verekedtünk, ha úgy fordult. Mi, a történelmi változással együtt elfogadtuk őket, mégis nehezen értettük meg, hogy más élet az övék, másféle, görögös hagyományokkal, és valami „európai mércét” alkalmaztunk rájuk, amelyről magunk sem tudjuk máig, hol hitelesítik.

Ebbe a fogékony tudatlanságba szivárgott be aztán a gyűlölet. Előbb a

Bukaresti remények

Tegnap. Itthon Budapesten

„szuverenitás” és a „területi integritás” alig-alig felfogható jelszavaival, majd gondosan, ugyanakkor otrombán kialakított ellenségképpel. Legjobb barátaink is elhitték lassan, hogy ha mi magunk nem is, de őseink nyereg alatt húst puhított barbároként nyargaltak be egy római véletlenszerű magasság kultúrába, hogy leigázzák, és egész történelmünk nem egyéb, mint a románság elnyomásának fortélyos vagy erőszakos módja, időszaki változatokkal, de változatlan céllal. A románságot pedig éppen az ellenünk folytatott évszázados küzdelem tette nagygyá. Európa védelmezői ők.

Ma, amikor azt hallom, hogy Románia útja Európába Magyarországon át vezet: mosolygok csupán. Még csak nem is a magyar önhiúságot hibáztatom, amiért megszabni véli mások útját. Hanem a tudatlanságot. Az érték és mérték merevségét. Hiszen mi éppen úgy nem ismerjük a románokat, mint ők bennünket. Erzékenységükre emiatt nem vagyunk tekintettel. Márpedig a továbbiakban is szomszédok leszünk, mi több, a nemzet egy része amannak a kebelében él. Amaz viszont, szláv rítusú ortodoxként, görögös hagyományokkal, francia szellemű csiszolt diplomáciai érzékkel, a fejünk felett vagy mellettünk keresi a csatlakozást azokhoz, akik fogadni képesek, s még az sem bizonyos, hogy egy mi felfogásunk szerinti Európához.

A tanulság egylegére annyi, hogy azért mégse képzeljük azt az eszmei Európát egynemű közegnek, akár a víz. Mert akkor nincs hova kiúszni, és kapaszzkodni sincs mibe. ■

RÉGI ÉS ÚJ KÖZÉP-EURÓPAI PÁLYAUDVAR

Václav Havel, Lech Wałęsa és Antall József visegrádi találkozója, annak előkészületei és eddigi nemzetközi következményei meghatározzák a mai Közép-Európa közeljövőjére vonatkozó terveket. A térség az utóbbi időben ezen kívül is bővelkedett olyan eseményekben, amelyeket az utókor esetleges történelmi jelentőségének nyilvánít majd. Ide soroljuk a szlovák kormány vezetőinek jó hangulatú budapesti látogatását, amit a híradások szerint a szlovákiai helyzet radikalizálódása, az új népszámlálás, majd a szlovák függetlenségi törekvések erősödése követett, a baljós csillagzat alatt született jugoszláviai fegyvereladási botrányt és a KGST végét, a szabadkai székesegyházat érő robbantásos mérnyeletet és a Varsói Szerződés katonai szervezetének felosztását vagy a Habsburg-lexikon megjelenését és a magyar nyelvű adások idejének csökkentését mind a román televízióban, mind az úvidéki rádióban. Az események szédítő sebessége azóta sem csökkent — e sorok leadásakor jött például hír a hatalmas belgrádi tüntetésről.

Visegrád történelmi kulisszái között a három nép és állam olyan közel került egymáshoz, mint az újkori történelemben még soha. A közelség e helyzetét nemcsak átvitt értelemben, de napjainkban teljes konkrétsággal is kifejezi a *Pályaudvar* metaforája. És a metafora az elmúlt években a szó minden értelmében valósággá vált. Közép-Európa népe az elmúlt években a szó szoros értelmében állandóan úton volt, még egyszerű létfenntartását sem annyira állandó munkájával, hanem nomád kereskedő tevékenységével biztosította, vonulásai egy népvándorlás dimenzióit öltötték.

Közép-Európát nem egyszer jelölte már az irodalmi hagyomány ezzel a metaforával. Legszebben talán Jan Parandowski, *Pusztuló egek* című, magyarul is olvasható klasszikus Monarchia-regényében: „A Monarchia olyan, mint egy váróterem egy hatalmas pályaudvaron. Sok-sok nemzet gyült ide össze. Ülnek és várnak. Van, aki hosszabb, van, aki rövidebb ideig, de ahhoz mindnyájan éppen elég sokáig, hogy egy nyugodt zugot keressenek, egy kis kényelmet, ahol szép csöndben szundíthatnak. Valójában senki sem feledkezhetett meg róla, hogy út előtt áll, de a legszívesebben nem is gondolnak rá.”

Igen, Közép-Európa ma is hatalmas

váróterem. A nemzetek ma is ott ülnek a közép-európai pályaudvaron, amelynek építménye a megsemmisülésig megrongálódott az idők viharában, a sínek között hatalmasra nőtt a zöldellő gaz, az egykor modern fémszerkezetek vöröslennek a rozsdától, a feliratok nagy részének lekopott a széle. Az egyes népek ma is úgy tudják, hogy hosszú út előtt állnak. Bár elképzelhetőnek tartják, hogy a vonat akár nyomban elindulhat, a legszívesebben éppúgy nem gondolnak a továbbutazásra, mint egykor. Nyugodt zugról, a Parandowski-szövegben fellelhető kényelemről senki sem álmodik. Minden panaszkodás nélkül, remény nélkül, eddig soha nem ismert egykedvűséggel fogadják el bizonytalan jövőre várakozásuk nyomorúságos kulisszáit.

A mai közép-európai pályaudvar abszurd. Olyan mértékben az, hogy az abszurd irodalom klasszikusainak *déjà vu* élményük fölötti örömlükben egyenesen a tenyerüket kellene dörzsölniük. Samuel Beckett Godot-jára várnak ezek a népek. Az ő Godot-juk van olyan megfoghatatlan és sokértelmű, mint Beckett darabjában.

Jan Parandowski osztrák—magyar pályaudvarának nemzeti bizonyosan tudták, hogy egyszer eljön (berobog?) majd egy történelmi vonat, amely kiragadja őket a pályaudvar várakozásából, és rávezeti őket természetes történelmi pályájukra. Ez akkor is így volt, ha azóta nem kevesen már másképp ítélik meg utazási céljaikat, mint egykor. A mai közép-európai nemzetek azonban azt a lehetőséget sem tudják teljesen kizárni, hogy ez a vonat már nem is létezett. A történelem és az abszurd szabályai szerint megváltozhatott például a menetrend. Beckett Godot-ja után átmenet nélkül Tarkovszkij Stalkeijének történelem utáni világában találhatjuk magunkat.

A düledező közép-európai pályaudvaron várakozó nemzetek mostanra meggyőződtek már arról, hogy csak egy-ütt lenne érdemes felszállni arra a vonatra, amelyről egészen biztosan nem is tudják, hogy létezik-e vagy hogy még mindig létezik. Ez új tulajdonságuk. Az elmúlt évek meggyőzték őket egymáshoz való hasonlatosságukról, a régi el-lenségességek és idegenségek tűnőben vannak. A szolidaritás és rokonszenv ér-zései uralkodnak. E felismerést azonban nem követik, mert nem is követhetik tet-

tek. Mindegyikük saját elementáris problémáival van elfoglalva. Olyan nehézségek ezek, amelyeket önmagukban, egyedül ugyanúgy nem tudnak megoldani, mint ahogy az állomásról sem tudnak továbbutazni. Tudják, hogy önmaguknak kell megtalálni a kiutat, de ha ez sikerül is, akkor sem bizonyos, hogy saját erejükből végig is tudnak menni ezen az úton. *Egyedül* önmaguknak kell tehát kiutat találni, de semmi biztosítékuk arra, hogy ha elérik, továbbléphetnek. Ugyanezt tudják egymásról is, miközben azt is tudják, hogy jó lenne, ha közös erőfeszítéssel hamarabb megmozdulhatnának.

Minttha gonosz varázslat játszana velük: hosszú, több teljes nemzedéknyi idő óta először szabadok, és azt is világosan tudják, mit kellene tenniük. Ennek ellenére mégsem képesek elmozdulni arról a bizonyos, egyszerre szimbolikusan és konkrétan értett vasútállomásról. A várakozás náluk már nem egy kényszerként átélt történelem szükségszerű magatartása, ahol akár egy „nyugodt zug” megkeresésével is enyhíteni lehet a várakozás kínjait és unalmát. A közös várakozás most a szabadság állapotának magatartásmódja.

Pályaudvari gondolataik egyike bizonyosan a feleslegesen elvesztegetett idő körül forog, amíg szinte semennyire sem sikerült fölkészülni azokra a feladatokra, amelyek előtt ma állnak — a szabad forgó három ország közötti gazdasági kapcsolatok a közös várakozásnak ezen a szakaszán gyakorlatilag a mélypontra zuhantak. De az az érzés is kínozza őket, hogy mi lesz az úticél, ha netán tényleg befutna a várva várt szerelvény, s hogy útjuknak lesz-e egyáltalán célja.

Talán az is megfordul a fejükben, hogy a másik gyorsabban éri el majd a történelmi szerelvényt, és jobb helyet biztosít magának. Az egykori sűrűlódások emléke ilyenkor felelevenedik. De ez az érzés hamar elmúlik. Már csak kevesen vannak köztük, akik azt hinnék, hogy a többiek miatt várakoznak a düledező közép-európai pályaudvaron.

Jan Parandowski közép-európai pályaudvarának utasai nem érezték magukat szabadnak, és szenvedélyesen hittek a maguk ígéret-földjében. A mai közép-európai pályaudvar várakozói szabadnak érzik magukat és szabadok is. Az ígéret földjének körvonalai azonban még nem derengenek fel előttünk. ■

Borislav Pekić

NEMZET ÉS DEMOKRÁCIA

Politikai és polgári értelemben a véleménynyilvánítás joga semmis (minden áldozat ellenére, melyet hoznak és hozni kell érte), ha nem értjük alatta ama jogot is, hogy e vélemények jegyében az emberek szabadon társuljanak, a programjaik alapján és a civilizált törvények keretében síkra szálljanak érvényre jutásukért. Végső soron — ama hatalomért, amely a vélemények érvényre jutását szavatolja. Sem polgári, sem nemzeti szabadság nem lehet politikai szabadság nélkül. A politikai szabadság minden továbbinak az alapja. Az állampolgári szabadság a közösségnek átengedett jog részének józan visszazármatatása. A nemzeti szabadság mindenekelőtt történelmi kategória. Ma sem lehet birtokolni és célravezetően felhasználni, ha nem áll fenn a politikai szabadság, amely azt polgárilag az önszerveződés legelviselhetőbb formájára vezeti le.

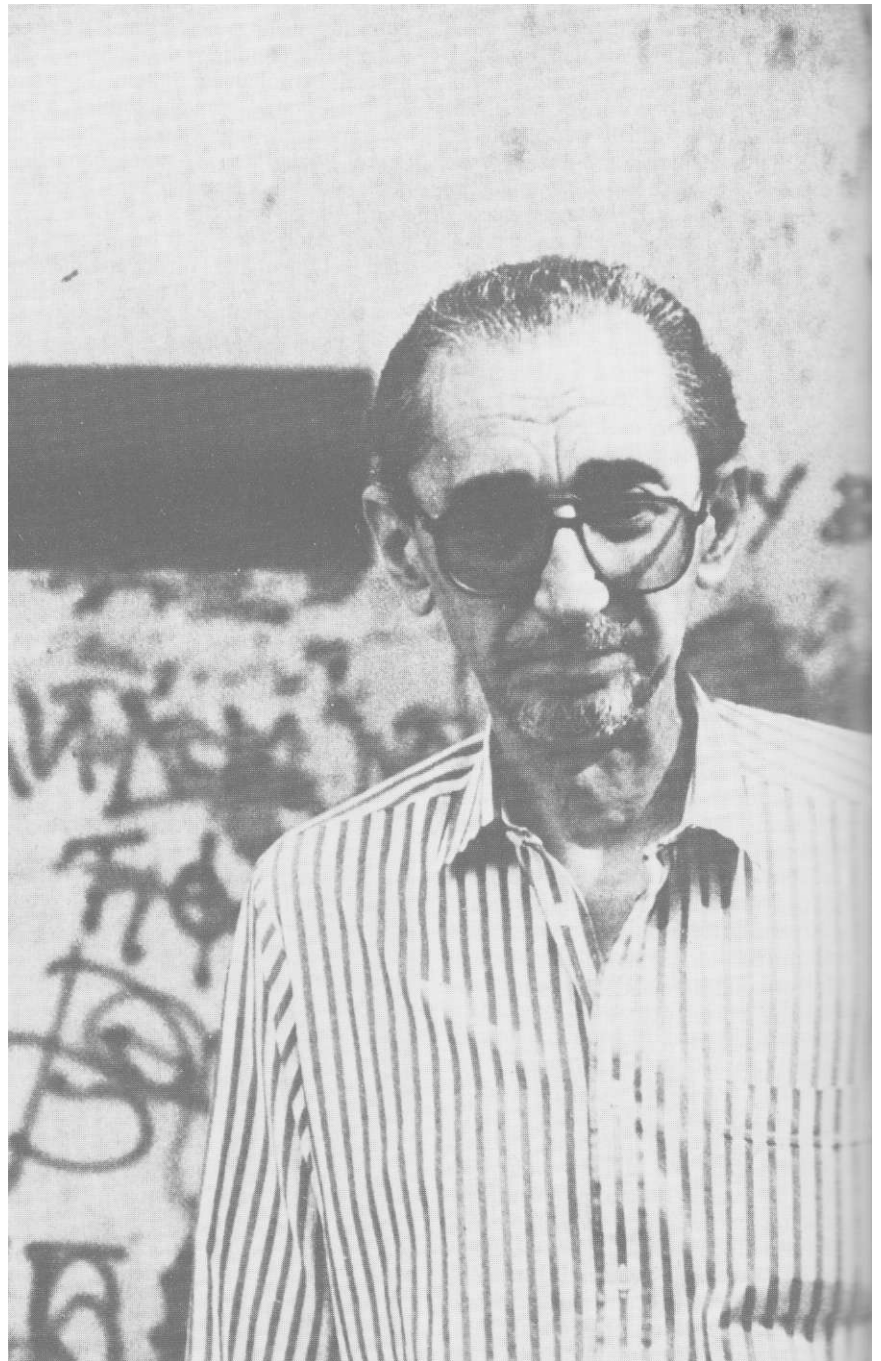
A nemzet és a demokrácia legésszerűbb felfogása is ezt a kölcsönös és egymást átható viszonyt rendeli történelmileg, ha nem az ősidőktől, de ma mindenképp.

Mindenki, aki manapság hirdeti a szabadságot, de egyidejűleg megvonja azt, súlyosabb polgári gaztetet követ el, mint az, aki a szabadságot elvben elveti, megnyilatkozásaival tagadja, megnyilvánulni sem engedi. Tőle semmit se kapunk, de nem is remélünk. Az állampolgár, mielőtt fellázadna, tudja, hol a helye, s csak akkor kerül bajba, ha fellázad. Az előbbi államában viszont az állampolgárnak akkor is meggyűlik a baja, amikor nem lázad, hanem csak bedől az álnokul kinyilvánított szabadságnak. A „virágözék minden virág” alattomos politikája több embert emésztett el, mint a nyílt, képmutatás nélküli, „tisztességes” kommunista terror. Mert ha a virágok csak azért virágoznak, hogy leszakítsák őket, nem pedig hogy illatozzanak és a látóhatárt

ékesítsék, egyáltalában mire való virágzásuk?

A szabadságot következetesen nem lehet megvonni a nemzeti érdekek nevében sem, mert épp ez a szabadság a legfőbb nemzeti érdek, amely nélkül a többi érdektelen.

Nem lehet vita arról, hogy a nemzetiszocialista jövő-projektumban a germán faji és nemzeti érdekek alkották a rendszer *conditio sine qua non*-ját, és mindenben meghatározók voltak, amint az is világos, hogy ezek az érdekek ma összehasonlítha-

A KISEBBSÉGEK KISEBBSÉGEI

tatlanul jelenlevőbbek és jobban érvényesülnek a nyugatnémet demokráciával együtt, mintsem nélküle és ellenében.

Eközben a demokráciára nem lehet jelzőket aggatni, különösen olyanokat nem, amelyek ellentmondanak neki.

Nem létezik szocialista demokrácia, bár lehet hatása az olyan demokráciának, amelynek szociális, és az olyanak, melynek liberális hangsúlyai vannak, túlsúlyban egyik vagy másik, de mindig egyik is, másik is. Nemzeti demokrácia sem létezik, mert ez a megfogalmazás önmaga jelenti vagy jelentheti, hogy ez a demokrácia önkényesen egy nemzet tagjaira van korlátozva, nem érvényes a világ minden polgárára.

Nincs gazdasági demokrácia, hogy ne feltételezné a politikait és nemzetit. A gazdasági demokrácia mindig a politikai demokrácia megnyilvánulása is, vagy nem létezik. Miként nem volt a Harmadik Birodalomban, a Szovjetunióban, vagy nálunk Jugoszláviában, amikor egyidejűleg kimaradt a politikai demokrácia.

Még polgári demokrácia sincs, mert az pleonazmus. Ha nem polgári, és nem az állampolgárok javát szolgálja, akkor semmilyen. Miként a régi Athénban létezhetett egyes emberek számára, mások számára meg nem, de minden állampolgárra nézve egyaránt érvényesnek kellett lennie.

Talán lehetséges ezek szerint a részleges vagy felemás demokrácia, amilyen az athéni volt, ebben az esetben azonban befejezetlen és tökéletlen. A jelző nem korlátozza, hanem további fejlődésre készíti. A jelző a fogyatékosait fedi fel, de nem köti béklyóba érényeit.

Ezért mi, demokraták, ne hagyjuk magunkat a nemzet és demokrácia közötti választás mesterséges dilemmájába szorítani. Mert a demokrácia számára a nemzet a nélkülözhetetlen valóság, a nemzet számára a demokrácia a kiválasztott cél.

Demokrácia és Nemzet — IGEN!
Demokrácia vagy Nemzet — NEM!
Borislav Pekić szerb író, a Demokrata Párt egyik alapítója; írását a belgrádi Demokratija című ellenzéki lapból vet-

Vujicsics Sztoján fordítása

Az „európai kultúrpolitika” kifejezés legalább háromféleképpen értelmezhető: a mi saját, cseh kultúrpolitikánkként, amit szeretnénk valóban európainak nevezni, Európa belső kultúrpolitikájaként, s végül európai kultúrpolitikaként, amit egész Európa közösen valósít meg.

Nem akarok itt foglalkozni a kritériumokkal, melyek szerint megítélhetnénk, hogy a cseh kultúrpolitika kellőképp európai-e; ez többé-kevésbé a mi gondunk, a kérdést azonban nem kerülhetjük meg. Ama bizonyos európai belső kultúrpolitika alighanem se több, se kevesebb, mint kulturális csere, kölcsönös megismerés és együttműködés. Ezek a szavak már úgy zörögnek, mint a tibeti imamalom, de tartalmukat még nem veszítették el. A közvetlen, konkrét kapcsolatok sokkal hatékonyabbak, mint a hivalkodó, reprezentatív fesztiválok. Semmi kifogásom a fesztiválok ellen, úgy tűnik, azokat is meg kell rendezni — de ez bizonyos megkövesedése a kultúrának. Fontosabbak az úgynevezett bepillantások a műhelybe, a közvetlen találkozások. Bizonyára egyszerű, hogy Prágában a maga kétszáz szereplőjével kétszer is fellép a német operaház, s az egész nem kerül többé, mint egymillió márkába — csakhogy ezért a pénzért húsz kiváló német rendező és díszlettervező dolgozhatott volna a mi együtteseinkkel, és húsz cseh művész Németországban. Nemcsak egymás előadásait ismernénk így meg, hanem egymás munka- és életmódját is. E nélkül nem kerülünk közelebb egymáshoz.

Hozzászólás „Az európai kultúrpolitika új feladatok előtt” című konferencián Bonnbán, 1990 szeptemberében.

Az egyetemes európai kultúrpolitika feltételezi, hogy Európa fogalma pontosabb meghatározást nyerjen. Itt mindnyájan úgy beszélünk Európáról, mint kulturális fogalomról, holott Európa reális ténye is létezik; ennek az Európának kellő józansággal tudatosítania kell önmagát, meg kell kísérelnie, hogy lehetőleg pontosan kijelölje a maga szellemi és reális határait — és tudatában kell lennie annak, hogy ezeket a határokat védeni kell. Konferenciánk jelszava: Egység a sokféleségben. Ettől az egységtől nem kell tartanunk, Európa kulturális lényegét nem fenyegeti a reális lényeg. Európa, Istennek hála, oly bonyolult nőszemély, hogy gleichschaltolása elképzelhetetlen. *E pluribus unum.*

Az európai vagy közép-európai kulturális kontinuitással kapcsolatban magyar barátom, Spiró György drámaíró szavai érvényesek: nekünk nem előre, és nem is tovább, hanem mélyebbre kell mennünk. Az utóbbi időben sokfelé támad olyan hangulat, amit akár euroeufóriának is nevezhetnénk: az emberek folyvást európai központokat, euroklubokat, európai színházakat akarnak alapítani. Csakhogy attól, hogy az ülepünkre is felírjuk az Európa szót, még nem leszünk európaibbak. A Nyugat kultúrájának talán fogyasztói mivolta a rákfenéje; mifélenk a kultúra jóformán mindig a politikát helyettesítette, az irodalom a filozófiát, a művészet a reális politikai tevékenységet. Ha a filozófiáról azt mondták, hogy a teológia szolgálólánya, nálunk a kultúra az ideológia szolgálólánya volt. Csak ma tudatosítjuk magunkban, s még mindig nem valamennyien, hogy a kultúra a létezés formája, melyet tulajdon kihalásunk fenyegetettségének a súlya alatt meg kell őriznünk, hogy

a kultúra sok mindent pótolhat, de ő maga pótolhatatlan. Csakis erről a tudatról mondhatjuk el, hogy európai.

Ugyanígy európainak mondható a kisebbség tudata... Mi, csehek, magyarok, szlovákok, lengyelek és a többiek tudjuk, vagy tudnunk kellene, hogy mindahányan Európa kisebbségei vagyunk, ezért a kisebbségekről folytatott párbeszédeink nem másak, mint kisebbségen belül élő kisebbségek meglehetősen abszurd vitái a kisebbségekről. E kisebbségek összessége alkotja azonban Közép-Európa kulturális jelenségét; ez alkotja — Dél-, Észak- és Nyugat-Európával együttesen — egész Európát. Ebben az Európában azonban a németek vagy a franciák is kisebbségnek számítanak; ezt azért hangsúlyozom, mert aki kisebbségben él, annak elkerülhetetlenül akarni kell tisztességben és barátságban együtt élni a nagy és becsült szomszédal. Európa a világ kisebbsége, a kisebbségeknek meg kell őrizniük és védeniük identitásukat és kultúra nélkül ez elképzelhetetlen.

Nekünk, cseheknek, morváknek és sziléziaiaknak van egy különlegességünk, egy házi kísértetünk — elvesztett kisebbségünk, mely mindnyájunknak hiányzik. A mi kisebbségünk ugyanis nagy szomszédunk — a német. A német lakosság kitelepítése, mely, mint minden erőszak, nehezen bocsátható meg, a jelentős gazdasági veszteség és a pusztulásnak indult ország mellett véget vetett a német kulturális befolyásnak is, melyet egyébként szándékosan nyomtak el. Csakhogy a kultúrának korántsem jelentéktelen része a történelem is, és a kultúra más kultúrák hatása nélkül elképzelhetetlen. Idézem Petr Pithartot: ha bennünket korábban az európai kultúra központjának tekintettek, ez azért volt így, mert számtalan tükör orszá-

ga voltunk, még ha olykor bizarr tükörké is. A prágai zsidóknak és németeknek köszönhetően szerencsés esetben termékeny, ihlető távolságra kerültünk önmagunktól.

A szomszéd vagy más kultúra olyan, mint a tükör, melyben láthatjuk a saját arcunkat, amit aztán megmoshatunk vagy megborotválhatunk. Mi ezt a tükröt sokáig nélkülöztük. A cseh színház története csak a csehországi német színház történetével együtt írható meg; festészetünk elképzelhetetlen a müncheni akadémia nélkül. A múltnak és a hibáknak köszönhetően mind a cseh, mind a német oldalban még tele vagyunk fájó sebekkel. Ezt bizonyítja a viharos vita is, amely Václav Havel egy — talán óvatlan — mondata nyomán lángolt fel: a kitelepítettek — a németek helyesebben kiűzötteknek nevezik őket — kérdése változatlanul fájdalmas, kényes, részünkről is gyakran kulturálatlanul kezelt és előítéletektől terhes. Hogy végérvényesen eltávolíthassuk a fizikai határt, pozitív tényezőként vissza kell helyeznünk a német kultúrát a cseh tudatba, és le kell bontanunk ezt a belső határt. Ehhez folyamatos, közvetlen és értékes kapcsolatra van szükségünk.

Mi csehek gyakran állítjuk magunkról, hogy nem vagyunk nacionalisták. Hm. Ugyanis a nacionalizmus jó védekezésnek bizonyult a sztálinizmus ellen, mérgezően hat viszont a demokrácia idején. Példának okáért a szlovákokról következőképp vélekedünk (ismét Petr Pithartot idézem): fiatalabb testvéreink ők, akiknek még sokat kell tanulniuk, most ugyan még kicsit különböznek tőlünk, serdületlenek, de minél többet tanulnak, annál jobban hasonlítanak majd hozzánk... Ez végzetes, xenofóbiás tévedés. Ugyanígy a Nyugatnak sem kellene bennünket serdületlen, kissé még vadóc testvéreikéjének tekintenie...

Sokunk talán csak elszegényedett arisztokrata rokon... Szegények vagyunk, de egyvalamivel kétségtelenül gazdagabbak. Egy nagy, alapvető kollektív tapasztalattal — a baloldali totalitás tapasztalatával.

Más dolog azonban a kulturális hovatartozás, a gyökerek, a régióhoz való kötődés tudata. A jövő egyesült Európája kizárólag régiókra lesz felosztva. Már csak ezért is meg kell tanulnunk nagyobb egységekben gondolkodni, s ebben a megrögzött Kelet—Nyugat felosztás aligha lesz segítségünkre. Ezért gondolunk ma Közép-Európa kulturális jelenségére inkább úgy, ahogy Milan Kundera elmélkedik róla: mint az egymást feltételező kultúrák tüneményes labirintusára, mely a kulturális európai ház építőköveit alkotja; igyekszünk többet gondolni erre, mint a hajdani viszályokra és gyűlölködésekre. Nem ragaszkodunk már a pánszlávizmus jóformán halott eszméjéhez, és a világ leghaladóbb rendszerében leélt negyven év után az első csehszlovák köztársaság motója, a „háromszáz évig szenvedtünk” sem igazán aktuális... Köztünk és önök közt már nem áll sem fal, sem pártirodalom. Nem hiszem, hogy hidakat kellene vernünk Nyugat és Kelet között. Nincs szükségünk hidakra. Csak egyetlen dolgot kell áthidalnunk: a magány elvesztett idejét, az ideológiák ötven esztendejét. Korunk bizonyította, hogy Arthur Koestlernek igaza volt, amikor az ideológiák végéről beszélt — óvakodnunk kellene attól, hogy holmi új ideológiát keressünk és teremtsünk. Hajlamosak vagyunk rá. Nekünk az ismert régi európai értékekre, az egyén, a szó és a gondolat szabadságára van szükségünk... Az utóbbihoz a szkepszis is hozzátartozik — nélküle az *egység a sokféleségben* helyett könnyen lesz *egyforma-ság a sokaságban*...

Körtvélyessy Klára fordítása

KÖZÉP-EURÓPAI KÖRKÉP ÁTMENETI IDŐBEN

Közép- és Kelet-Európában 1989 végén új időszámítás kezdődött. Ezt akkor is nyugodtan és egyértelműen leszögezhetjük, ha világosan látjuk, hogy a térség számos problémája megoldatlan maradt, illetve sok-sok új probléma került felszínre; emellett alapvető gazdasági és társadalmi átalakulás indult meg.

A gazdasági átalakulásnak néhány éven belül alapvető társadalmi átalakulás lesz a következménye. Az alattvalókból álló társadalmak újrapolgárosodnak, struktúrájuk átalakul.

Valamennyi többnemzetiségű országban felszabadultak és felerősödtek azok a nemzeti érzelmek — és helyenként indulatok —, amelyeket e nemzetek a kommunista-ideológia nyomása alatt nem tudtak kiélni, amiket rejteni, elfojtani kellett. Mind a nyugati szemlélő, mind a tájékozatlan kelet-európai meghökkenve áll e jelenség láttán, s nem tudja mire vélni. Holott nem történik egyéb nemzeti téren, mint gazdasági vagy társadalmi síkon. A térség átrendeződik, az érdekelt nemzetek érvényesíteni akarják törekvéseiket, akár még államok szétesése árán is.

Államok és nemzetek

Az európai politikacsinalók számára a legnagyobb — és nem várt — gondot a kelet-európai országok, illetve a Szovjetunió esetleges szétesése jelenti. A nyugati politikai gondolkodásban az elmúlt negyven évben nemigen jelent meg az európai államok szétesésének, illetve új államok létrejöttének a képe. A nyugati országok határai állandóak voltak, s egyre átjárhatóbbak lettek. A

meglévő államok egy-egy egységként szerepeltek a politikában, s ezekből az elemekből épült fel fokozatosan a mai nyugat-európai integrációs szervezetek rendszere. E politikai szemlélet örömmel üdvözölte a kelet- és közép-európai térség demokratikus átalakulását, ám nem tudta értelmezni a nemzeti törekvéseket. A nyugati politikusok többsége ma is irtozattal nézi a nacionalista keletet, s nem érti, hogy a 20. század végén mindez mire való. A rugalmasabb és felelősebb kisebbség azonban kezdi felfogni, hogy az európai országoknak együtt kell olyan mechanizmusokat kialakítaniuk, amelyekkel elősegíthetik a nemzeti konfliktusok békés megoldását, akár egy országon belül is. E felismerés történelmi jelentőségű! Azt jelenti, hogy e politikai erők a földrészt egy egységnek látják, felismervén, hogy a keleti régiók zűrzavara az egész kontinens egyensúlyát fenyegeti.

A racionális politikai előrelátás azt diktálja, hogy számoljunk az új szuverén, független államok megjelenésével. E dezintegráló nemzeti mozgalmak — természetükből eredően — csakis törekvéseik sikere által békíthetőek meg, s e sikernek csak az számíthat, amit e mozgalmak célként tűztek. *Bibó István* írta a térségről szóló örökbecsű munkájában, hogy e kisállamok egyesítése csakis a nemzeti kérdés megoldása után, s nem helyette valósítható meg. Ugyanezt elmondhatjuk most európai integrációs törekvéseinkről. Hogy hány állam fog Európába integrálódni e térségből, azt most nem tudhatjuk, de azt bátran kimondhatjuk, hogy egy sem választhatja az integrálódást nemzeti és társadalmi problémáinak megoldása helyett, csakis az után.

A térség — és Európa — különleges tényezője a Szovjetunió. E birodalom korszerűsítése minden bizonnal együtt jár majd szövetségi rendszerének átalakulásával. Az új szövetségi rendszer a mostaninál minden bizonnal rugalmasabb, sokszínűbb és toleránsabb lesz — és hiányozni fog belőle néhány tagállam. Botorság lenne azonban azt hinni, hogy a Szovjetunió belül maradó tagköztársaságok alapvetően antidemokratikusak lesznek, a kiválókban pedig azonnal szárba szökken a hibátlan demokrácia. Sokkal valószínűbbnek látszik egy tarka, sok átmeneti, féldemokratikus elemet tartalmazó színpék kialakulása, amelyen a nemzeti és társadalmi érdekek ütközésének mechanizmusai az ütközések során alakulnak majd, nem nélkülözve a tragikus pillanatokat sem.

Nemzeti kisebbségek

Negyven évig parázs volt, hamu alatt. Nyugat-Európa demokratikus jogállamai — valamennyi saját hagyományainak megfelelően — kezelték a kérdést, folyamatosan, belügynek tartva, legfőljebb kétoldalú kapcsolataikban. Nemzetközi fórumokra a probléma az utóbbi néhány évben jutott el. 1989 óta Európa egyik legnagyobb problémája lett. Tudják ezt mind a régi, mind az új demokráciák vezetői, s tudják a nemzetközi szervezetek tisztségviselői is. A nemzeti kisebbségek kérdése nem egy-egy ország belügye többé — hiszen az emberjogi normák érvényesítésének kérdésében nemigen vannak belügyek —, de mégcsak két ország ügyének sem tekintik. Az európai politikai közvélemény vi-

szonylag hamar felismerte, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek kérdését összeurópai síkon kell kezelni, különben olyan destabilizáló tényezővé válhat, amely egész Európa kudarcát jelentheti. Mi, magyarok, elsősorban a magyar kisebbségekre szoktunk gondolni. Ám figyelemre méltó talán az a tény is, hogy Közép- és Kelet-Európában milliós cigány tömegek élnek, amelyeknek a helyzete mind etnikai, mind szociális szempontból megoldatlan. Nem fedelkezhetünk meg azoknak az országoknak a millióiról sem, akik a Szovjetunió tagköztársaságaiban mostanáig az orosz hatalom képviselői voltak, hamarosan azonban egy-egy függetlenedő ország nemzeti kisebbségét alkotják majd. E két példa — s a horvátországi szerbek szerepe — talán eléggé érzékelteti, mekkora problémakört fog át az ún. kisebbségi kérdés.

Kis államok — egymás közt

Szinte napjainkig tartott a II. világháború után kialakult európai struktúra, amelyben két politikai-katonai blokk állt egymással szemben, néhány köztük megbúvó semleges országgal. E kétpólusú Európa eltűnt, a semlegesek szerepe megváltozott. Az új kérdés úgy hangzik, hogy milyen legyen az új Európa biztonsági rendszere.

Átértékelődik a Nyugat-Európai Unió, ez alig ismert katonai szervezet szerepe. S ismételten megfogalmazódik a gondolat: az európai kontinens biztonságát ne tekintsük csupán katonapolitikai kérdésnek, hiszen a modern biztonságpolitikai szemléletben minden olyan elem befér, amely stabilizálhat — illetve destabilizálhat — egy térséget. Így válik stabilizáló biztonságpolitikai tényezővé egy-egy ország belső politikai és gazdasági egyensúlya — mondhatjuk: demokratikus politikai rendje és jól működő piacgazdasága — etnikai kisebbségeinek megoldott helyzete.

Egy-egy régió stabilitását egyetlen ország nem biztosíthatja, de bármelyik ország veszélyeztetheti. Ezért van rendkívül nagy jelentősé-

ge annak, hogy a kelet- és közép-európai országok ebben az átmeneti, válságok sorát hordozó időszakban képesek legyenek együttműködve stabilizálni a térséget, vagy annak egy részét. Ilyen stabilizáló tényező a visegrádi hármis együttműködés, amelynek keretében az a három ország működik együtt, ahol a demokratikus átalakulás a legmesszebb jutott. E három országnak — Lengyelországnak, Csehszlovákiának és Magyarországnak — sok problémája közös, sok pedig különböző. Az alapvető társadalmi, politikai és gazdasági értékekben azonban egyetértésük feltétlen, s erre lehet közös politikai törekvéseket alapozni. Mindhárom ország végleg szakítani kíván a kommunista-etatista hagyományokkal, jogállamot és piacgazdaságot kíván teremteni, és szuverén államként kíván jelen lenni a nemzetközi életben — saját érdekeit érvényesítve mind a Szovjetunióval, mind a többi országgal szemben. Ugyanakkor mindhárom ország politikai vezetése tudja, hogy a szuverenitás és függetlenség ma nem azt jelenti, amit akár tíz éve is jelentett. Az integrálódó, egységesülő, a kölcsönös függőség bonyolult szövvényébe kerülő Európában minden ország önként és tudatosan felad valamit saját szuverenitásából — hogy cserébe elnyelje a többiek szolidaritását és szövetségét. Mindhárom közép-európai ország e folyamatba igyekszik bekapcsolódni, ehhez igazítja belső jogrendjét és gazdasági szerkezetét.

Ám e folyamat korántsem diadalmenet, s nem is egy segélyprogram része. Racionális érdekek felismerése és érvényesítése mozgatja a nyugat-európai partnereket is, amikor kijelentik, hogy e három országot belátható időn belül be kívánják vonni az Európai Közösségbe. Legfőbb érdekük pedig a biztonság. Amennyiben e három országban a demokrácia nem omlik össze a gazdasági problémák terhe alatt, úgy ezek az országok — területük és piacuk révén — jelentős mértékben kiszélesítik kelet felé Európa stabil zónáját, azt a területrészt, ahol csak köznapi problémák vannak, de válságok, nagyobb politikai, gazdasági, etnikai megrázkódtatások évek, év-

tizedek óta nincsenek. Vagyis leegyszerűsítve: Nyugat-Európa határa kitolódik kelet felé.

E három ország gazdasági és politikai együttműködése tehát azért létkérdés mindhárom ország számára, mert az ilyen képesség bizonyítása feltétele az integrálódásnak. S a regionális együttműködés kifejlődhet anélkül, hogy ellentétben állna európai integrációs törekvéseinkkel. Számos nyugat-európai állam között alakult ki sajátos gazdasági kapcsolatrendszer — gondoljunk a Benelux, vagy a skandináv államokra —, s jelenleg egyik sem látszik akadályozni Európa integrálódását. Az ilyen regionális együttműködési törekvések akkor válnak az európai egyesülési folyamat kerékkötőivé, ha alapértékük más, mint a liberális alapon nyugvó demokrácia. Közép-Európában ilyen veszély jelenleg nincs.

A Szovjetunió

Amint felbomlott a sztálini totális rendszer sűrű társadalmi és politikai szövete, a Szovjetunió ugyanúgy válságokkal küzdő kelet-európai országgá vált, mint Románia vagy Jugoszlávia. A problémák mások, a heterogén birodalmi jellegből adódóan rendkívül sokrétűek. Az ország politikai helyzetének megváltozása azonban abból adódik, hogy nem titokzatos, félelmetes, misztikus politikai és katonai hatalom, hanem egy a többi ország közül, amelynek szüksége van a nyugati partnerek támogatására, s így nem zárkozhat el attól, hogy e partnerek az európai — Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, az EBEÉ folyamatban kikristályosodott és a Szovjetunió által is elfogadott — normák szerint működjenek együtt vele. E normák és értékek érvényesülése még korántsem teljes, a totális struktúrák lebontása még nem ment végbe, a hadsereg és a KGB még nagy politikai erő az országban, ám a Szovjetunió határai nem hermetikusan zártak többé, az emberek és eszmék szabad áramlása — e néhai híres diktatúraellenes jelző — a megvalósulás felé halad.

S megváltozott a nyugati partnerek magatartása is. Míg a kényszerű kétpólusú szembenállás idején a le-

győzés vagy legyőzetés volt a kérdés, most éppen a Szovjetunió elszigetelését kívánják elkerülni, akár jelentős politikai erőfeszítésekkel is, akár anyagi áldozatok árán is. E szemléletmódban válik Európa demokratizálódása — mind időben, mind térben — fokozatosan kibontakozó folyamattá, amelyben a keleti végek kissé távolabb húzódnak a sikeres centrumtól, kissé később formálódnak a három közép-európainál, de nem szakadnak le, nem szigetelődnek el. Ez a politikai törekvés azon vízió alapul, hogy megvalósítható Európa politikai és biztonsági egyensúlya, amelyben az EBEÉ keretében megfogalmazott és elfogadott normák szabják meg az aláíró országok belső fejlődését és egymás közötti kapcsolatát. Ezek a normák minden fél számára meghatározó jelentőségűek, kötelező érvényűek, és nemzeti-állami szuverenitásuk fölé rendelve. Magyarán: egyik állam kormánya sem hivatkozhat szuverenitására e normák megszegésekor, mivel ezzel a folyamat lényegét tagadja meg, és saját európai integrálódását veszélyezteti.

S bár a Szovjetunióban jelentős politikai erők működnek, amelyek nem kívánják elfogadni e szemléletet és e játékszabályokat, a szovjet vezetés öt-hat éve követi ezt az integrálódó normarendszert, és jelentős erőfeszítéseket tesz azért, hogy az ország — a hatalmas gazdasági gondok, a dezintegráló tendenciák, a politikai feszültségek ellenére — ezen az európai politikai pályán maradjon, és ne váljék ismét a modern, demokratikus, prosperáló Európa keleti ellenpólusává.

Integrálódás Európában

A három közép-európai országnak jó esélye van arra, hogy belátható időn — öt-hat éven — belül teljes jogú tagja legyen az Európai Közösségnek — mind gazdasági, mind politikai, mind biztonsági téren. Az esélyek beváltása azonban ebben az időszakban ezeken az országokon múlik. Az Európai Közösség tagállamainak vezető politikai körei tudják, hogy számukra

milyen terhekkel és milyen előnyökkel járna integrálásunk. Terhet jelentene például e régió mezőgazdasági termékefeleslege, ami tovább fokozná az EK belső feszültségeit e téren, előnyt jelentene viszont a megnyíló 65 milliós piac, ahová fejlett és olcsó technológiájával gyorsan behatolna Nyugat-Európa.

Ugyanennek az éremnek a másik oldala: mit jelentene nekünk az integrálódás? Mezőgazdasági, textilipari, kohászati termékeink bejutását az európai piacra, s ugyanakkor hatalmas konkurenciát minden egyéb téren kis-, közép- és nagy vállalataink számára. Mondhatnánk: gyilkos versenyt! Az Európai Közösség számunkra egyszerre fogja jelenteni a védelmet a kívülről jövő erőszakkal szemben, és az óriási konkurenciát belül. E téren is érvényes a nemzeti kérdés kapcsán felvetett gondolat, vagyis hogy Európába sikerrel csak megerősödésünk után tudunk bejutni, és nem helyette. Ha túlságosan gyengén lépünk be, könnyen áldozattá válhatunk, mi is, szomszédaink is. Az európai integrálódás politikai döntés kérdése, ám e döntés csak jó gazdasági alapokra építhető.

Lehetőségeink

A magyarországi változásokat ajánlatos közép-európai és össz-európai kontextusban vizsgálni. Ha így teszünk, akkor minden elfogultság nélkül megállapíthatjuk, hogy a térség legstabilabb országa vagyunk, nagyon gyorsan kialakított és viszonylag jól működő demokratikus intézményrendszerrel, a jogállamiság legfontosabb kellékeivel, az ország lakossága számára sok nehézséget okozó, de a többi átalakuló országhoz viszonyítva mérsékelt gazdasági terhekkel, kifejezetten jó nemzetközi tekintéllyel.

Szomszédainkkal kapcsolataink különbözőek, kisebb-nagyobb problémákkal terheltek, de a viszonylag viharos térségbeli átalakulások ellenére is sikerült folyamatos kommunikációt fenntartanunk minden szomszédunkkal. Márpedig ez nem csekélység. S azt is nyugodtan kimondhatjuk, hogy azokkal a szomszédainkkal, akiknek értékrendje közelebb áll az EBEÉ stan-

dardokhoz, könnyebben alakítjuk kapcsolatainkat, mint azokkal, akik ezeket az értékeket még nem teljesen fogadták el a tárgyalások normáiként. De mi ezekből az értékekből nem engedhetünk, mivel európai beilleszkedésünk alapjait jelentik, s ez az európai közös nyelv, amely lehetővé teszi három tucat ország számára a kommunikációt és a megértést.

Nemzeti érdekünk, hogy a magyarországi kisebbségek és a határon túl élő magyarok európai polgárokhoz méltón léphessenek be a XXI. századba. A kisebbségi kérdés nem tabu többé, s nem is magyar ügy. Ám az elmúlt években a magyar politika sokat dolgozott azért, hogy a kérdés erre a szintre jusson, olyan fórumokra, ahol jelentőségének megfelelő súllyal elemzik és vitatják. Ma már nyilvánvaló, hogy a kisebbségi kérdések kezelése egyik ismérve egy-egy ország európai helyzetfelismerésének, annak, hogy nem építhető békés és prosperáló egységes Európa a probléma nemzetközi kezelése nélkül.

Ahhoz, hogy európaivá válhassunk, szükséges még önszemléletünk árnyalása. Olyan történelmi pillanatban élünk, amelyben mind a történelmi sztereotípiák — magányosságunk, társtalanságunk, peszsimista hajlamaink — hangoztatása, mind a demagóg öndicséret, illetve önostorozás hiba lenne. Történelmünket nem feledhetjük, mert ez adja öntudatunkat. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy olyan helyzetben vagyunk, amikor egyre több szállal kapcsolódhatunk Nyugat-Európához, partnerünk lehet a Szovjetunió, szövetségesünk lehet nem egy szomszédunk. Helyzetünk nem mentes az általános kelet-európai destabilizálódás következményeitől, számos súlyos problémával kell szembenéznünk, de a nemzetközi politikai konstelláció ilyen kedvező állására régen volt példa történelmünkben.

Ebben a helyzetben kell belátható időn, a már említett öt-hat éven belül fejlett európai országgá válnunk, amely elfoglalhatja a politikai, gazdasági és kulturális súlyának megfelelő helyet az új Európában. ■

A HELYRŐL

1.

Nem is olyan régen egyszer azt mondtam O.-nak, hogy más a véleményem. Hogy művészet nem csak ott keletkezik, ahol meg kell küzdeni az anyaggal. Lehetséges, hogy csak a szó nem tetszett, amely mögé az engedetlen anyagtól való szörnyű függőséget, erőlködést, fáradságot, izzadságot képzeltem.

Az anyag — nem is ritkán — úgy szép, ahogy van.

Agyag. Száraz, repedezett, mállott.

Homok. Mennyi szín, forma, szemcse nagyság.

Vas és egyáltalán a fém. Nem kell mindig formába önteni, lehet, hogy már kész van.

Egy bádogfelület. Vagy egy traverz. Nem szükséges mindig fődémet tartania.

Azt mondjuk: fehér — de hányféle fehér van. Másként fehér a mész, mint a fehérített vázson.

Be kell hogy valljam — egyszer az Erekteionon egy ión oszlop vájátába dugtam az ujjam, s rendkívüli módon hatott rám, ahogyan a márvány barázda mögött mutatott. A nap ugyanis épp mögöttem ment le.

Vannak azonban kertek — igaz, távol tőlünk — amelyekben csak bizonyos módon le kell tenni egy bizonyos követ. Olyan módon, amely sehol másutt meg nem ismételtető. Csak oda kell tenni. Sosem voltam Ryoan-ji kertjében. S ha lettem volna, tartok tőle, hogy nem egyedül, ami pedig véleményem szerint elengedhetetlen, így érzem, ha néha a kert három reprodukcióját nézem.

De menjünk még tovább.

Valaki egyszer a tengerparton járt, és felszedett két gyalót.

E pillanatban úgy látta, hogy két, félig csukott szemhéjat szedett föl, így begyömösölte őket egy kiszáradt fejbe szem gyanánt.

Az ünnepek művészete.

A magány művészete.

A mágia művészete.

Küzdelem. Koncentráció, asszociációk.

Részemről inkább a koncentráció és az asszociáció.

2.

Nincs ünnep, s nincsen áhítat többé. Pheidiászt múzeumba vitték, csak-

úgy, mint a csendes-óceáni maszkokat. Sőt, néhány templomot is. Hogy megmentsék, vagy hogy többen láthassák őket?

Csak Ryoan-ji maradt a helyén, s másodjára ez érdekel benne.

Amikor elmúltak az ünnepek és az áhítat, voltak akik azt hitték, hogy megszabadultak tőlük azok a helyek, ahol lejátszódtak, s azok a tárgyak, amelyek szolgálták őket. Hogy ezeknek a tárgyaknak és ezeknek a helyeknek csak a szépségük maradt. Csak a szépségük? És elég-e ez?

Amikor a Pheidiász mintázta Parthenon-oromfalat tető alatt, ég és nap nélkül láttam, nem ragadott meg

Stanislaw Kolíbal — jegyzőkönyv:

1925-ben születeti Orlovában;

1945—51 Iparművészeti iskola, Prága;

1951—54 Zeneművészeti Akadémia, Prága;

1988—89 LAAD ösztöndíj, Berlin;

1999 óta a Prága képzőművészeti Főiskola tanára.

Egyéni kiállítások többek között: Torino, New-York, Kóma, Milánó, München, Washington, Prága, Berlin

A művész Regina Haslingerrel bécsi kiállításának megnyitóján

annyira, mint az Akropolisz ugyanazon a délutánon. Mégsem hiszem, hogy ennek a nap lenne az oka, amely átvilágított az Erekteion oszlopai között, inkább az, hogy azon a helyen álltam, amelyre ezeket az oszlopokat kitalálták, s ahol talán az az ember is állt, aki kőbe véste őket.

A művészet több, mint amit látunk. Az, ami belső lényegéhez tartozik, s ami láthatatlanul is jelenvaló benne, csak akkor lehet hatékony, ha még a közelében van.

Keletkezésének s értelmének tere.

Belső lényegének tere.

Azt hiszem, ez a mi reményünk.

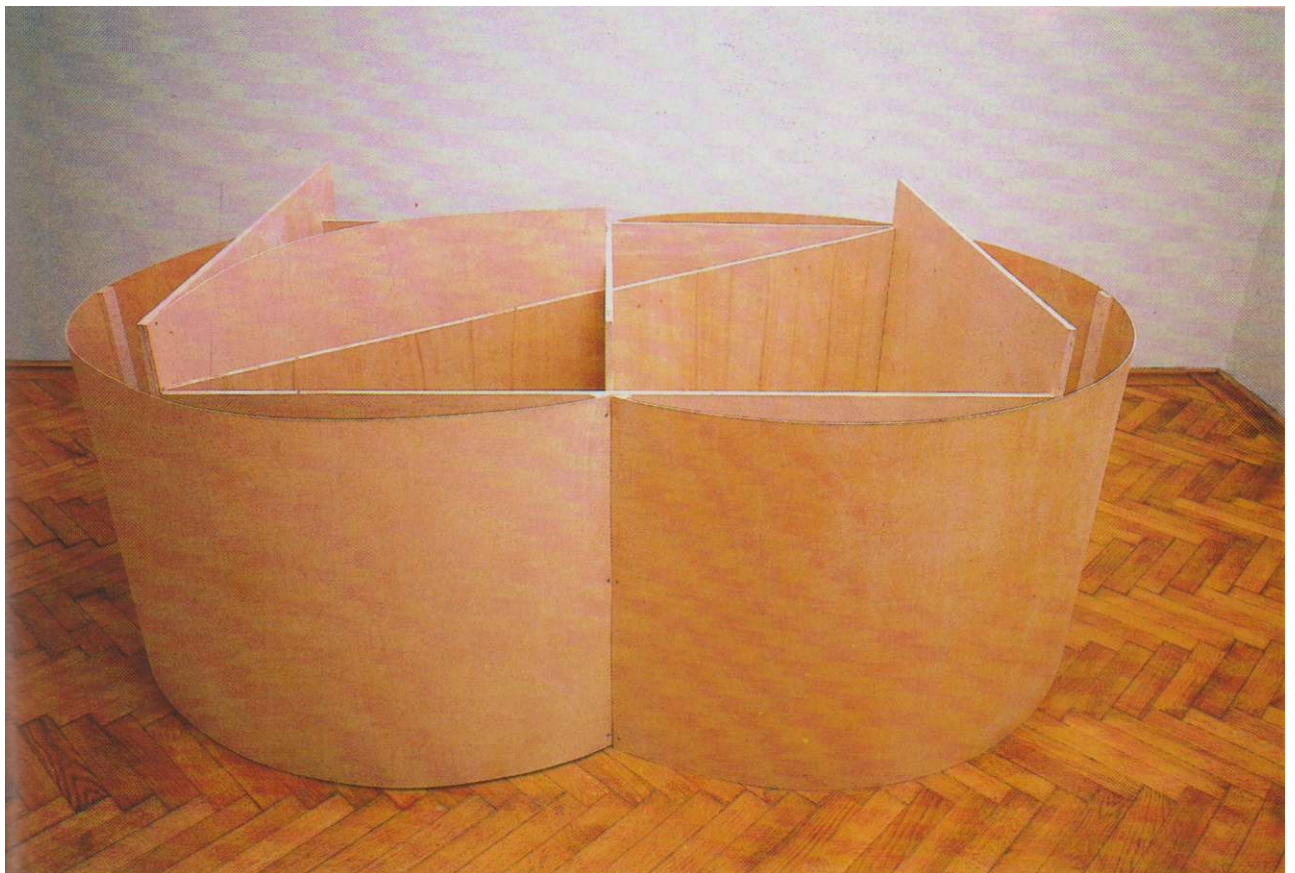
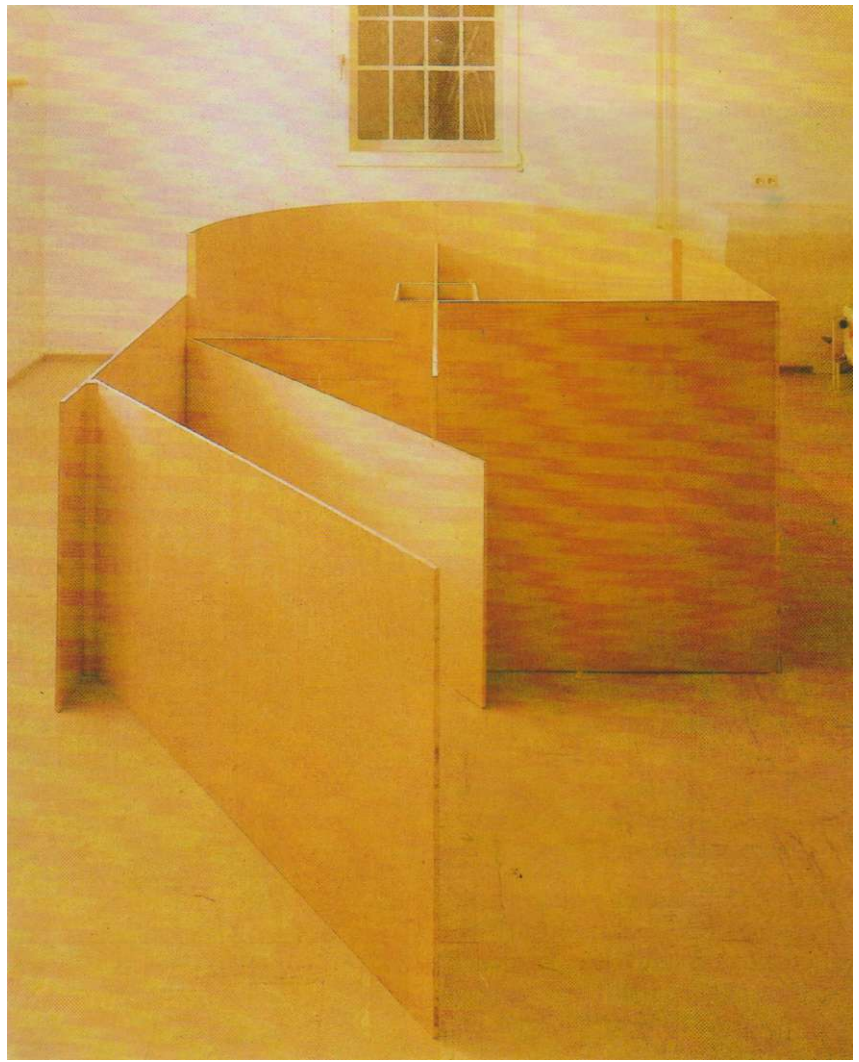
3.

A templomokat múzeumok helyettesítik.

A modern művészet azonban bebizonyította, hogy nincs szüksége se templomra, se múzeumra. Hogy

*Konstrukció IV. 1989, fa,
107X205X342 cm*

*Konstrukció II. 1989, fa,
100X245X155 cm*

gyakran elegendő számára a pusztá természet.

Vagy csak egy műterem. Számomra ez a remény. Tudjuk, hogyan nézett ki egy Brancusi-mű a műtermében, s hogyan hatnak plasztikai különböző múzeumokban. Tudjuk, hogyan nézett ki David Smith Voltri-ciklusa a spoletói Amfiteátrumban, s azt is tudjuk, hogy áthelyezése nem sikerült. Amiként nem színlelhető Brancusi nem létező műtermeinek léte sem.

Amiként az Akropolisz sem helyezhető át.

Vannak, akik azt gondolják, hogy a művészet minden térben másképpen hat, ezért áthelyezhető. Alapjában azonban igen kevés az olyan mű, amely bárhol lehet — ezt a kijelentést a művészet napjainkban katasztrofális múzeumi összetorlódása ellenére is megkockáztatom.

S ha egyes múzeumok manapság néha pontosan meghatározott helyekre készítenő művekre kezdenek megbízásokat adni, azt biztonsággal egy jó irányba történő váltásnak nevezhetjük.

A modern művészetnek nincs más lehetősége, mint hogy kapcsolódjék ahhoz a helyhez, ahol van. Véleményem szerint Richard Longnak az a két vonala, amelyet kis kövekből épített, s amely a sekély vízben egy teljességgel ismeretlen helyen keresztezte egymást, sokkal jobb mű volt, mint bármi más, amit kiállítótermekben kiállított, s úgymond a maradandóságnak alkotott.

Annak ellenére, hogy ez a mű már nem is létezik.

Inkább egy menthetetlen lehetőség.

A Brancusi-műtermek lehetősége.

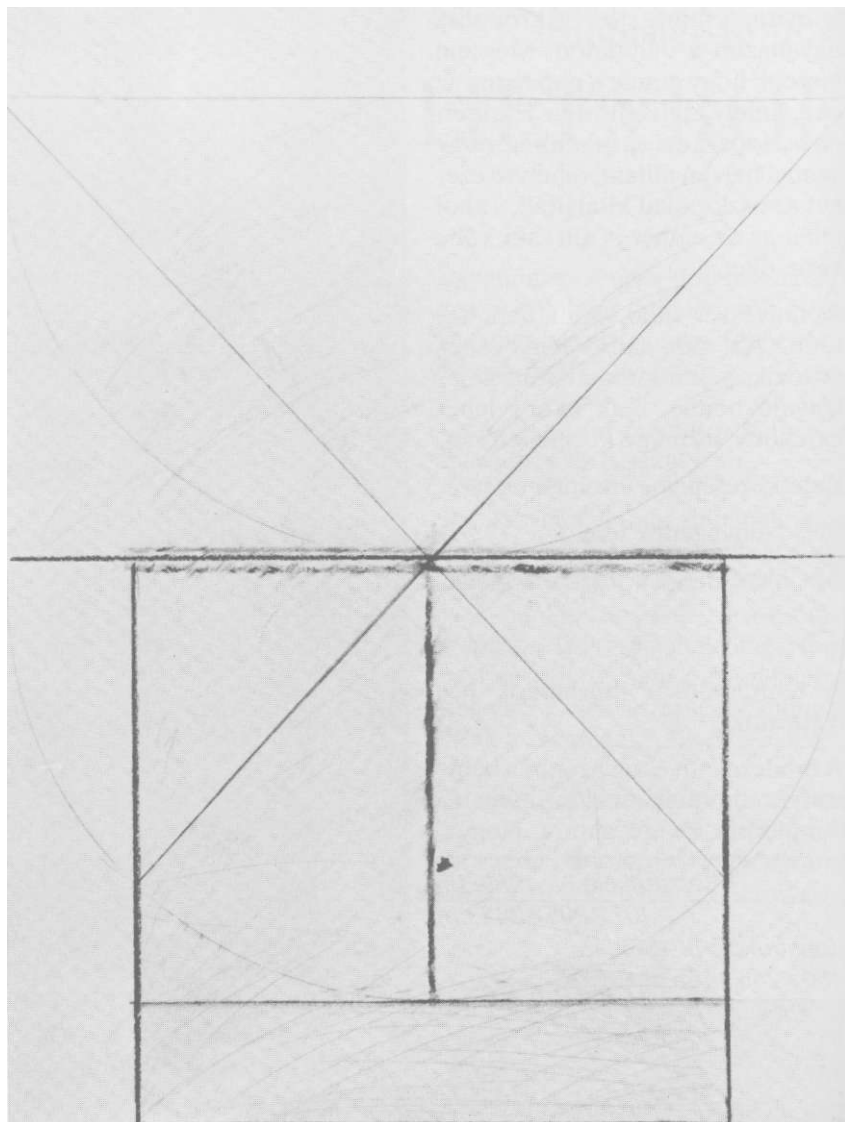
A tetszőleges hely lehetősége.

Ez a remény.

1979 őszén. Ajánlom szobrász barátomnak, Wladimir Janouseknek (aki 1986-ban meghalt), nehéz időkben.

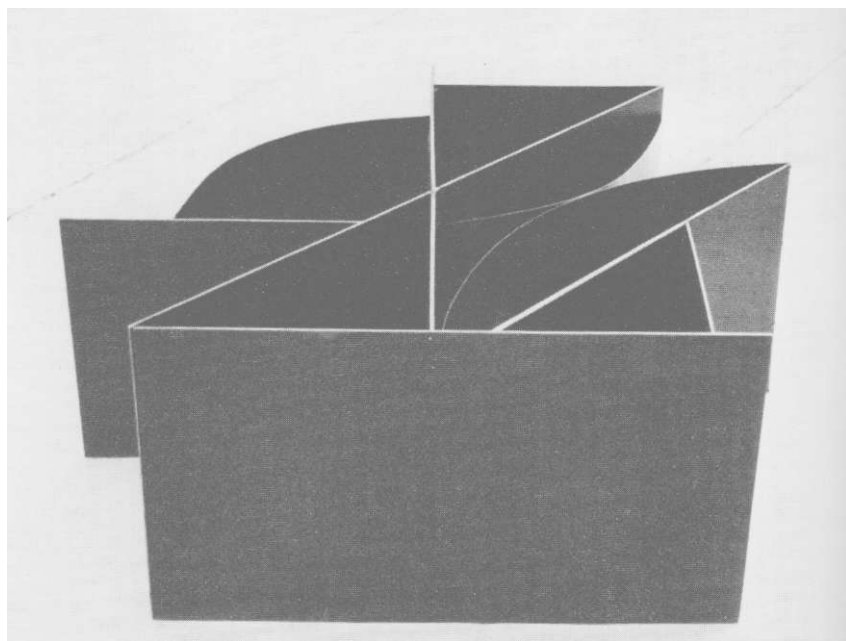
Hajós Gabriella fordítása

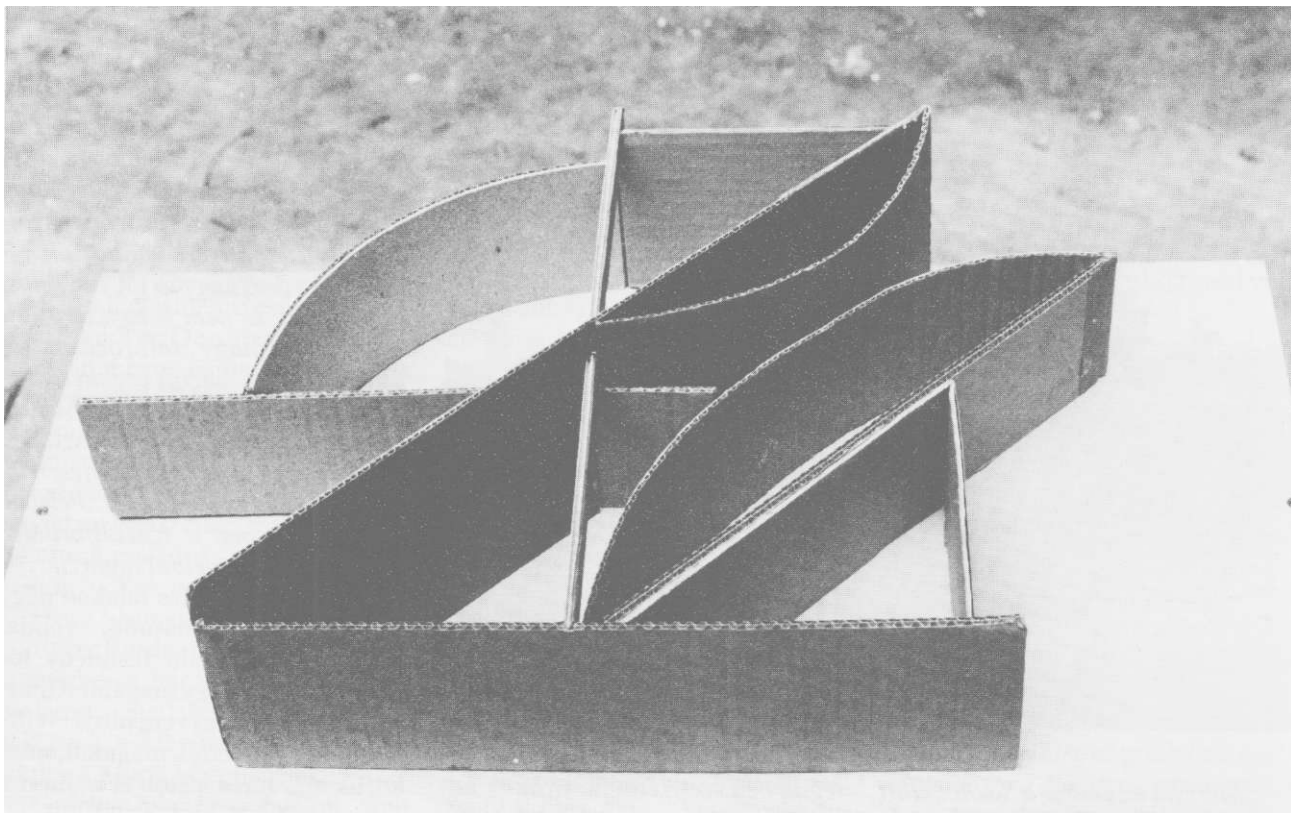
A szöveg 1990-ben a Knoll Galéria kiadványában jelent meg.

Rajz. 1990

Konstrukció VI., változat. 1990, fa, 50, 5X70X28cm

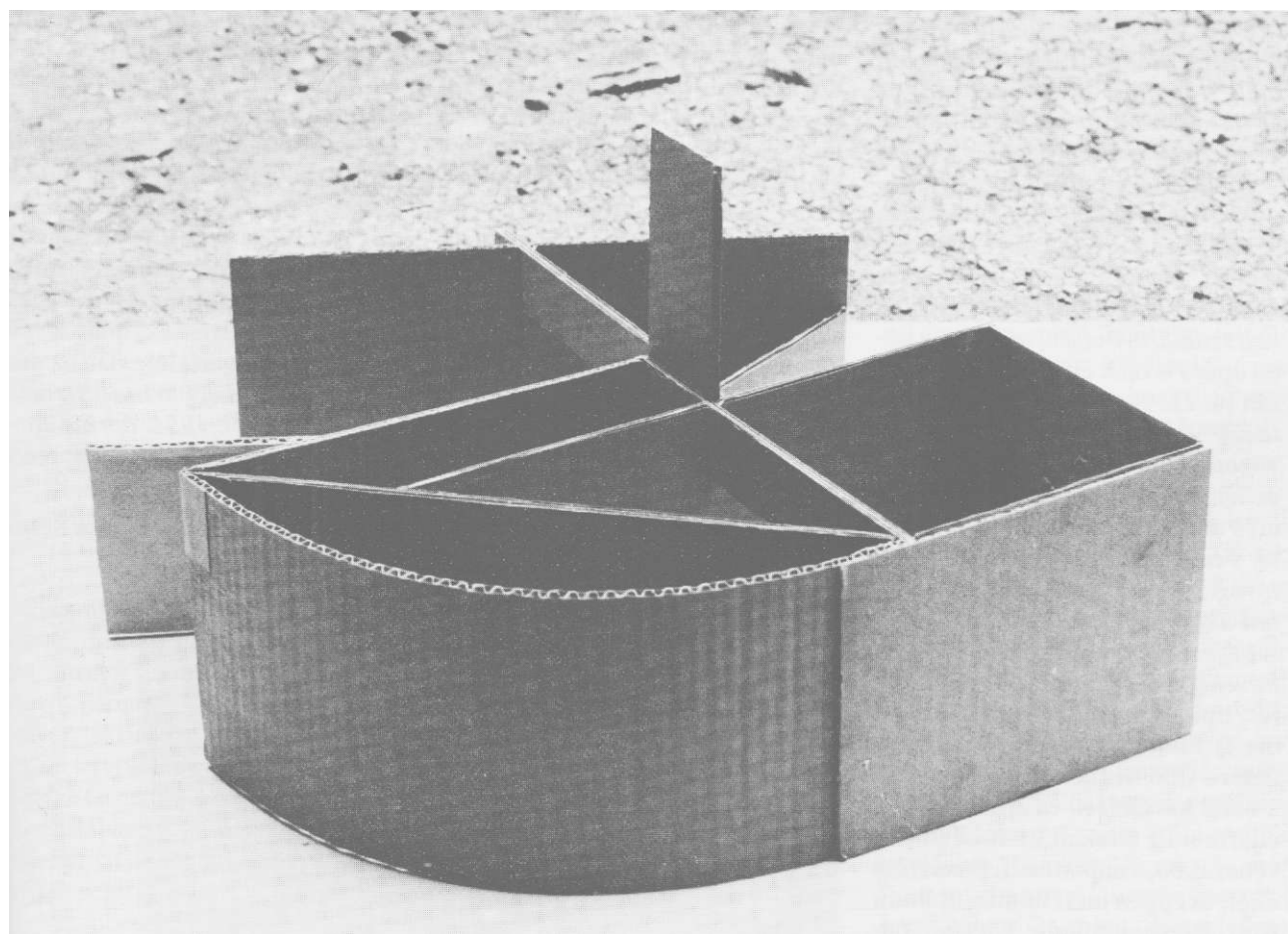

Konstrukció VI. 1989, modell, karton, 57X39X13 cm

Fotók: Walter Paminger

Konstrukció X. 1990, modell, karton, 44X45X25 cm

Kukorelly Endre

AZ OPERA SEGGE

Napló, 1989. április 16., 1991. február 1., Bécs

„Mert ha az ember a Sacher előtt a teraszon ül és előrenéz, éppen az opera hátsó felét látja.” Thomas Bernhard könyve Paulról, Ludwig Wittgenstein unokaöccséről. A Staatsoper, 1869-ben nyitották meg, a Don Giovannival. „Paul éveken át, amíg volt még pénze és ideje, az egyik operából a másikba utazott keresztül-kasul a földgolyón, hogy végül mindig minden operák legnagyobbikának kiálthassa ki a bécsit. A Met semmi. A Conventgarden semmi. A Scala semmi. A bécsihez képest az összes opera nagy semmi volt számára. Persze, mondta, a bécsi opera is csak évente egyszer igazán jó. De egyszer egy évben feltétlenül.” Bécs, megnézni egy Rózsalovagot, aztán vacsora, aztán haza, és ez lenne Európa. Legalább ezt az üres áhítózást már abba lehet hagyni. Tényleg megnézhető egy Rózsalovag. Olyan nagyon akarjuk? És hát akkor már ez:

Az egész világon híres, tipikus bécsi kávéházak. „Az egész világon híres, tipikus bécsi kávéházakat mindig is utáltam, mert minden ellenemre való benne. Mindig utáltam a bécsi kávéházat, és újra meg újra eljártam az általam utált bécsi kávéházakba, naponta felkerestem őket, és éppen mert mindig utáltam őket. Bécsben mindig kávéház-be-

tegségben szenvedtem, örökös kávéházba-járás-betegségben, inkább, mint bármely más városban. Mindig gyűlöltem a bécsi kávéházakat, mert az az igazság, mindig magamfajttal szembesültem bennük, és nem akarok szakadatlanul szembesülni magammal, és főleg nem a kávéházban, ahová azért megyek, hogy meneküljek magam elől, és akkor pont ott látom magamat és a magamfajttakat. Nem bírom elviselni magam, nem beszélve a magamfajta tépelődők és írogatók egész hordájáról.” Schiele-kiállítás a Freyungon. Utána Cafe Central, Herrengasse. Mégis, Pestről eljövet inkább csak átutazunk, és hazafelé is, sokszor alig néhány óra a kora esti vonatig. A kávéházban nagybajuszos figura, egy gipszszobor, vagy fa, ül a vendégek között, éppen rálátok. A nagy mo-

corgásban egy nyugodt mozdulat. Tényleg nem lehetséges megülni a fenekünkön. Egon Schiele, aki gyerek volt még, amikor meghalt, szép nyugodtan kijelenthető egy jegeskávé mellett, meg valamilyen sütemény, így negyven felé. Olvastam, hogy még le is ültették bizonyos rajzok miatt, a széttárt combú nők miatt. Ez a város nagyon jól van, most nagyon jól, és nem is egyszerű így, sétálgatva, nagy tatarozások, a kifőstött falak között ezekkel a képekkel kezdeni valamit. Schiele pontos és ijesztő. Schiele ijesztő, az látszik, hogy ő meg akar ijeszteni. Szóval: bizony félelmetes. Félelem és szédület, ami a századforduló nagy bécsiek műveiből sugárzik. „A magas, plafonig vizes falakon négy nagy, már gombásodó, ronda, Klimt idejéből való festmény lógott, ezen kívül egy magától Klimttől, akivel a fegyvergyáros Wittgensteinek festették magukat, mint koruk más híres festőivel is, mert a századforduló úgynevezett újjagdajai között nagy divat volt festetni magukat a mecenatura leple alatt.” És legremekebb sütemények. Schubert, aki a Zentralfriedhofban nyugszik. Mozart, Beethoven. Mahler és Schiele és Bernhard, a két Wittgenstein, és valaki, akivel akkor, egykor karonfogva sétálgatok. „Igen, ha valakinek azt mondom, hogy »Épp megettem az ebédemet«, hiheti azt, hogy hazudom vagy nem vagyok eszemnél, de azt nem fogja hinni, hogy tévedek. Igen, a feltételezésnek, hogy tévedhetek, itt nincs értelme. De ez nem stimmel.” Ludwig Wittgenstein: A bizonyosságról. 1951. április 26. A következő süteményeket szeretem:

(Fölhasználtam Hajós Gabriella és Neumer Katalin fordításait.)

GRÁCI SZERVÁC, PONGRÁC...

1991 pünkösdje távol áll attól, hogy piros pünkösdként emlékezzünk majd reá. Szürke felhőkből szakad a hideg májusi eső. Nem aranyat, ólmot ér. De a Szentlélek mégis karavánokban hajtja a turistákat Magyarországra felé. A szentgotthárdi határátkelőhely túlsó felén hosszú kilométereken át kígyózik az autók mozdulatlanok tetsző sora, mindegyikben vigasztalan, csalódott, kiürült arcú családok, várva, hogy haladjon a csiga-processzió.

Hová? Minek?

Egész Európára sarki hideget fúj a naptárból a három fagyosság. A Balaton mellett ugyanazt az időt fogják ezek a szerencsétlenek találni, amit az Alpok közt hagytak...

Grácban mi meg azt találjuk, amit Budapesten hagytunk. Éljen Szervác, Pongrác, Bonifác!

És Szent Prótáz? Ó ki volt?

Ugyanilyen érthetetlen, hogy mi-féle ihlet hajtja ezt az elszánt pár gráci fiatal, hogy keresztnévük kezdőbetűivel PARA-színháznak nevezett csoportjuk egy magyar tragédiát vigyen színre? Egy olyan „echt-magyar” tragédiát, amelynek már a címe is valami sámánvarázslatot idéz: *Tűzet viszek*. Igaz, hogy németül elszállt a címből a szakrális elem — nincs benne regölés, nincs Prométheusz — a pszichiáter a benzinnel fellocsolt műteremlakásban cigarettára gyújtani készül, így lett tehát a darab címe, Grácban *Gib mir Feuer!*

És amikor az a műteremlakás már utolsó menedék — és már az se — magyarul így mondta volt *petőfisdorosan* a halálraszánt fiú: „mint két betyár, aki a padlásra szorul...” — „Mint két partizán” — hallom vissza ezt most a német szövegből. Pedig itt Ausztriában — pláne Stíriában — jól ismerik azt a szót, hogy *betyár*. Vagy olyan pejoratív volna, hogy mégis csak szebben szól a *partizán*?

Viszont az ismeretlen magyar nevek litániája hiánytalanul zsolozsmázik föl a német szövegből. A magyar színház körül magukat pusztító mártírok nevei. A Somlay Artúré, a Gellért tanár úré, a Czibor tanár úré, a két szent Zoltáné — Latinovits, Huszárik —, a Sarkadié, a Kamondyé... Itt mintha mégis visszaszállt volna a szövegbe a szakrális elem. Halálos csendben hallgatják a névsort. „Könyörögjetez érettünk!” Pálmaágakat lengetnek az angyalok feléjük az alacsonyan járó felhőkből Szentgotthárd felől. Csakugyan mintha litánia szólna, a mindenszentek litániája: „Szent Prótáz mártir, könyörögj érettünk!”

Én se tudtam soha, hogy ki volt Szent Prótáz, akihez keresztjáró napokon a határban buzgón fohászkodtunk.

Mégis:

— Mit mond ez a sok búsmagyar név ma az osztrák fiataloknak? — kérdem az echt-magyar tragédia fordítóját, Frigyesi Andrást.

— Azt, hogy Magyarország után Ausztriában a legmagasabb az öngyilkosok száma. Áll a Monarchia.

„Ifjúságom,
e zöld vadont...”

Grác, 1991. május 17.

Az 1-es villamos a Művészetek Főiskolája mellett tesz le. A térkép szerint még meg kell keresnem a Beethoven utcát, ennek túlsó végén találok — ha igaz — a Kunsthallét, ahol az „Expressionismus” kiállítását tegnap nyitották meg.

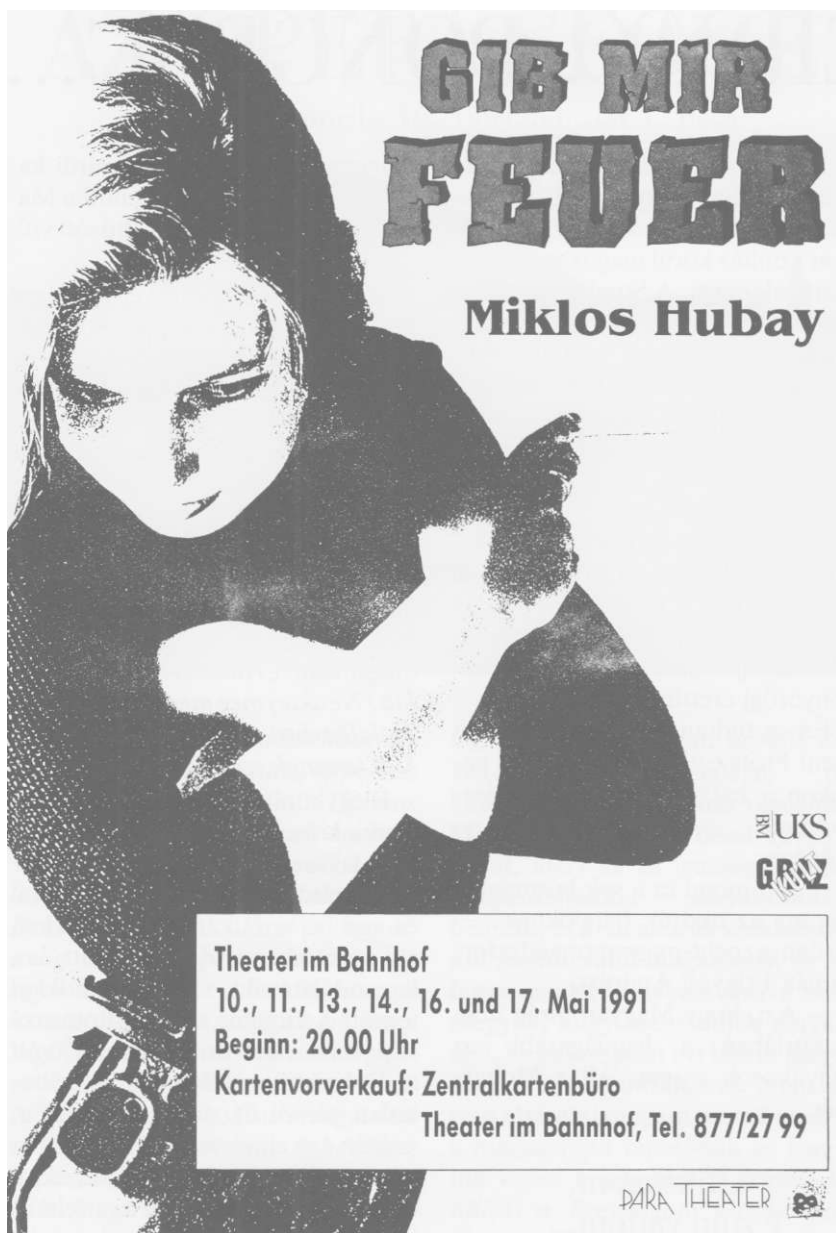
Mintha ifjúságom egy elfelejtett mélyrétegéből jött volna üzenet Emil Nolde színes-virágos plakátjával, amely itt is, ott is feltűnik a gráci utcákon.

Még elmegyek Girardi szülőháza mellett. Népszerű színész volt — hirdeti az egymás alá duplán is felrakott emléktáblák egyike. Lelkesen meg-

lengetem felé nemlétező girardi-kalapom. A mozdulattól mintha Maurice Chevalier derűje költözött volna belém.

A Beethoven-utcán végig virágzó vadgesztenyefák. Csupa földszintes villa, terjedelmes családi ház. A nyugdíjasok városa volt ez. Ha a Káundká hadsereg működtetésére fordítottam volna annyi energiát, amennyit az echt-magyar tragédiák írásába és istápolásába öltem, most vezérezredesi nyugdíjamból békén éldegélhetnék itt, vagy akár Budán. A gesztenyefák megóvnának a haláltól is. Horváth Imre versét próbálok felmondani magamban: „*Halaszd holnapra a halált / Ne akarj még meghalni ma éjjel / Holdfényben állnak a gesztenyefák / S itt tartanak szépségük erejével.*”

Elég korán találkoztam az expresszionizmussal. Négyéves se voltam, lakásunk nagyobb felét egy román ezredes laktá az ordonáncával és egy bájos bukaresti odaliszkkal, aki egész nap mandolinogtatott, és a legesodálatosabb bonbonokkal tömött a királyné domborított arc-képével díszített dobozokból. Ő volt a „Doamna” — a domnya. A halhatatlan váradi hársfasor túlsó felén, szintén egy emeletes házban lakott a nálam nagyobb Mund Lilike, akire én úgy néztem fel, mint egy felnőtt hölgyre, lehetett hat-nyolc éves. Fölénnyel emlegette, hogy az ő apja festőművész. Az egész Mund-családban volt valami rendkívüli. Csak a szegénységük volt éppen olyan, mint a miénk, vagy a többi ismerősöké akkoriban Váradon. Tőlük vettük, hosszú részletfizetésre azt a Singer varrógépet, amelyen az anyyi keserűséget okozó ruháim készültek. Valahogy nem olyanra sikeredtek, amilyent a többi fiú hordott. Mund Lilike hozott át egyszer egy nálánál is nagyobb rajzmappát, hogy próbáljuk felkelteni az ezredesék érdeklődését apja rajzai iránt, hátha vásárolna belőlük. Semmilyen képeskönyvben nem láttam soha azokhoz fogható rajzokat. Némelyiken

Hubay Miklós szindarabjának gráci plakátja

felismertem a bubifrizurás Lilikét. A legtöbb rajz mintha Mund nénit mutatta volna, még soványabban, mint az életben. Lilike megmagyarázta, hogy ezek aktok.

Az ezredes nem vásárolt egyet sem.

A domnya visszaadta az albumot, azt mondta, hogy az ezredesnek más a gusztusa. Az album még sokáig nálunk maradt, én sokat forgattam.

Így — mondhatni — születése pillanatától *à jour*-ban voltam az expresszionizmussal.

A pesti Pázmány Péter tudományegyetem becsületére szolgálhat, hogy épp a harmincas évek végén a filozófia és a művészettörténet két nyilvános rendes professzora (német nevűek és nem is baloldaliak) közös esztétikai szemináriumot tartott kerek egy tanéven át a német expresszionizmus tárgykörében. Élénken emlékszem kiváló meghívott előadókra is — Szabó Lőrincire, a Brandenstein-szemináriumban és Oláh Gusztávra — ők arról számoltak be, hogy hogyan találkoztak a költeményekben és a színházművészetben az expresszionizmussal. Németh Antal pedig az orosz expresszionizmusról beszélt Hekler profesz-

szor óráján. És Tóth bácsi szakmában vetítette a népes vetítőteremben a szebbnél szebb — javarészt színes — diapozitíveket, amelyek a Propyläen Kunstgeschichte sorozatának a XX. század művészetét bemutató kötete gazdag képanyaga nyomán készültek.

A franciákat, Delaunay-t, a *fauves*-okat Pogány Ö. Gábor ismertette, bennfentesen. Az egésznet onnan eredeztette, hogy *Gauguin* „egy koszos hajón” nekivágott Tahitinak. Feledhetetlen volt ez a „koszos hajó”. A Filozófiai Intézet falai közt ilyet még nem láttak. Kornis Gyula kijött a szobájából. Báró Brandenstein Béla vezette a vitát, ő szokása szerint mélyen elpirult és türelmesen mosolygott. — „Folytassa Pogány úr!” — És PÖG koszos hajója teljes gözzel úszhatott szembe az árral.

Én az akkoriban kimeríthetetlen antikváriumokat böngészttem a Múzeum körút túloldalán és a Vilmos császár úton, német expresszionista drámákért (Toller, Klabund), s bár német tudásomból megértésükre nemigen futotta, tipográfiájuk stílusa, kötésük, a papírjuk minősége, a könyvek fogása, *szaga*: együtt talán csak elvitt mégis e drámák különös, újszerű világának a küszöbéhez. Belleshettem rájuk. Megindították képzeletemet. Korán megtanultam, hogy csak azt tudom, hogy semmit se tudok. S hogy hiányaimból kell építkeznem.

Egyedül bolyongok a Kunsthalle termeiben. A festmények és rajzok mellett a festők fényképei is ki vannak függesztve, rövid életrajzokkal. Megannyi szép, komoly arc, megannyi tragikus sors. Fiatalon elesnek a francia fronton (mint Franz Marc, Macke) vagy a nagy járvánnyal sepi el őket a háború (mint a 28 éves Schielét), s a túlélők egy évtized múltán majd szembetalálkoznak egy ádáz dilettánszal, aki nem bírja megbocsátani — nekik, a már világhíreseknek —, hogy őt, a szürke akarnokot nem vették föl a bécsi Képzőművészeti Főiskolára.

Ők lesznek Hitler első kollektív áldozatai, az expresszionisták. Aztán jönnek a többiek.

György Péter

KOKOSCHKA — ISMÉT BÉCSBEN

A bécsi Kokoschka-kiállítás a belváros közepén, a Kunstforum épületében látható — méltóbb körülményeket a modern művészet halhatatlan mesterének bemutatásához nehezen képzelhetünk el. A Kunstforum a *Länderbank* épülete, a cég finanszírozta a tárlatot is, függetlenül attól, hogy a belépőjegyekből és a katalógusból nyilván valamennyi megtérülhetett a kiadásokból. A lényeg nem is a pénz. Ellenben a bank és a modern művészet együttes megjelenése a médiában. Hiszen az általam mecenatúra kora utáni Budapestről érkezve a kritikus ritka élességgel figyeli a pénz civilizálttá válásának útjait, illetve a művészet fennmaradásának lehetőségeit.

A *Länderbank* vállalkozása arra mutat, hogy Bécsben — a nagy nyugati metropolisok példáihoz hasonlóan — komolyan veszik a modern művészet *tradíciójának* kérdését.

Miként is tehető e hagyomány a kommerciális vizuális kultúrától áthatott mindennapi élet részévé? Miként válhat — ezúttal Kokoschka — a polgárok életvilágának élményévé; eltüntethető-e, s ha igen, miként, a múzeumi elzártság, a féllomba dermedt tárlók idegensége? Budapesten leginkább a *Műcsarnok*ban csavargó látogató lehet tanúja hasonló kísérleteknek, melyek újra és újra arra szolgálnak, hogy épp a média show-ba való behatolás révén juttassák el a magas kultúra „üzenetét” a populárisabb élményeket kedvelőkhöz. Budapesten mindez még nehezkesebben megy: a *Szépművészeti Múzeum* Morandi kiállítása szinte érthetetlenül az észrevétlenségbe süllyed. Holott talán nem pusztán a kritikus szubjektivitása sugallja, hogy az olasz mester osztrák társához mérhető jelentőségű festő volt. Ha Kokoschka az extrovertáltság

zsenije lett, akkor Morandi épp a rejtőzködő introvertáltságé.

Bécsben, a *Länderbank* kiállítótermétől tíz percnyi sétára a *Lichtenstein* palota, a Modern Múzeum igazgatója — *Hegyi Lóránd* — egész kiállítássorozatot szentel a tradicionális múzeumi tér és gyűjtemény, illetve a kortárs művészet viszonylatrendszerének. Az *Interferenciák* sorozatnak eddig három bemutatója volt, azaz a Kokoschka-kiállítás sem légtüres térben került megrendezésre. A századvégi kultúra, a show business zárt burkát újra és újra feltörik a különböző kísérletek, melyek a modern művészet és a mindennapi, kollektív tapasztalatrendszer közötti kapcsolatokat keresik, illetve rekonstruálják.

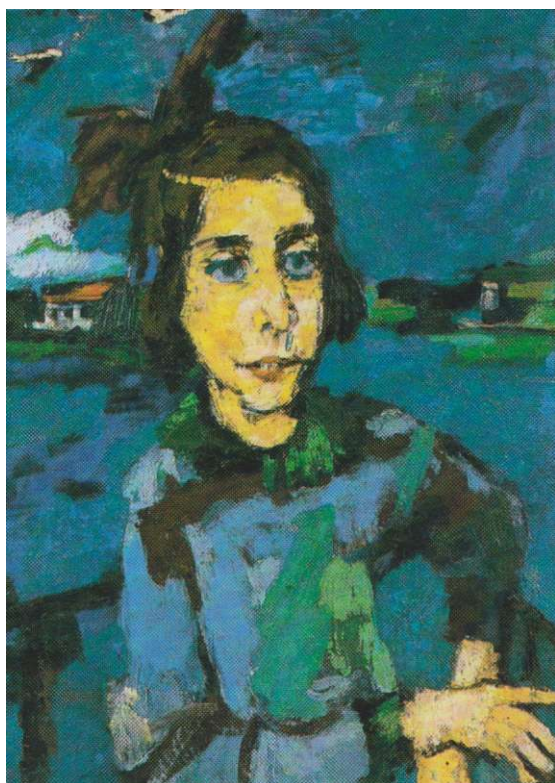
Kokoschkát persze nem most kellett bevezetni a „piacra”. A század eleji Bécsből, a nagy korszakát élt városból elindult festő egyike a század mitikusává vált művészeinek, akinek műveit — legalábbis a világnak e táján — *illik* felkeresni. Végre is *Klimt* és *Loos* városában vagyunk. Kokoschka az előbbi mesterének tisztelte, az utóbbi pedig a bécsi évek mentora lett, ahogy majd Berlinben *Herwarth Walden*hez is az ő segítségével kerül.

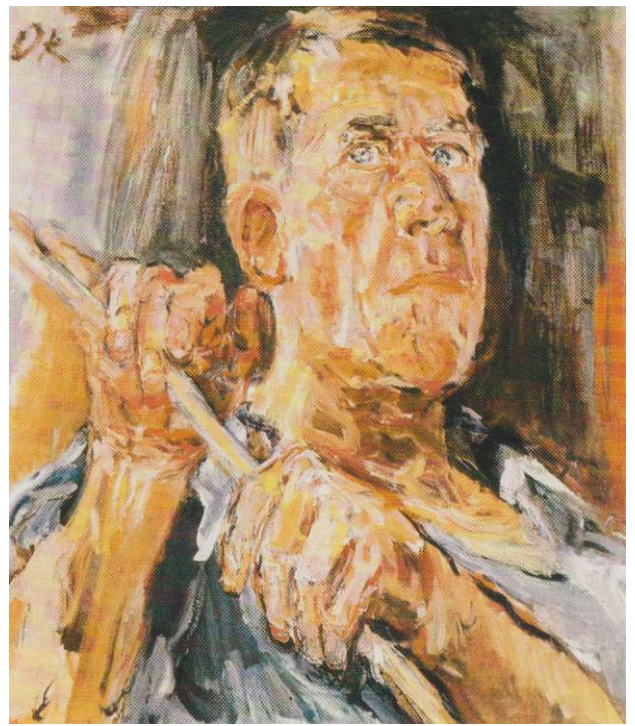
A három teremnyi kép — s ezt akkor sem tudom elkerülni, ha tudom, hogy egy kritikában, útibeszámolóban nincsen semmi elviselhetetlenebb, redundánsabb, mint az ilyen állítások — lélegzetelállító erővel teszi egyértelművé, hogy milyen hatalmas festéssel állunk szemben, miféle iszonyú energiák robbannak fel e vásznon, milyen félelmetes indulatok válnak formává, alakulnak művészetté. Kokoschka utóbb elhagyta Bécsset, a szecesszió városát, hogy az *európai öntudat* egyik korai mesterévé legyen, világművészé:

akinek szorongása volt az igazi otthona, démonok uralta képzelete az igazi hazája. Hiszen Klimt tisztelete és Loos pártoló segítségével ellenére: Kokoschka *nem* igazán a szecesszió mestere, nincs sok köze ahhoz a legendás — bár gyanúm szerint soha nem is volt — császárvárosi kedélyhez, sokkal inkább az ugyancsak innen eredő *schielei* rettenethez, emperformálás tapasztalatához.

Az aggastyánkort megélt művész szinte minden korszakát megjeleníti e tárlat, de ebben a rövid beszámolóban talán érdemes a korai évekre korlátoznunk magunkat, elsősorban a portrékra, illetve az önarcképekre. Hiszen e tárlaton sorra feltűnnek Kokoschka korai éveinek kortársai, világhírűvé vált, illetve a félig-ismeretségbe süllyedt egykori művészek. *Webern*, *Edit Moll*, *Albert Ehrenstein*, *Paul Scheerbart*, *William Wauer* a tizes években, illetve a húszas évek elején készült arcképei sorakoznak egymás mellett, s újra és újra feltűnik Kokoschka igazi nagy témája: az önarcképek, melyek minduntalan visszautalnak a meghaladhatatlan előképre: *Rembrandtra*.

Akár a fenti művészek képeit, akár a mi *Nemes Marcell*ünk 1929-ben készült portréját nézzük, ha eltérő mértékben is, de egyre a fényt alig ismerő, sötétbe zárkózó alakok tűnnek elénk. Újra és újra — akár a *Webern*-, akár a *Wauer*-portrén — a szenvedés és a fegyelem a fő téma. A kortársak, a művészek minden háttér, a konkrét világ bármiféle felvilágosítása nélkül tűnnek elénk. Ugyanolyan lemeztelenítettek és magukra utaltak, mint *Schiele aktjai*, s ahogy az utóbbi a test elgyötrésének, a hús iszonyú kalandjainak a mestere — akinek művészetéből nem kisebb alkotók merítettek, mint *Bacon* —, Kokoschka az arc, a tekintet titkai-

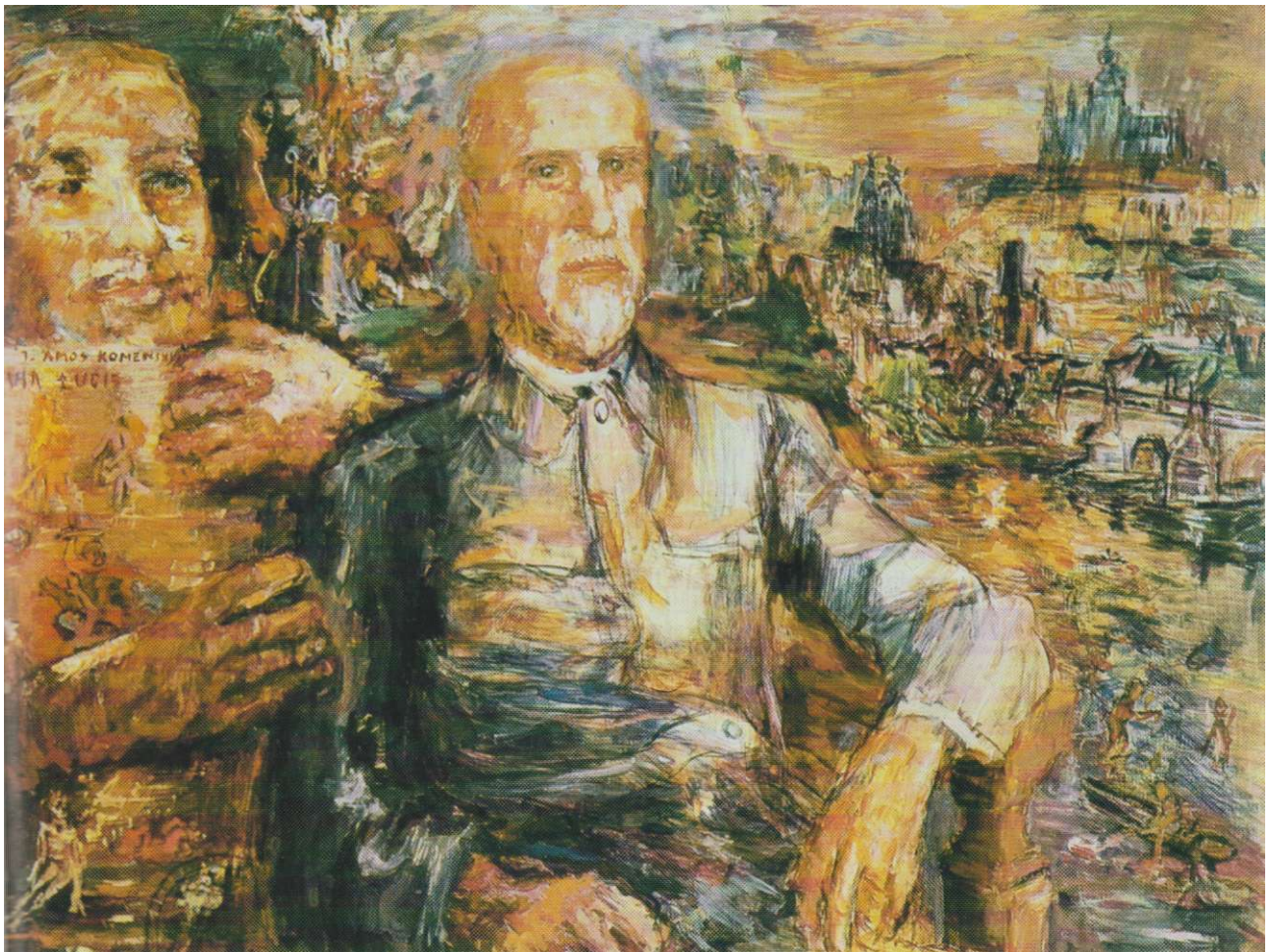

1	2	4	5
3		6	

1. Gitta Wallenstein, 1921
2. Nemes Marcell, 1929
3. A vörös tojás, 1940-1941

4. Franz Hauer portréja, 1914
5. Ónarckép (Fiesole), 1948
6. Thomas G. Masaryk, 1935-1936

A férj a sírban, 1914

Max Reinhardt, 1919

A megfeszített Krisztus segíti a gyermekeket, 1945

nak feltárásában járt az élen. Űzöttség és riadtság, a világtól való félelmek nyomai rögzültek ezeken az arcokon, fenyegető kontúrok váltakoznak eltorzult arányokkal, a *ki-fejezés* érdekében a háttérbe szorul az anatómia, vagy épp a tradicionális kompozíció. Kokoschka önarcképén az esetet a vászonhoz emelő kéz szinte görcsös, a tükörben önmagát kémlelő tekintet egyúttal a semmibe réved, a világra néző szem pár önmaga elemzésébe bocsájtkozik. Soha olyan kevés illúzióval portrét festeni, mint Kokoschka tette: ez az első felismerés, ami áthatja a látogatót, amikor megáll Albert Ehrenstein arcképével szemben.

Mindez persze ismerős. *Azóta* lassan száz év telt el, s Európában láthattunk már szinte mindent, ami okot ad a rettenetre és a félelemre. Csakhogy — s ez Kokoschka portréinak igazi érdeme — ezek a képek még a nagy világégés *előtt* készültek, java részük a boldog békeidők végén született. *George Grosz* — akinek Kokoschkához hasonlóan meglehetősen lesújtó véleménye volt koráról, a városokról, a politikáról és hasonlókról — a húszas évek Berlinjében festette meg azt, amit ez a művész már pontosan észrevett a kedélyes császárváros utolsó éveiben.

Ennyiben: s ez tagadhatatlan, e festészet valóban prófétai. Hiszen valóban épp az vált valóra és lett természetessé, amitől ezeknek a képeknek a hősei még tartottak, amely félelmek megszállták ezeket az alkotókat.

A „mitől félek”, illetve a „mit jelent embernek lenni” e képeken tökéletesen eggyé válik. Az egzisztenciális félelem immár pusztá terminus technicusszá lett fogalma érzéki valósággá válik ezeken a portrékon. A festő, mikor kortársai közül a legkülönbeket állítja maga elé — újra és újra kataklizmák előérzeteitől elgyötört és beteg embereket mutathat csak be.

Kokoschka az a ritka festő — illetve festészete a modern művészet azon kegyes pillanatainak szülöttje —, aki nem pusztán a szem ünnepét üli meg, hanem aki minden egyes alakban, minden egyes alkalommal kíméletlenül filozófiai kérdéseket tesz föl — illetve követel meg.

Nincsen itt semmiféle hazugság, önsajnálát vagy illúzió. Festészetben, mint Kokoschka korai művészetében, a szépségnek ritkán van ilyen csekély szerepe. Nincs mód itt a mellébeszélésre, az anekdotikus kedélyre vagy épp a vizuális tapasztalatok higgadt rendszerezésére, az önredukciók hűvös szublimációjára, az absztrakció önkorlátozó fegyelmére. Kevés festőnek van oly sok köze — s ami a legkülönösebb, máig ható erővel — a művészetén *kívüli* világ tapasztalatához, kevés festő koncentrált ilyen iszonyú erővel egyetlen kérdésre. *Mi lesz velünk?* Ez Kokoschka kérdése: és nincsen olyan transzcendentális hatalom, amely égboltot feszítene e kérdés mögé, amely elviselhető illúziót teremtené, engedne meg.

Kokoschka hősei az üres égbolt alatt, magukra maradottan léteznek, küzdenek a megértésért, és semmi-

féle felsőbbrendű hatalom segítségét nem veszik igénybe.

A kiállításon újra és újra felidéződött bennem Kokoschka egy 1914-es litorgáfiája: a *Remény*.

Gyerekkorom óta nézem ezt a kis rajzot: meztelen, térdelő, imádkozó nőt az üres égbolt, a Hold alatt. Az égre emelt tekintet immár az üressé vált tradíció mozdulata csupán. Hiszen a magáramaradottan kívül senki és semmi nincs jelen. Az ima félbemaradt mozdulatánál nincsen semmi értelmetlenebb, ahogy nincsen semmi értelmetlenebb az üres égbolt alatti imánál.

Mindaz, amitől a korai Kokoschka-művek hősei féltek: megtörtént. Úgy is fogalmazhatnánk: minden megtörtént, amit az expresszionista képzelet vizionált. A valóság tapasztalata teljes mértékig egybeesik a félelem előérzetével. A remény — amely Kokoschka szerint a gyengéket vezeti — nem más, mint a művészet maga. Nem más, mint az a tény, hogy a művészet még *van*, velünk van.

*Álmodtam alvásunk aludtam ál-
munk*

*Felettünk mint levált fehér köröm
hullott alá a hold Beszivárgott
fenyegetően emelkedett a fény...*
állította Petri, hosszú-hosszú évtizedekkel a bécsi-európai mester képeinek keletkezése után.

Az ürességgel szemben a szenvedés van csupán, amely nem óhajt alkalmi különbékét, nem óhajt hazugságot.

Kokoschka hősei, ott a bécsi Länderbank elegáns, hűvös, légkondicionált termeiben: a század hősei. ■

SZELLEMI KÖZÉPPONTOK KERESÉSE

„Az Európai Utas, amely a közel-múltban mutatkozott be a csehszlovák közönségnek a Pozsonyi Magyar Kultúra székházában, az összekuszálódó értékrend zűrzavarában szinte arisztokratikus nyugalommal tallóztat az európaiság tradicionális értékei között. Nem keresi a divatos szenzációkat, nem kíván lyukat ütni az ég falán. Inkább vissza szeretné szöni azokat a kifeslett szálakat, amelyek nélkül a sokat emlegetett európai gondolkodás nehezen képzelhető.”

A fent olvasható sorok, s a cím is — idézet. A Szlovákiában magyar nyelven megjelenő Új Szó június 5-i számából. Azért adjuk közre, mert megértet vagy segít megérteni valami nagyon magától értetődőt, azt, hogy nincs egyetlen, csak sok-sok és egymással összefüggő centruma Európa kulturális életének. Ilyen centrum Pozsony is.

Ezt igazolta többek között az Európai Utas két nyelvű kulturális estje május 29-én Pozsonyban. Megfért egymással a magyar és szlovák szó — a Bartók Béla által gyűjtött és feldolgozott népdalokban (énekelte: Écsi Gyöngyi), Koncsol László és Peter Zajac felolvasott írásában, Veress Miklós és Vojtek Kondrát egymásnak ajánlott magyar és szlovák versében.

Mozart hegedűduóját Németh Ella és Csukás Dalma adta elő, de nem csak Mozart „jelenléte” bővítette a szomszédok találkozáját. Ott volt a szép számú hallgatóságban dr. Deák Ernő a Bécsi Napló főszerkesztője is. A pozsonyi szlovák lapok szerkesztői közül az Európai Utasban szerzőként is szereplő Martin Šimečka mellett ott láttuk többek között Juraj Strassert, a Slovenske pohľady-tól, vagy Mihail Žiakot, a köztársasági elnök irodájának tanácsadóját, a Žužana Szatmárit, a

Ketten az irodalmi est szereplői közül — Vojtech Kondrát és Koncsol László

Pomogáts Béla átadja az Európai Utas könyvutalványát dr. Boros Jenő pozsonyi főkonzulnak.

Charta 77 alapítvány pozsonyi irodájának képviselőjét.

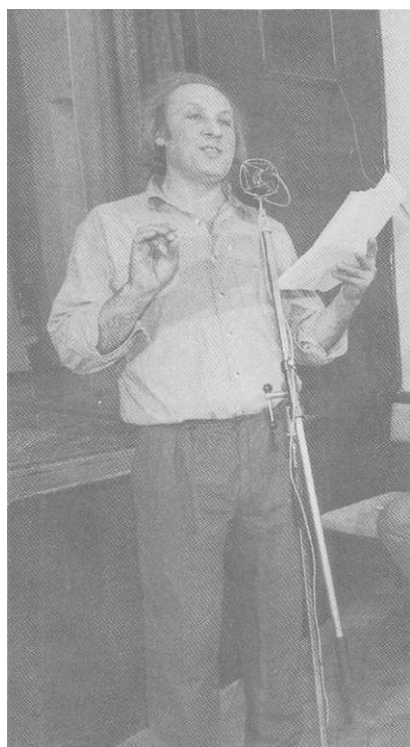
Göncz Árpád köztársasági elnök üdvözlő szavait — magyarul és szlovákul — Galán Géza olvasta föl.

Az Európai Utas Alapítvány és szerkesztőség nevében Pomogáts Béla húszezer forintos, az ÁKV-nál beváltható könyvutalványt adott át a Magyar Intézetnek, s egyben bejelentette, hogy a magyarországi szlovákok anyanyelvű kultúrájának támogatására tízezer forint értékű, szlovák nyelvű könyvek vásárlására szóló utalvány juttat az EU Alapítvány a magyarországi szlovákok valamelyik könyvtára vagy iskolája számára.

Az irodalmi műsor után dr. Honti László megbízott igazgató fogadást adott a résztvevők tiszteletére. A vendégek közt dr. Entz Géza, a Kisebbségi Hivatal államtitkára.

Fotó: Prikler

A HANG ÁRNYÉKA

Az *Európai Utas* és a Budapesti Ismeretterjesztő Társulat ez év február 6-án a Kossuth Klubban rendezett irodalmi estet a korán elhunyt Danilo Kiš (1935—1989) szerb író emlékére. A zsúfolásig megtelt nagyteremben Eörsi István, Konrád György, Petri György, Rajk László és Vujicsics Sztoján baráti meghittséggel emlékezett a világirodalmi rangú íróra és a magyar líra kiváló fordítójára. Esterházy Péter emlékező írását távollétében felolvasták.

Danilo Kiš önéletrajzi esszéjét, *Manzard*, *Korai bánat* és *Fövenyóra* című kötetek részleteit, valamint „*A forradalom költője az elnöki hajón*” szatirikus költeményét Bács Ferenc és Vallai Péter színművész adta elő, Ács Károly, Borbély János, Vári Gerda, Vujicsics Marietta és Vujicsics Sztoján fordításában. Az est zenei háttéréül Fekete László, a Dohány utcai zsinagóga főkantora énekelt, a Tomkins Énekegyüttes (Dobra János művészeti vezetésével) pravoszláv kórusokat, valamint Dész László szaxofon-rögtönzéseket adott elő. Az irodalmi estet Vujicsics Sztoján rendezte.

A Magyar Televízió és a Magyar Rádió video- és hangfelvételeiről a

közönség hallhatta és láthatta Danilo Kiš Budapesten, magyarul készített interjúinak részleteit.

Az est alkalmából az előcsarnokban kiállításon mutatták be Danilo Kiš magyar fordításban megjelent könyveit — köztük a *Borisz Davidovics* síremléke budapesti, 1982-es Rajk László-féle szamizdat kiadását —, valamint Danilo Kiš szerb-horvát fordításait a magyar költészetből: a modern magyar líra anto-

lógiáját, Petőfi, Ady, József Attila, Radnóti válogatásait.

A Magyar Rádió április 9-én közel egy óra összeállítást sugárzott a Kossuth adón az est hangfelvételéből. A Belgrádi TV első műsora április 22-én fél óra adásban adott összeállítást az estről, melyet interjú vezetett be Vujicsics Sztoján íróval, az est kezdeményezőjével és folyóiratunk főmunkatársával. Az estről a belgrádi és a hazai sajtó is megemlékezett.

Budapesten járt a *Střední Evropa* (Közép-Európa) című prágai folyóirattól Rudolf Kučera főszerkesztő és Luděk Bednář olvasószerkesztő. Nem nagy hír, de nekünk fontos, s talán nemcsak nekünk. Kis szálaból, gyakori találkozásokból fonódik az a háló, amelyet Közép-Európa civil társadalmának nevezhetünk.

Rudolf Kučera a hetvenes években egy prágai tudományos intézet munkatársa volt. Amikor a felsőbb-ség előtt kitudódott, hogy kapcsolatban áll a Charta 77 mozgalomával, rövid egy óra múlva az utcán találta magát. Ettől kezdve kőművesként kereste kenyerét, maradék idejében pedig egy másfajta építkezésbe fogott: 1984-ben megindította a *Střední Evropa*-át, amelyiknek tizenhárom szamizdat száma jelent meg az ő szerkesztésében.

A folyóirat Csehszlovákiában elsőként hirdette, hogy Közép-Európa problémája egyben az egész kontinens Európa problémája: az Európát keleti és nyugati részre osztó vasfüggöny mesterséges, erőszakos s ezért csak ideiglenes képződmény, amely nem felel meg az e térségben kialakult történelmi kapcsolatrendszernek. De a folyóirat nagy erővel mutatott rá a Közép-Európát Kelet-Európává tevő folyamat belső oldalára is. Szembeszállt a nacionalizmus minden formájával, bennük látván Közép-Európa újkori tragédiájának okozóját. Így tekint a cseh nemzetállam kialakulására is amelynek demokratikus irányzatát belülről végzetesen gyengítette az a tény, hogy a kisebbségek nem kaptak demokratikus elbánást.

Ma a folyóirat természetesen legálisan jelenik meg, továbbra is Rudolf Kučera irányításával, aki tavaly óta a prágai Károly Egyetemen a politológiai tanszék vezetője, továbbá elnöke az újonnan szerveződő Közép-Európai Intézetnek.

Az *Európai Utas* örömmel nyújt kezét idősebb cseh laptársának, és sokat remél az együttműködéstől, melynek részleteiről a két szerkesztőség találkozóján indult meg az eszmecsere. A megbeszélés folytatódott a Cseh és Szlovák Köztársaság nagykövetségén, ahol Rudolf Chmel nagykövet látta vendégül a közép-európai ügy elkötelezettjeit az *Európai Utas* második számának megjelenése alkalmából.

VENDÉGSÉGBEN A STŘEDNÍ EVROPA

Fogadás a cseh-szlovák nagykövetségen (balról jobbra): Balogh István, a Külügyminisztérium munkatársa, Leszek Hensel, a lengyel nagykövetség első titkára, Marian Švejda, a prágai Közép-Európa Intézet elnökhelyettese, Rudolf Kučera, Luděk Bednář, Vujicsics Sztoján irodalomtörténész, Szabó Györgyi író, Kiss Endre filozófus

A *Střední Evropa* és az *Európai Utas* együttműködéséről: Farkas János László, Luděk Bednář és Rudolf Kučera beszélget

Erdei Katalin felvételei

BELGRÁDBAN ÉS ÚJVIDÉKEN

Belgrádban, a magyar nagykövetség fogadással egybekötött rendezvényén május 23-án mutatkozott be az „Európai Utas”. Az est bevezetéseként *Eva Ras* színművésznő szerb nyelven olvasta fel *Göncz Árpád*, a folyóirat egyik alapítójának

Az *Európai Utas* bemutatkozása Belgrádban, a magyar nagykövetség fogadásán: *Boriszláv Rusz*, a magyar nagykövetség sajtóattaséja, *Módos Péter* főszerkesztő, a tolmács, *Pomogáts Béla* és *Vujicsics Sztoján* főmunkatársak.

bevezetőjét az első számhoz. *Boriszláv Rusz* sajtóattasé köszöntő szavai után *Módos Péter* főszerkesztő a folyóirat megindításáról és koncepciójáról, *Pomogáts Béla* a nemzeti kisebbségek közép-európai szerepéről és hivatásáról szolt. *Vujicsics Sztoján* az *Európai Utas* eddig megjelent számainak jugoszláv vonatkozásairól, valamint a készülő számok horvát, szerb és szlovén írásairól adott tájékoztatást. Kiemelte, hogy a folyóirat Jugoszláviát integráltságának jegyében, – a jugo-

A belgrádi bemutató közönsége: az első sorban *Őszi István* nagykövet és felesége

szláv népek kultúrájának differenciáltságát is szem előtt tartva – egységben szemléli. A bensőséges hangulatú bemutaton és fogadáson a belgrádi szövetségi és köztársasági politikai kulturális, irodalmi és tudományos intézmények és szerkesztőségek számos képviselője vett részt.

Az *Európai Utas* újvidéki bemutatkozásáról a *Magyar Szó* *A kultúra eltéphetetlen szálai* címmel terjedelmes tudósítás-

Az *Európai Utas* első számainak bemutatója Újvidéken, *Forum Könyvkiadó klubjában*: *Módos Péter* főszerkesztő, *Bordás Győző*, a *Forum Könyvkiadó* igazgató-főszerkesztője, *Pomogáts Béla* és *Vujicsics Sztoján* főmunkatársak

ban számolt be. A Fórum Könyv- és Lapkiadó Klubjában május 24-én *Bordás Győző* igazgató-főszerkesztő köszöntötte az Európai Utas szerkesztőit és kiadót, valamint a nagyszámú érdeklődőt és vendéget, köztük *Ószi István* magyar nagykövetet és *Zoran Četković* tartományi külügyi titkárt. A *Magyar Szó* tudósítója – Módos Péter bevezető szavait idézve – kiemelte, hogy a kultúrában nincsenek határok. A folyóirat tehát egyfajta európai kitekintést segít elő, lehetőséget nyújt a szomszédos országok kultúrájának jobb megismerésére, de a kultúrák politikai és gazdasági hátterének bemutatására is. A cél: illusztrálni, mi is Közép-Európa, az a régió, amely organikusan tud működni. Az együttműködés formáiról szólva kiemelte, hogy egy országokon felüli szerkesztőség nem képzelhető el, de az írások cseréje és szabad áramlása, a közös kiadói kezdeményezések igen.

Pomogáts Béla a folyóirat címválasztásáról beszélt idézve Németh László azonos című tanulmánykötetének gondolatait.

Megjelent egy veszély, a nacionalizmus veszélye – mutatott rá Pomogáts Béla –, ezzel a veszéllyel szeretnék a folyóirat munkatársai szembeállítani a népek és kultúrák kölcsönös kiengesztelését. A folyóirat célja az is, hogy behatóan foglalkozzon a térség nemzeti kisebbségeinek helyzetével, kultúrájával és törekvéseivel. „A folyóirat az otthonosság élményét szeretné felmutatni, itthon szeretnénk lenni vele ebben a térségben, mindenütt. Így Újvidéken is, s azt szeretnénk, hogy e régió népei is jelen legyenek benne.”

Vujicsics Sztoján az Európai Utas ama törekvését hangsúlyozta, hogy a jugoszláv népek történelmét és jelenét, kultúráját, szellemi és politikai alakulásait Európa e régiójának szerves részeként mutassa be a magyar olvasóknak. Ezt szolgálják a folyóirat eddig megjelent írásai, s különösen a harmadik szám több jugoszláv vonatkozású tanulmánya és tudósítása.

A bemutató végén *Bordás Győző*, az újvidéki Fórum igazgató-főszerkesztője levélfélében fordult az Európai Utas főszerkesztőjéhez, amelyben felhívta a figyelmet annak szükségességére, hogy a jövőben több figyelmet szenteljenek a vajdasági magyar kultúrának is.

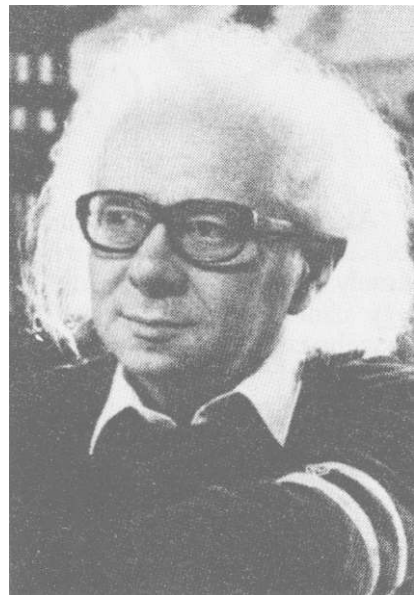
Az Európai Utast a jugoszláviai magyarság körében az újvidéki Fórum fogja terjeszteni – egyéni vásárlóknak és előfizetőknek egyaránt – egyelőre 500 példányban.

Az újvidéki TV magyar és szerbhorvát nyelvű adásaiban tudósított az Európai Utas bemutatkozásáról és a szerkesztőkkel készített interjút is sugározta.

(V. Sz.)

SZLOVÉNIAI LEVÉL

Az etnikai határok átjárhatósága az igazi határ, nem az, ahol az útlevelet pörgetik át álmosan, de gyorsan — visznek át a zalaegerszegi könyvhét megnyitása után a város főteréről Muraszombat főterére, hogy a szlovéniai magyarokkal zsúfolt teremben kössek ki könyvheti meghívottként Varga Zoltán irodalomtörténész barátommal, Balázs Bélával a zalaegerszegi megyei könyvtár igazgatójával, hogy olyan vendéglátóim legyenek, mint Szunyogh Sándor költő, Bencze Lajos költő. A drága muraszombati magyarok, akik a kisebbségi lét számára legtökéletesebb szlovén közegben is, vagy éppen azért, úgy vágyunk a világ dolgairól magyarul beszélni, mint a nagyvárosi szmogban lélegző tüdő vágyik a magaslati, erdei levegőre, de micsoda különbség egy nem elnyomott, egy szabad kisebbséggel találkozni! Olyanokkal, akik más kultúrába ékelődve közvetítik a szlovén világ értékeit. Szomszédainkét, azt a talán rendezetlenebb, fejlettebb mezőgazdasági és ipari kultúrát, amely már megtalálta és kiépítette a maga útrendszerét Nyugat-Európával. S miközben verset mondok és MEGDÖBBENTŐEN értik a zsidó verseimet is, minden idegszálamban érzem a szabad emberek nyitottságát a magyarok közt itt Muraszombaton. Egyetlen veszély fenyegeti őket: hogy önként

asszimilálódnak, mert hiszen ott, ahol a kétnyelvűség, a két kultúra egyszerre virágozhat és virágzik is Szunyogh Sándor *Halicanumi Rap-szódia* című remek verseskötetében, Bencze Lajos *Létleletében*, hogy itt most ne is soroljam a Muravidék magyar íróit, költőit, más művészeit — mert akik itt utaznak lélektől lélekgig, mint Varga Zoltán barátom utazik Zalaegerszeg és Muraszombat közt, annak nem újsághír a határok spiritualizálódása, nem áhított jövő, hanem a jelen. — Az eddigieknél jobban kellene figyelni a szlovéniai magyarokra is, hogy közelebb kerüljünk a szlovénokhoz iparban, kereskedelemben — mert ez a mi útunk Európába. Ez az ő útjuk a hazába. Az *Ez a házad* című versemet tán még sehol sem fogadták annyi ráérzéssel, mint Muraszombaton.

Merei Andrija

ÜNNEPI JÁTÉKOK

1991. július 19—29.

CIVIDALE DEL FRIULI

Az a gondolat, hogy annak az öt nemzetnek a képviselőit, amely létrehozta a Pentagonalét, egy színházi fesztivál keretében összehozzuk egymással, még a közelmúltban sem lett volna könnyen megvalósítható. Ma már más a helyzet. Az új állam létrehozásával kapcsolatos viták fontos reflexiókat és gondolatokat, ezek pedig műalkotásokat és tudományos műveket szülnek: a világnak ez a része újból abban a helyzetben van, hogy teljesen eredeti elképzeléseket és modelleket tud kidolgozni.

A fesztivál eltervezésekor az a gondolat vezérelt, hogy olyan zenei és színházi produkciókat válasszak ki, amelyek nemcsak a maguk közegében érdekesek. Igyekeztem több „kommunikációs szintet” is érinteni, mind az olasz, mind pedig a külföldi közönség számára.

A *Divina Commedia* vagy a *Pinocchio* vagy az *Új Népdalegyüttes* műsora olyan produkció, mely elsősorban a csehszlovák, magyar vagy jugoszláv turistáknak szól, akik azoknak a kulturális és művészeti mítoszoknak a kedvéért utaznak Olaszországba, amelyek érintetlenül megmaradtak bennük, mivel nem volt lehetőség a közvetlen tapasztalatokra. Ezekből az országokból pedig olyan színműveket választottam, amelyek róluk szólnak, az ő „Történetükről”, ahogyan azt ma látják. Ilyen Göncz Árpád *Magyar Medeiája*, Václav Havel *Kerti ünnepélye* vagy Miroslav Krleža *Zászlókja*. Egyébként ezekben az országokban a színház gyakran olyan funkciót tölt be, mint valami politikai esemény. Nem véletlen, hogy két olyan elsőrendű drámaíró, mint Göncz

Árpád és Václav Havel ma országának államfője.

Ausztriában is hasonló szellemi pezsgést tapasztaltam. A színházi előadások — melyek néhány esetben nem exportálhatók a maguk ottani formájában — megíté-

dunk biztosítani számukra a városban. A produkciók elhelyezését a város minden évben más és más építésze és rendezőre fogja bízni. Ez tehát idén egy olyan fesztivál lesz, mely a meghívott előadások „jeleivel” és a Boris

Giorgio Pressburger megmutatja Göncz Árpádnak a fesztivál öt nyelvű programját. Erdei Katalin felvétele

lésem szerint igen magas színvonalúak, Európa és a világ legjobb produkciói közé tartoznak.

A rendezvény igen fontos esemény lesz Friuli-Venezia Giulia tartomány és Cividale del Friuli városa számára. Ez a vidék hirtelen a világ közepén fogja találni magát, nem pedig az úgynevezett „nyugati tömb” mezsgyéjén.

Cividale ápolt, rendezett város. Ezért kiválóan alkalmas hely a fesztivál számára. És olyan város is, amely valaha több népnek, kultúrának és tradíciónak is otthont adott már. A Városi Múzeumban őrzött híres Cividalei Kódexek egyházi énekeit egy nagynevű, világszerte ismert bécsi együttes fogja megszólaltatni a fesztiválon.

A meghívandó előadások kiválasztásában az is szerepet játszott, hogy milyen színhelyet tu-

Podrecca bécsi építész által kreált terekben ennek a kisvárosnak és vidékének a valóságát fogja „interpretálni”. Műsorában ún. „próza” előadások, koncertek, bábszínház, balett, népi együttesek, irodalmi rendezvények, kiállítások és filmvetítések szerepelnek. Azzal is megpróbálkozunk, hogy a valódi vagy állítólagos nyelvi korlátok ledöntéséhez egy kis lökést adjunk.

Azok közül, akik e fesztivál létrehozásában többféle szerepben is részt vettek, néhányan az öt országnak nemcsak egyikéhez, hanem több országhoz is tartoznak: ilyen vagyok én is, ilyen Podrecca és mások. A keveredés lehetősége nem gyengíti, ellenkezőleg, erősíti azokat a népeket, amelyek a világnak ezen a részén élnek.

Giorgio Pressburger

**Festival del Teatro
Mittleuropeo**

Festival
srednjoeuropskog
kazališta

Festspiele des
mitteleuropaischen
Theaters

Festival
stredoeuropskeho
divadla

Mittleuropa
Színházfesztivál

Segreteria Organizzativa
Regione Autonoma
Friuli-Venezia Giulia
Ufficio Stampa e P.R.
via Carducci 6
34133 TRIESTE
PH. 040-630367-7702079
FAX 040-362605

Dal 19 al 29 luglio
Centro Civico
Borgo di Ponte
33043 CIVIDALE DEL FRIULI
PH. 0432-730793
FAX 0432-730819

Sede Amministrativa
Ente Regionale Teatrale
del Friuli-Venezia Giulia
P.zza Libertá 1
33100 UDINE
PH. 0432-295446
FAX 0432-295446

Cividale del Friuli
19→29 VII 1991

M I T T E L F E S T

CIVIDALE DEL FRIULI, 1991. JÚLIUS 19—29.

A fesztivál műsorából:

JÚLIUS 19. PÉNTEK

Teatro Ristori 18.30

A Magyar Állami
Bábszínház előadása
Bartók: A csodálatos
mandarin
A fából faragott királyfi
Ligeti György: Aventures
Samuel Becket: Acte sans
parole

Piazza Diacono 21.30

Göncz Árpád: Magyar
Medeia szimultán
előadások öt nyelven:
németül, szlovákul,
szerbhorvátul, olaszul és
magyarul.

Piazza Duomo 23.00

Serapions Theater
(Ausztria): Karacho — wir
ewigen Kinder

JÚLIUS 20. SZOMBAT

Teatro Impero 17.00

A filmszemle megnyitója.
Filmvetítések
folyamatosan, az egész
fesztivál alatt.

Piazza Duomo 21.00

A Csehszlovák Rádió
Énekkara és Szimfonikus
Zenekara
Gustav Mahler: II.
szimfónia
Vezényel Vladimir Valek

Piazza Diacono 23.30

A Magyar Honvédség
Táncszínházának műsora

JÚLIUS 21.

VASÁRNAP

Teatro Impero 11.00

és 18.00

Bobkove Divadlo
Bratislava (Pozsonyi
Bábszínház)
Mozart: A varázsfuvola

Campo Collegio 23.00

Madách Színház,
Budapest
Szörényi—Bródi: István,
a király

JÚLIUS 22. HÉTFŐ

Teatro Ristori 19.00

Aszarajevói Otvorena
Scena Obala előadása:
Tetovált Színház

Az Országos konviktus
kolostora

21.30

Alpok Adria együttes —
Gottardo Tomat di
Spilimbergo Kórus
Mozart: Bastien und
Bastienne

JÚLIUS 23. KEDD

Piazza Diacono 20.00

A zágrábi Horvát
Televízió férfikarának
hangversenye

Piazza Duomo 22.00

A belgrádi Nemzeti
Színház vendégjátéka
Corneille: L' Illusion
Comique

JÚLIUS 24. SZERDA

Teatro Ristori 18.00 Piccolo Teatro di Milano
Goldoni: Arlecchino
servitore di due padroni
Rendezte: Giorgio
Strehler

Santa maria Della
Corte templom 19.00

Kurtág György: Kafka-
töredékek Csengery
Adrienne és Keller
András
közreműködésével

Porta S. Pietro 22.00

A nyitrai Andreja
Bagara Színház
vendégjátéka
Maeterlinck: A kék
madár

Piazza Duomo 21.00 A Zágrábi Nemzeti
Színház vendégjátéka
Miroslav Krleža:
Zászlók

JÚLIUS 27. SZOMBAT

Teatro Impero 18.00 Teatro Setaccio di
Otello Sarzi Pirandello:
La Giara

Campo Collegio 20.30

Greto fiume 23.45

Duomo 03.00

Compagnia I Magazzini
(Olaszország)

La Divina Commedia

Inferno

Purgatorio

Paradiso

JÚLIUS 25.

CSÜTÖRTÖK

Teatro Ristori 19.00

A bécsi Eduard Melkus
Együttes koncertje
Mozart, Gluck, Haydn,
Beethoven, Wranitzky
és Schubert művei.
Vezényel: Eduard
Melkus

Piazza Diacono 21.30

A müncheni
Prinzregententheater
produkciója
Bemutatja a bécsi
Burgtheater Tábori
György: Mein Kampf
Rendezte: Martin Fried

Piazza S. Biagio 24.00

A pozsonyi Szlovák
Nemzeti Színház
Balettegyüttesének
vendégjátéka
Verdi: Requiem
Mozart: Lux

JÚLIUS 28.

VASÁRNAP

Teatro Ristori 18.00

A milánói Piccolo Teatro
Ifjúsági Társulata
Václav Havel: Kerti
ünnepély

Szent Ferenc templom

19.00

A bécsi Clemencic
Consort hangversenye
A 102-számú Cividalei
Kódex egyházi énekei

Piazza Duomo 21.30

A prágai Nemzeti
Színház vendégjátéka
Václav Havel: Kerti
ünnepély

Rendezte: Vladimir
Strinskov

Piazza S. Biagio 23.30

A Zágrábi Bábszínház
vendégjátéka
Ivan Gundulic (XVII. sz):
Osman

JÚLIUS 26. PÉNTEK

Chiesa di S. Francesco

19.00

Ortodox liturgikus
énekek
Szlovén Oktett, Nicolai
Gedda tenor
Csajkovszkij, Fagyeejev,
Rahmanyinov,
Botnyanszkij,
Csesznokov
szerzeményei

JÚLIUS 29. HÉTFŐ

Piazza Duomo 21.00

A Nuova Compagnia di
Canto Popolare (Új
Népdalegyüttes,
Olaszország) koncertje

Piazza Diacono 23.30

A Balletto di Toscana
vendégjátéka
Collodi: Pinocchio
Fabrizio Monteverde
koreográfiájával Zenéjét
szerezte: Fulvio Maras

Esterházy Péter

BOHÓCTRÉFA

A MITTELFESTRE

Két bohóc, smink nélkül, egymásnak háttal, nagy gonddal, aprólékosan rendeznek valamit (praktikus szempontok szerint eldöntendő, hogy mit) egy szép asztalt virágokkal vagy szekrénykét porcelánokkal, vagy stilizáltabban: mondjuk egy nagy építőkockavárat fejeznek be épp, egyet-egyét, külön-külön.

X *(barátságosan)* Maga kicsoda?

Y *(hosszasan szabódik, gyűri a ruháját, szerénykedik, teszi mintha zavarban volna; mint egy gyerek)*

X Na... *(civilben elneveti magát)*... na ne izéljen már, bökje ki... *(kis csönd)* Vagy mondjam én?

Y Megköszönném.

X *(eljátssza, amit az előbb Y, gyűri a ruháját stb.)*

Y *(vidáman)* Ugye, ugye... ugye, nem is olyan könnyű!

X *(váratlanul drámaian, mintha a Bánk bán-ból)* Nem! Nem könnyű. Nehéz. Az évszázadok súlya... a megaláztatások... a megalázkodások... Nehéz. Ez éppen az, ami nehéz.

Y Pedig hát csak egy szó... ahogy a boldogság is ... a boldogság az egy szó...

Csönd.

Y *(nagyon küszködve, harcolva, birkózva a szóval, próbálja kimondani azt)* Ke... ke... kö... kö... k... a kurva!

X *(drukkol, hogy sikerüljön, szinte az egész testével segít)*

Y *(végre kiböki)* Közép-európai! Az vagyok! Én egy közép-európai vagyok!

Mind a ketten nagyon boldogok, örülnek, ugrálnak, éppen lépnének ölelésre egymás felé, amikor X iszonyatosan nagy pofont kever le Y-nak (1. Piedone-filmek), aki feldönti a fél színpadot. X részvétellel figyel, ahogy Y lassan összeszedi magát, föltápáskodik; vérzik az orra.

Y *(hirtelen könnyedén)* Bocsásson meg ezért a kis intermezzóért!

X *(szintén világhi)* Ugyan. Nem tesz semmit. Doesn't matter. Egyébként magam is ... afféle mitteleurópeér volnék. Nice to meet you.

Mind a ketten nagyon boldogok, épp lépnének ölelésre egymás felé, amikor Y iszonyatosan nagy pofont kever le X-nek, aki feldönti azt, ami még állva maradt. Y részvétellel telt, X tápáskodik, vérzik az orra, a színpad egy romhalmaz.

X *(könnyedén)* Elnézést a rendetlenségért.

Y Ó... ugyan. Egymás közt vagyunk. Közös a baj, a múlt, a jelen, a jövő... meg a kerítés... Holló a hollónak nem vájja ki a szemét.

X *(rémülten)* Ne, a szememet ne!

Y *(legyint)* Ugyan, öregem...

Csönd.

X Szóval Közép-Európa...

Y *(ordenárén megszívja az orrát)* Aha. Az hát. Centráljuroprím.

X Ne is mondja, olyan szép. A hiány, amiből építkezni lehet.

Y *(gúnyosan, félre)* Cioran-idézet... *(vállat von)* Posztmodern... *(hangosan)* A hiány, a nincs: mint a jövő záloga.

X *(lelkesen)* A brutalizált kultúra! Legalább tudomásul veszi a Művelt Nyugat, hogy közte és az oroszok közt van egy lyuk! Egy fekete lyuk!

Y Ez már pásszé. Már nincs kettő. Nincs „Művelt Nyugat” és nincsen „oroszok”.

X *(rájön)* Akkor „közte” sincs.

Y Nincs.

Hallgatnak.

X Akkor mi az, ami van?

Y *(fölkialt, mintha válaszolna)* Akrobat! *(ugyanilyen gyorsan visszasüllyed a beszélgetésbe)* Ön nyert. Valóban ez a kérdés. Ez fog itt majd eldőlni. Káosz kutatás.

Hallgatnak.

X *(hirtelen sorolja, egyszerre kérdezi és állítja)* Köztes Európa. A szürkeség birodalma. Fapados Európa. A szabadság laboratóriuma.

Y *(fintorog)*

Rémülten néznek előre. Majd: lezserül, ordenárén, tadhón, mintha külvárosi futballisták nőkről, csajokról beszélnének.

X Európa-ház?

Y Mi van vele?

X Ezt kérdem én is.

Y Hát mi lenne... naná... menni... persze... bele... hát hogy a túróba ne...

X Igaz is. Most odamegy úgyis mindenki.

Hosszabb csönd.

Y *(barátságosan)* Tudja maga, mi a remény?

X *(gyanakodva)* Mi?

Y Hát hogy múlik az idő.

X *(csöndesen, nevetve, szomorúan, azaz bonyolult grimaszt vágva)* Akrobat!

Függöny.

A Magyar Hitel Bank Rt. – Magyarország legnagyobb kereskedelmi bankja, amely vezető szerepet tölt be a magyarországi külföldi befektetések ösztönzésében – szeretné bemutatni

a kereskedelem és befektetést elősegítő

TIPS

Trade and Investment Promotion Services
szolgáltatását.

A jelenleg folyó privatizációban
rész venni kívánó, az iránt érdeklődő befektetők számára
a Bank Relációs
(Nemzetközi Üzleti Kapcsolatok) Főosztályának
szakemberei az alábbi TIPS-szolgáltatásokat
kínálják

- Információnyújtás beruházási lehetőségekről
- Partnerkeresés a Bank ügyfelei között
- Részvétel vegyesvállalatok alapításában Magyarországon
- Ipari kooperációk realizálása érdekében társasági megállapodások létrehozása
- Speciális kereskedelmi szerződések
- Portfolio Investment Management – a Bank Befektető és Vagyongkezelő Leányvállalatának bevonásával

Részletesebb információkkal szívesen állunk rendelkezésükre.

MHB MAGYAR
HITEL
BANK RT
RELÁCIÓS FŐOSZTÁLY

Cím: 1054 Budapest V.,
Szabadság tér 5-6.
Telefon: (36-1) 131-7974
Telex: (61) 22-3202
Telefax: (36-1) 153-2166

SKÓLA ♥ ELED!

A SKÁLA - COOP RT ALAPÍTVÁNYA

Az **eurocsekk** nem ismer határokat!

Az utazás szinte már csak az elhatározástól függ.

Az **eurocsekk** megkönnyíti elhatározását, mert

- nem kell az OTP-fiókot felkeresnie minden egyes külföldi kiutazáskor;
- külön engedély nélkül vihető ki az országból;
- elkerülhető az átváltási veszteség;
- a számlán lévő összeg még kamatozik, miközben tulajdonosa már költekezik külföldön;
- a csekk segítségével lehet vásárolni, szállodai-éttermi szolgáltatásokat kiegyenlíteni, bankban pedig készpénzt felvenni.

Minden magyar állampolgár, akinek az OTP-nél vezetett devizaszámláján megfelelő összegű konvertibilis deviza van, eurocsekk-kártyát és ehhez tartozó csekket kaphat Magyarországon kibocsátják az OTP devizaszámlát vezető fiókjai.

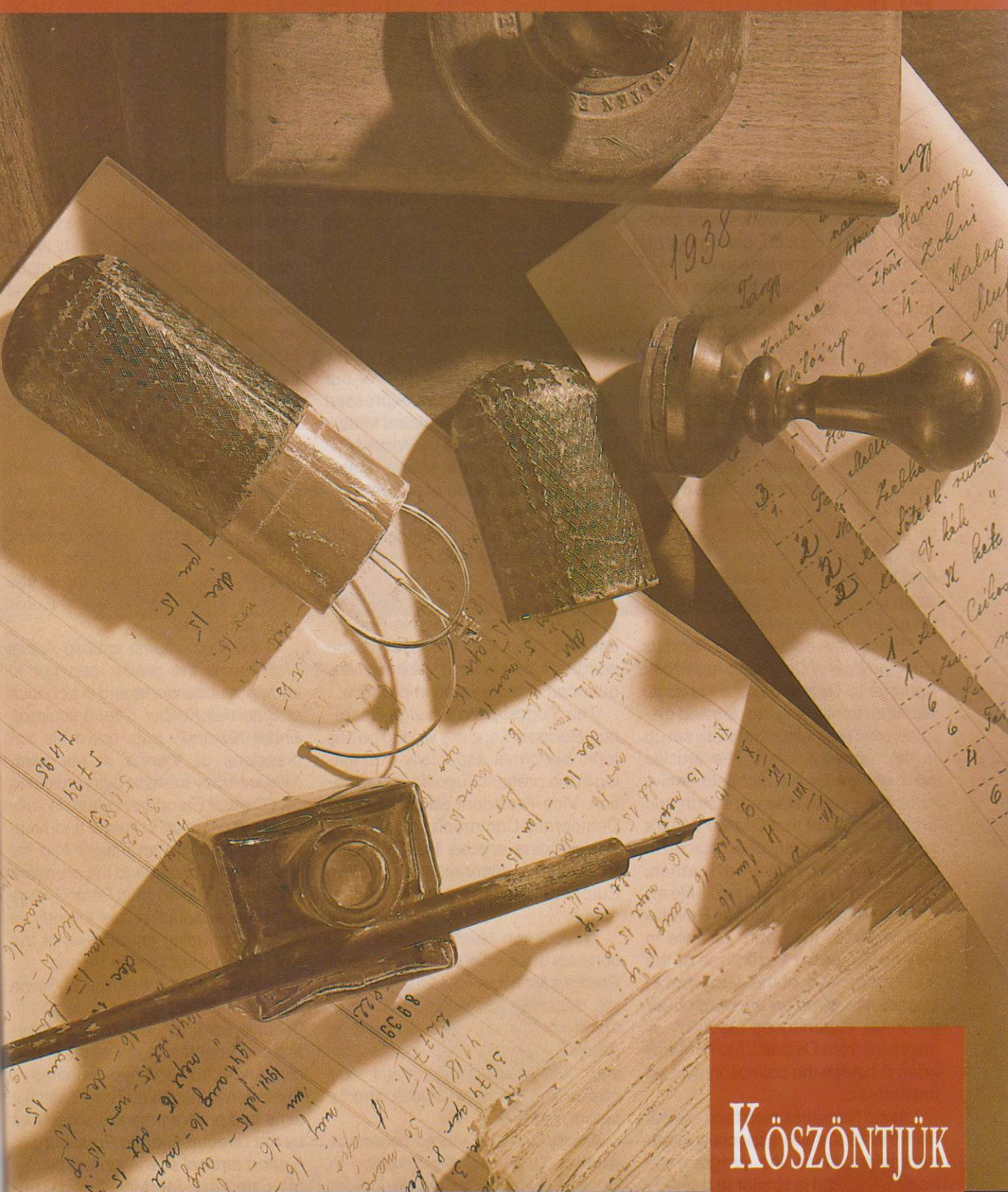
MAGYAR KÜLKERESKEDELMI BANK Rt.

Fotó: Nyerges Miklós

g.

ldön
íteni

elelő
phat

Cím: Budapest, 1821 Szent István tér 11.
Telefon: 1 329-360
Telefax: 1 322-568
Telex: 22-6941

KÖSZÖNTJÜK
KEDVES
ÜGYFELEINKET!

ki fiókjaink is az Ön rendelkezésére állnak Debrecenben, Győrött, Szegeden, Szolnokon, Pécsen és kirendeltségünk Sopronban.

FAKÓ & MAHR 90°

SUMMARY

On the bicentenary of Mozart's death, *Klára Hamburger's* writing recalls how his great works were composed and produced, calling our attention at the same time to what Mozart's oeuvre adds to the idea of being Central European today.

The compilation of the documentary pictures of the First World War is entitled *Grandfathers' War*. The writers *István Ágh*, *Tibor Cseres*, *Ervin Lázár* and the historian *Mária Ormos* analyze the series of events that "shook and mixed" people and nations in the second decade of this century. Those four years of slaughter and suffering brought about all the questions and problems with which twentieth century Europe has been struggling ever since, seeking an answer and a solution.

The column entitled *Two Portraits from the Past of Central Europe* does homage to *Oszkár Jászi* and *László Németh*, continuing the detailed discussion of the points that were set up in the former column. The articles were written for the ninetieth anniversary of *László Németh's* birth and on the occasion that *Oszkár Jászi's* ashes have recently been placed in Hungary. *György Litván*, a historian, spotlights the period in *Jászi's* life after the Hungarian October Revolution of 1918, the years of exile in Vienna. *Erzsébet Vezér*, one of the first researchers of the *Jászi-correspondence* gives an account of her personal experiences as well. A fragment from *Oszkár Jászi's* *Memories* provides the collection with an intimate air.

László Németh's plan for a journal from the 1930s was especially worth publishing, since the program he had worked out is similar to the pursuits of the *European Traveller*. *Csaba Kiss Gy*, "answers" *László Németh's* writing, taking the historical experience of recent years into consideration. *Béla Pomogáts* analyzes *László Németh's* image of

Central Europe and *Karol Wlachovský* describes the manifold relationship between *László Németh* and Czech literature—telling us about the Hungarian writer's translations from Czech as well as the reception of his works in Bohemia.

The column entitled *Minorities in Europe* starts the discussion of this crucially important question of our days with the standpoint expressed recently by French President Mitterrand. This is followed by Prime Minister *József Antall's* official statement about the issue of national minorities living in Hungary. (This statement is published here in the native languages of all ethnic minorities concerned.)

János Wolfart's lecture delivered at the FUEV Conference in Budapest also deals with the issue of minority problems and their consequences in theory and in practice.

The Yugoslavian Foreign Secretary *Budimir Lončar's* writing on this topic becomes especially interesting in the present Yugoslavian situation. Vice-President *Sándor Hódi* of Democratic Community of Magyars in Voivodina argues the necessity for an ethnic minority to take part in European movements and organizations.

The column *Mediterranean Diary* consists of a section from the work of *Predrag Matvejević*, a Croatian writer, describing the unique world of the Mediterranean Sea followed by *Sztoján Vujicsics'*, *Claudio Magris'* and *Jure Kaštelan's* critique and positive review on the book and its author.

A very rich and varied column is entitled *Survey of the Situation in Central Europe—in a Period of Transition*. President *Árpád Göncz's* essay complemented by autobiographical notes investigates the problem of relationship between literature and politics. The passage from *György Konrád's* diary is fol-

lowed by the literary historian *András Veres's* article on *György Konrád*, who is as significant a writer as a politician. The search for identity is the main concern of the two writings by *Danilo Kiš*—spiced with a special irony. *László Csiki*, a Hungarian writer, illustrates the everyday practice of "peaceful co-existence" by recalling his experiences in Bucharest. The Serbian writer *Borislav Pekić* takes into account the possibilities of democracy in Yugoslavia.

Alex Koenigsmark, a Czech playwright and essayist, examines the relationship between Czechs and Slovaks within the perspective of past and present. *Iván Bába* in his analysis that gave the column its title surveys the present Central European situation.

In the next column entitled *Artists and Towns* the reader can get to know about the works and ars poetica of *Stanislav Kolíbal*, Czech sculptor. *Endre Kukorelly* puts down his impressions of Vienna in his note. *Miklós Hubay's* artistic diary indicates that Central European culture is intricately interwoven in space and time, and we also get an insight into his mood when he came to the première of his work. The art critic *Péter György* gives an account of his journey to Austria, including an analysis of the *Kokoschka*-exhibition in Vienna.

This summer, a Festival of Stage named *Mittelfest* will be arranged in *Civiale del Friuli*, North Italia. Players and spectators are expected to come here from the five countries of *Pentagonal Initiative*. The Festival's aims and programme are presented by the Director *Giorgio Pressburger*. A short farcical scene written by *Péter Esterházy* for *Mittelfest* is published as well.

In the last section titled *Encounters*, public relations of *European Traveller* are reported.

Our next issue will appear in September. ■

Több mint bank – gondolkodó partner...

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23–25. • Telefon: 175-0130

Európai utas

Ára: 149 Ft